

Ірина Черезова

Психологія

- **загальна**
- **вікова**
- **педагогічна**

Навчальний посібник

Бердянськ – 2015

УДК 159.9(075.8)
ББК 88.3я73
Ч46

Рецензенти:

Коваль Л. В., доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту психолого-педагогічної освіти та мистецтв (Бердянський державний педагогічний університет)

Кашкарьова Л. Р., кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології (Бердянський державний педагогічний університет)

*Друкується за рішенням вченої ради Інституту психолого-педагогічної освіти та мистецтв Бердянського державного педагогічного університету
(протокол № 9 від 2015 р.)*

Черезова І. О.

Ч46 Психологія : навчальний посібник. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2015. 278 с.

У навчальному посібнику розкрито загальні основи психології, вікові особливості особистості у процесі навчання та виховання, специфіку педагогічної діяльності, що має фундаментальне значення для становлення особистості майбутнього фахівця.

Посібник складається з теоретичного та практичного курсів, містить зразки тестового контролю, короткий термінологічний словник, список рекомендованої літератури для самостійного опрацювання, відомості про вчених. Подані опорні схеми та таблиці допоможуть студентів активно усвідомити і засвоїти основи загальної, вікової та педагогічної психології, зрозуміти внутрішній світ людини, що сприятиме ефективній підготовці особистості майбутнього фахівця до професійної діяльності.

Для студентів вищих навчальних закладів.

УДК 159.9(075.8)
ББК 88.3я73

© І. О. Черезова, 2015
© Видавець Ткачук О. В., 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ	7
ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА	17
Розділ 1. Вступ до психології.....	17
Розділ 2. Особистість у діяльності й спілкуванні.....	31
Розділ 3. Пізнавальна діяльність особистості.....	42
Розділ 4. Емоційно-вольова сфера особистості.....	59
Розділ 5. Індивідуально-психологічні особливості особистості.....	65
Розділ 6. Основи вікової та педагогічної психології.....	71
Розділ 7. Психічний розвиток дитини до вступу до школи.....	90
Розділ 8. Психічний розвиток особистості у період шкільного навчання.....	107
Розділ 9. Психологія навчання, виховання та педагогічної діяльності.....	135
ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА	173
Методичні вказівки	173
Плани практичних занять	174
Список першоджерел.....	224
Орієнтовна тематика творчих робіт	227
ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ	229
КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК	248
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	265
ВІДОМОСТІ ПРО ВЧЕНИХ.....	273

ПЕРЕДМОВА

В умовах реформування системи освіти в Україні вища школа покликана виконувати Державну національну програму «Освіта» («Україна XXI століття») та закон «Про вищу освіту», вдосконалюючи психолого-педагогічну підготовку студентської молоді. Психологія як навчальна дисципліна виступає обов'язковим курсом для студентів усіх спеціальностей та форм навчання.

Сучасна молода людина, оволодіваючи спеціальними знаннями, вміннями та навичками, повинна мати таку психологічну підготовку, яка б виступала базовою у самопізнанні особистості, допомагала у діловому та міжособистісному спілкуванні, розвивала творчий потенціал майбутнього фахівця з будь-якої галузі професійної діяльності.

Навчальний посібник «Психологія» орієнтований на розкриття основних понять та суттєвих положень психології як науки, закономірностей та механізмів психічних явищ, які втілюють особистісні цінності та дають можливість усвідомити цілісність внутрішнього світу особистості, яка розвивається у процесі навчання і виховання.

Мета навчального курсу «Психологія»:

- розкрити базові наукові поняття загальної, вікової, педагогічної психології в їх внутрішніх зв'язках та відношеннях;
- показати детермінованість психічних явищ віковими аспектами розвитку;
- створити у студентів розуміння єдності, цілісності, взаємозв'язку всіх психічних явищ, їх механізмів та закономірностей як невід'ємних складових повноцінного психічного розвитку особистості;
- показати зв'язок формування особистості з її соціальним оточенням, групами та колективами;
- обґрунтувати необхідність інтегрованого підходу до психіки людини як цілісного системного утворення;
- розкрити закони вікового розвитку особистості, закономірності та особливості учіння та навчання, виховання та самовиховання;
- підкреслити сутність та значущість оволодіння студентами психологічними знаннями, вміннями та навичками як необхідно важливими для майбутнього фахівця;
- уможливити за допомогою вивчення курсу «Психологія» самовдосконалення та самореалізацію студентської молоді в життєвому та професійному просторі;
- довести об'єктивну необхідність вивчення психології як особистісно, так і професійно значущої науки.

Завдання навчального курсу «Психологія»:

- сформуувати наукові поняття, що складають предмет, закономірності, зміст та структуру психології як науки;
- досягти розуміння студентами цілісності, нерозривності та інтегрованості всіх психічних явищ та їх ролі у формуванні особистості;
- виховати у студентів потребу в необхідності знань, вмінь та навичок з психології як професійно значущих;
- сприяти осмисленню студентами цінності та непересічної значущості особистості кожного учня в умовах його навчання, виховання та розвитку;
- домогтися формування у студентів широкого науково-психологічного світогляду, практичних навичок та вмінь вирішення психолого-педагогічних ситуацій;
- забезпечити глибину, стійкість та надійність професійно-значущих психологічних знань, умінь та навичок.

Місце навчального курсу «Психологія» в системі професійної підготовки фахівця:

Навчальний курс «Психологія» передбачає ознайомлення студентів з основними закономірностями розвитку та функціонування психіки, віковими особливостями особистості у процесі навчання та виховання, психологічними аспектами педагогічної діяльності і логічно пов'язаний з основними теоретичними та практичними курсами психології, а також є пропедевтичним курсом до спеціальних дисциплін психологічного циклу.

Вивчення курсу «Психологія» підпорядковано основній задачі сучасної підготовки спеціаліста у вищій школі – гуманістичний, особистісно орієнтований підхід до формування самоцінного та самодостатнього професіонала, який повинен володіти базою фахових умінь, професіонала з високим творчим інтелектом, лідера, якому притаманна висока мораль та талановитість фахівця.

Інтегровані вимоги до знань та вмінь з навчального курсу «Психологія»:

**У результаті засвоєння навчального курсу «Психологія»
студент повинен знати:**

- методологічні засади та світоглядні основи курсу «Психологія»;
- методи та конкретні методики дослідження психічних явищ;
- провідні поняття з навчального курсу «Психологія»;
- суттєві закономірності розвитку особистості, її виховання та формування в дошкільному та шкільному віці;

- структуру індивідуальності, характеру, обдарованості та шляхи їх розвитку у школярів;
- закономірності та єдність навчання, виховання і психічного розвитку;
- вікові особливості і своєрідність психіки та її проявів на різних етапах шкільного навчання;
- психологічні основи процесів учіння, наочіння та навчання;
- психологію особистості та діяльності вчителя;
- психологічну сутність педагогічного спілкування;
- багатоаспектність міжособистісних відносин у системі «учитель-учитель».

студент повинен уміти:

- визначати різноманітні прояви психіки;
- досліджувати особливості розвитку особистості на різних вікових етапах;
- підбирати для дослідження адекватні та надійні методики та володіти ними в процесі педагогічної діяльності;
- застосовувати новітні психологічні технології в професійній діяльності;
- проводити спостереження за рівнем сформованості когнітивних процесів учнів, їх емоційно-вольової сфери;
- робити психолого-педагогічний аналіз уроку;
- складати психолого-педагогічну характеристику класу та учня;
- складати розвивальні та корекційні програми.

Міждисциплінарні зв'язки навчального курсу «Психологія»:

- психологія особистості,
- історія психології,
- соціальна психологія,
- практична психологія,
- вікова фізіологія,
- педагогіка,
- соціологія.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ

I. Зміст курсу

Розділ 1. Вступ до психології

Тема 1.1. Предмет, завдання і методи психологічної науки

Визначення психології як науки. Структура, завдання та стан сучасної психології. Психічні процеси, стани, властивості. Основні етапи історії психології. Провідні галузі психологічних знань. Зв'язок психології з іншими науками.

Природа психічного з точки зору категорії відображення. Мозок і психіка. Рефлекторний характер психіки. Поняття про свідомість. Несвідомі явища.

Сучасна психологія та її місце в системі наук. Основні напрямки сучасної психології. Принципи і структура сучасної психології.

Основні етапи психологічного дослідження. Принципи організації та проведення психологічних досліджень. Співвідношення понять «методологія», «метод», «методика». Вимоги до методів психології. Характеристика методів психологічного дослідження.

Розвиток форм відображення у живій та неживій природі.

Розвиток психіки в філогенезі. Стадії та рівні розвитку форм психічного відображення. Порівняльна характеристика психіки людини і тварин. Психіка і свідомість. Суспільно-історичний характер свідомості. Самосвідомість людини.

Розділ 2. Особистість у діяльності й спілкуванні

Тема 2.1. Особистість

Індивід і особистість. Індивідуальність. Структура особистості. Активність особистості. Мотиви активності.

Спрямованість особистості. Установка особистості, особливості її формування. Самосвідомість особистості.

Образ «Я», «Я-концепція». Самооцінка особистості, її роль в становленні самосвідомості. Види самооцінки.

Рівень домагань.

Розвиток особистості. Шляхи, умови, фактори особистісного зростання.

Тема 2.2. Діяльність

Поняття про діяльність. Соціально-психологічний аспект діяльності.

Зміст і структура діяльності: потреби, мотиви, завдання, дія, результат, контроль, оцінка. Внутрішня психічна діяльність.

Навички. Уміння. Звички.

Інтеріоризація. Екстеріоризація. Їх сутність та роль в психічній діяльності людини.

Основні види діяльності людини (спілкування, гра, навчання, праця), їх засвоєння і розвиток.

Тема 2.3. Спілкування

Поняття про спілкування. Структура спілкування. Засоби спілкування: вербальні, невербальні. Види мовлення.

Функції спілкування: комунікативна, інтерактивна, перцептивна. Рівні спілкування.

Форми спілкування: анонімна, функціонально-рольова, педагогічна. Педагогічне спілкування.

Стили спілкування.

Розділ 3. Пізнавальна діяльність особистості

Тема 3.1. Увага

Поняття про увагу. Функції уваги. Природа уваги в теоріях та концепціях (І. Сеченов, І. Павлов, О. Ухтомський).

Види уваги. Форми уваги. Властивості уваги.

Уважність як властивість особистості.

Організація уваги учнів на уроці. Подолання неуважності.

Тема 3.2. Відчуття та сприймання

Поняття про відчуття. Фізіологічні механізми відчуттів.

Класифікація та види відчуттів. Властивості і закономірності відчуттів.

Поняття про сприймання. Рефлекторна природа сприймань. Роль моторних компонентів у сприйманні. Сприймання як дія.

Загальні властивості та індивідуальні особливості сприймань. Ілюзії.

Класифікації і види сприймань.

Спостереження як форма довільного сприймання.

Тема 3.3. Пам'ять

Поняття про пам'ять. Пам'ять людини і тварин.

Природа пам'яті. Теорії і закони пам'яті.

Класифікація та види пам'яті.

Характеристики процесів пам'яті (запам'ятання, зберігання, відтворення, забування).

Індивідуальні особливості пам'яті. Розвиток пам'яті у дітей.

Тема 3.4. Мислення

Поняття про мислення. Мислення як процес.

Теорії мислення, його фізіологічна основа.

Зв'язок мислення з мовою, мовленням та чуттєвим пізнанням людини.

Класифікація видів мислення. Мисленнєві дії та операції. Логічні форми мислення (поняття, судження, умовисновки).

Індивідуальні відмінності в мисленні людей.

Тема 3.5. Мовлення

Поняття про мовлення.

Мова і мовлення.

Види мовлення.

Властивості мовлення.

Тема 3.6. Уява

Поняття про уяву. Фізіологічні основи уяви.

Процеси, основні прийоми створення образів уяви.

Класифікація та види уяви. Мрії, фантазії, сновидіння, галюцинації.

Функції уяви.

Індивідуальні особливості уяви.

Уява і творчість. Роль уяви в різних видах діяльності.

Розділ 4. Емоційно-вольова сфера особистості

Тема 4.1. Емоції і почуття

Поняття про почуття та емоції. Фізіологічне підґрунтя емоцій і почуттів. Психологічні теорії емоцій, їх фізіологічна основа.

Види емоцій та почуттів. Форми переживання емоцій і почуттів. Емоційні стани.

Розвиток та виховання емоційної культури особистості.

Тема 4.2. Воля

Поняття про волю. Функції волі. Теорії волі. Природа волі. Історія розвитку уявлень про волю.

Вольові дії. Етапи вольової дії, їх характеристика. Простий і складний вольовий акт. Основні фази складної вольової дії. Розлади складної вольової дії (абулія, апраксія).

Класифікація вольових якостей особистості.

Індивідуальні особливості волі людини.

Розвиток та виховання вольової активності людини.

Розділ 5. Індивідуально-психологічні особливості особистості

Тема 5.1. Темперамент

Поняття про темперамент. Історія розвитку вчення про темперамент.

Фізіологічні основи темпераменту.

Тип вищої нервової діяльності і темперамент. Психологічна характеристика типів темпераменту.

Властивості темпераменту. Темперамент і індивідуальний стиль діяльності.

Особистість і темперамент: виховання, навчання, професійна діяльності.

Тема 5.2. Характер

Поняття про характер. Природні і соціальні передумови формування характеру.

Структура характеру. Провідні риси характеру.

Акцентуації рис характеру. Класифікація Е. Кречмера, Е. Фромма, А. Личко, К. Леонгарда.

Основні умови та механізми формування характеру людини.

Тема 5.3. Здібності

Поняття про здібності. Природні і соціальні передумови здібностей.
Задатки.

Структура та види здібностей. Здібності, обдарованість, талант, геніальність, майстерність.

Проблема виміру і оцінки здібностей.

Формування та розвиток здібностей людини.

Розділ 6. Основи вікової та педагогічної психології

Тема 6.1. Предмет, завдання і методи вікової та педагогічної психології

Предмет вікової психології. Предмет педагогічної психології.

Теоретичні та практичні завдання сучасної вікової і педагогічної психології, основні напрямки її розвитку.

Галузі вікової психології. Основні розділи педагогічної психології.

Зв'язок вікової і педагогічної психології з іншими науками.

Теоретичні концепції вікової та педагогічної психології про психічний розвиток індивіда та формування його особистості.

Методи вікової та педагогічної психології.

Тема 6.2. Закономірності психічного розвитку особистості в онтогенезі

Загальна характеристика закономірностей розвитку психіки людини.

Загальна характеристика основних умов психічного розвитку людини. Біологізаторська та соціологізаторська теорії розвитку психіки людини. Теорія конвергенції. Теоретичні підходи до вирішення проблеми психічного розвитку вітчизняних психологів (Л. Виготського, Г. Костюка).

Роль навчання та виховання в психічному розвитку дитини та формуванні її особистості. Теорія Л. Виготського про провідну роль навчання у психічному розвитку дитини. Теорія О. Леонтєва про роль діяльності у психічному розвитку дитини.

Рушійні сили психічного розвитку дитини. Взаємозв'язок психічного розвитку дитини та формування її особистості в умовах виховання і навчання. Процес соціалізації особистості як умова психічного розвитку та формування особистості школяра.

Періодизація психічного розвитку людини. Основні критерії вікової періодизації. Сенситивні періоди та кризи вікового розвитку.

Розділ 7. Психічний розвиток дитини до вступу до школи

Тема 7.1. Загальна характеристика немовлячого періоду

Особливості розвитку новонародженого. Комплекс пожвавлення.

Соціальна ситуація розвитку. Провідна діяльність. Новоутворення віку. Розвиток рецепторної та рухової діяльності немовляти. Особливості розвитку пізнавальної сфери. Значення спілкування дитини з дорослими

для її психічного розвитку в немовлячому періоді. Розвиток фонематичного боку мовлення.

Особливості першого етапу розвитку дитячої особистості.

Тема 7.2. Загальна характеристика раннього дитинства

Соціальна ситуація розвитку. Основні протиріччя віку. Основні новоутворення віку.

Особливості розвитку пізнавальної сфери. Початок формування наочно-образного мислення, поява уяви, становлення елементарної самосвідомості, початок розвитку здатності до довільної саморегуляції.

Раннє дитинство як сенситивний період в розвитку мовлення дитини. Формування елементарної граматики.

Особливості розвитку моторики та діяльності. Диференціація функцій рук і ніг, розвиток предметних рухів, поява вольового самоуправління поведінкою.

Дитячі ігри предметного плану: гра-дослідження, гра-конструювання, рольова гра.

Особливості розвитку дитячої особистості в ранньому дитинстві. Криза трьох років. Поява самосвідомості, комплекс «Я сам».

Тема 7.3. Психічний розвиток дитини дошкільного віку

Соціальна ситуація розвитку дошкільника. Особливості спілкування дошкільників з однолітками та з дорослими. Основні новоутворення віку.

Провідна діяльність. Роль ігрової діяльності в психічному розвитку дітей дошкільного віку.

Особливості розвитку пізнавальної сфери. Удосконалення наочно-образного мислення. Початок формування словесно-логічного мислення.

Розумовий розвиток як результат оволодіння знаннями про соціальний досвід людей та формування ставлення до оточуючої дійсності.

Елементи учіння та трудової діяльності дошкільника, їх місце і роль у формуванні особистості. Виникнення пізнавальної діяльності, її розвиток. Формування умінь, навичок та звичок у дошкільнят в умовах зростання їх розумової самостійності, моральної вихованості і соціальної активності.

Формування емоційно-вольової сфери дітей дошкільного віку.

Особливості розвитку особистості дошкільника. Самооцінка як результат самосвідомості. Домінуючі мотиви діяльності та поведінки дитини в старшому дошкільному віці.

Розділ 8. Психічний розвиток особистості у період шкільного навчання

Тема 8.1. Психічний розвиток та формування особистості молодшого школяра

Зміна об'єктивних умов психічного розвитку з приходом дитини до школи. Характеристика основних показників готовності дитини до

шкільного навчання та виховання. Адаптація дитини до шкільного навчання.

Новоутворення віку. Розвиток пізнавальної діяльності молодшого учня. Розвиток уваги та спостережливості. Особливості сприйняття. Розвиток мислення та формування прийомів розумової діяльності. Розвиток уяви. Роль мовлення в психічному розвитку молодшого школяра.

Навчальна діяльність як провідний вид діяльності. Динаміка співвідношення ігрової та навчальної діяльності на різних етапах початкового навчання. Особливості трудової діяльності молодших школярів. Мотиви учіння. Особливості пізнавальних інтересів, довільності поведінки, міжособистісних стосунків дітей молодшого шкільного віку.

Прийоми та способи учбової діяльності, її особливості. Ставлення до трудової діяльності та формування трудових навичок. Розумовий розвиток. Довільна регуляція діяльності та поведінки. Моральний розвиток.

Особливості спілкування з однолітками та дорослими.

Формування особистості молодшого школяра.

Тема 8.2. Психологічні особливості розвитку та формування особистості в підлітковому віці

Місце підліткового періоду в загальному процесі індивідуального розвитку.

Соціальні фактори як основні детермінанти психічного розвитку та формування особистості підлітка.

Біологічні фактори повноцінного психічного розвитку. Діалектичний характер взаємовідношень між біологічними і соціальними факторами психічного розвитку. Основна суперечність між потребою в самостійності та можливостями її здійснити як рушійна сила психічного розвитку підлітка. Основні новоутворення підліткового віку.

Перебудова навчальної діяльності. Якісні зміни в пізнавальній сфері підлітків. Довільність психічних процесів. Домінуючий характер мислительної діяльності. Індивідуально-психологічні особливості підлітка.

Спілкування як провідний вид діяльності підлітка. Особливості спілкування підлітка з однолітками та дорослими.

Початок розвитку самосвідомості в підлітковому віці. Потреба в самоствердженні. Особливості самооцінки. Потреба в дружбі та спілкуванні. Зміст інтересів. Зміна мотиваційної сфери. Особливості волі. Потреба в самовихованні. Взаємостосунки хлопців та дівчат.

Особливості навчально-виховної роботи педагога з підлітками.

Тема 8.3. Психологічні особливості становлення особистості у ранній юності

Поняття юності. Соціальна ситуація розвитку старшокласників. Основні новоутворення старшокласника. Навчально-професійна діяльність як провідний вид діяльності юнаків.

Формування особистості старшокласника. Розвиток самосвідомості. Формування світогляду. Особливості прояву здібностей. Співвідношення

оцінки і самооцінки. Особливості почуттів і волі в юнацькому віці. Формування ціннісних орієнтацій та цілісного характеру.

Особливості розвитку пізнавальних психічних процесів. Особливості розумової діяльності в ранній юності. Формування теоретичного мислення та стиля розумової діяльності. Єдність професійних та пізнавальних інтересів і мотивів поведінки і учбової діяльності старшокласників. Психологічні особливості формування професійних інтересів, здібностей в юнацькому віці. Розумова самостійність як умова глибокого засвоєння основ науки, професійних умінь та навичок. Профорієнтаційна робота із старшокласниками.

Взаємостосунки з дорослими. Міжособистісні стосунки в класі. Спілкування та дружба в юнацькому віці. Романтика, мрії та ідеали. Особливості юнацького кохання. Підготовка до шлюбу і сімейного життя.

Розділ 9. Психологія навчання, виховання та педагогічної діяльності

Тема 9.1. Психологія навчання

Поняття навчання, учіння, наuczіння. Рівні та типи наuczіння.

Навчальна діяльність як учіння школяра, що відбувається в умовах навчання. Складові компоненти навчальної (учбової) діяльності: спонукальна складова (потреби, мотиви, смисли учіння), програмовано-цільова складова (цілі, завдання), дієво-операційна складова (навчальні дії, операції, прийоми), контроль-регулятивна складова, результативна складова.

Процес учіння як теоретична і прикладна проблема педагогічної психології. Розумова самостійність в учінні як діяльність суб'єкта. Мотиви учіння: широкі соціальні, вузькі особистісні, пізнавальні. Психологічні умови формування уміння вчитися самостійно. Вплив пізнавального інтересу на розвиток уміння вчитися самостійно. Взаємозв'язок когнітивного та емоційного в процесі учіння. Роль педагога в формуванні уміння вчитися самостійно.

Тема 9.2. Психологія виховання та самовиховання

Сутність та завдання психології виховання. Специфіка процесу виховання.

Механізми формування особистості: соціальний, педагогічний, фізіологічний, психологічний. Загальні психологічні закономірності формування особистості учня.

Проблема управління вихованням.

Провідні фактори формування особистості школяра у процесі виховання. Вплив колективу на формування особистості учня.

Показники та критерії вихованості особистості. Формування якостей у процесі виховання. Вікові аспекти виховання.

Самовиховання особистості: завдання, структура, етапи, методи.

Психологічні питання розумового виховання. Виховання моральної поведінки, моральних почуттів та потреб учнів. Трудове виховання та професійне самовизначення учнів. Психологічні особливості сімейного виховання.

Тема 9.3. Психологія педагогічної діяльності

Вимоги до діяльності вчителя в умовах сьогодення.

Психологічна структура педагогічної діяльності. Педагогічні функції та творчий характер діяльності вчителя. Види стилів педагогічної діяльності. Індивідуальний стиль діяльності вчителя.

Рівні результативності діяльності вчителя: репродуктивний, адаптивний, локально-моделюючий, системно-моделюючий, системно-моделюючий.

Психолого-педагогічні проблеми взаємодії вчителя і учнів. Педагогічне спілкування: функції, позиції контакту, стилі, етапи. Педагогічний такт.

Ефективність педагогічного спілкування. Особливості педагогічних конфліктів.

II. Педагогічний контроль

Педагогічний контроль за навчальною діяльністю студентів здійснюється у таких формах:

а) *поточний контроль* відбувається за результатами виконання самостійних робіт (опрацювання психологічної літератури, написання рефератів, конспектування першоджерел, ведення психологічного словника, складання тестів тощо);

б) *залік* виставляється наприкінці семестру на основі поточного контролю з урахуванням відвідування занять, виступів на семінарах, якості самостійної навчальної роботи;

в) *екзамен* відбувається за результатами вивчення всіх розділів курсу «Психологія» з урахуванням виконання студентами практичних, самостійних та індивідуальних творчих завдань.

III. Критерії та норми оцінювання знань студентів

При оцінюванні знань, умінь і навичок студентів з курсу «Психологія» враховується:

1) характер засвоєння наявних знань студента з психології (рівень усвідомлення, міцність запам'ятовування, обсяг, повнота і точність знань);

2) якість актуалізації студентом психологічних знань (логіка мислення, аргументація, послідовність і самостійність викладу, культура мовлення);

3) рівень оволодіння прийомами аналізу психологічних фактів, сформованості психологічних умінь і навичок, використання засвоєних

знань на практиці;

4) прояв творчості й самостійності в навчально-пізнавальній діяльності;

5) якість виконання самостійної роботи (зовнішнє оформлення, своєчасність виконання, ретельність, творчий підхід тощо).

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка за національною шкалою
	для екзамену, курсового проекту (роботи), практики
90 – 100	відмінно
80-89	добре
65-79	
55-64	задовільно
50-54	
35-59	незадовільно з можливістю повторного складання
0-34	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Норми оцінювання

Оцінки **«відмінно»** заслуговує студент, який виявив всебічні, систематичні й глибокі знання навчального матеріалу і вміння вільно виконувати передбачені програмою завдання, ознайомлений з основною і додатковою психологічною літературою.

Зазвичай, оцінка **«відмінно»** ставиться студентам, які засвоїли взаємозв'язок основних категорій і понять психології, усвідомлюють значення психологічних знань, творчо використовують їх при розв'язанні ситуаційних психологічних задач.

Оцінки **«добре»** заслуговує студент, який виявив повне знання навчального матеріалу, успішно виконав передбачені програмою завдання, засвоїв рекомендовану основну психологічну літературу.

Як правило, оцінка **«добре»** виставляється студентам, які засвідчили систематичні знання з психології і здатні до їх самостійного поповнення та оновлення під час подальшої навчальної роботи. Проте при цьому вони допустили несуттєві неточності, пропуски, помилки, які змогли самостійно виправити.

Оцінки **«задовільно»** заслуговує студент, який виявив знання основного навчального матеріалу в обсязі, потрібному для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією, частково виконав передбачені

програмою завдання, ознайомлений із частиною рекомендованої основної психологічної літератури.

Зазвичай, оцінка «задовільно» виставляється студентам, які допустили суттєві помилки у відповіді на семінарському занятті, іспиті або при виконанні залікових завдань, але продемонстрували здатність усунути ці помилки за допомогою викладача.

Оцінка «незадовільно» виставляється студентів, який виявив значні прогалини в знаннях основного навчального матеріалу, допустив принципові помилки у виконанні передбачених програмою завдань, не знайомий з основною психологічною літературою.

Як правило, оцінка «незадовільно» виставляється студентам, в яких відсутні знання з психології, або їх недостатньо для продовження навчання чи початку професійної діяльності.

ТЕОРЕТИЧНА ЧАСТИНА

РОЗДІЛ 1. ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

Психологія – це вираження за допомогою слів того, що виразити неможливо.

Дж. Голсуорсі, англ. письменник

Методичні вказівки

У розділі «Вступ до психології» поставлено завдання ознайомитися з принципами, ідеями і поняттями сучасної психологічної науки. Головна ідея полягає в тому, щоб, користуючись методологічними засадами теорії відображення, з'ясувати природу психіки, такі її найважливіші понятійні характеристики, як вторинність, відображувальність, ідеальність, суб'єктивність і активність. Спираючись на визначення психіки як особливої властивості високоорганізованої матерії, функції мозку, що полягає у відображенні реального світу, студентові необхідно осмислити важливі методологічні висновки. По-перше, психіка і матерія не тотожні. Перша – лише одна з властивостей другої, а отже, вторинна по відношенню до матерії, тобто вона зумовлена, похідна і залежна від свого матеріального носія – мозку. Окрім того, як відбиття образів предметів матеріального світу, вона і залежить від цього світу. Психіка вторинна і у тому сенсі, що її виникненню історично передуює матерія, тривала еволюція живих організмів на Землі.

Визнання вторинності психічних явищ, їх походження від матерії полягає в основі найважливішого принципу детермінізму. У філософському розумінні детермінізм – це вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок і взаємообумовленість явищ матеріального та духовного світу. Як принцип психології – це вчення про матеріальну причинну обумовленість всіх явищ дійсності, зокрема і психічних. По-друге, наші почуття, думки, пам'ять, знання, воля тощо, як здобутки матеріального мозку, його властивості та функції, не можна назвати матерією або наділити атрибутами матеріальності.

Свідомість – ідеальна, а не матеріальна. Характеристика ідеальності стосується наслідку психічної діяльності, тобто образу або ідеї в їх відношенні до матеріального. Образ об'єкта у нашій свідомості по відношенню до самого об'єкта – ідеальний. Ідеальне дійсно існує, але це не об'єктивна, а суб'єктивна дійсність. Ідеальне є характеристикою специфічного способу буття об'єкта, його відображенні у психічному житті людини.

Психіка людини, на відміну від об'єктивної дійсності зовнішнього світу, – дійсність суб'єктивна, існує лише у голові людини як її внутрішній

світ, як наслідок її відображальної діяльності. Тому й будь-яке відчуття, думка несуть на собі риси, відбиток суб'єкту (людини), її досвіду, потреб, настанов, мотивів тощо. Адже людина як жива соціальна істота має свої прагнення, бажання, знання. У наслідок цього психічні образи обов'язково включають в себе елемент суб'єктивності, так чи інакше залежать від суб'єкта, його минулого й теперішнього.

Для наукового розуміння психіки людини вагоме значення має положення про те, що психіка – не пасивний дзеркальний відбиток речей зовнішнього світу. Психіка має активний характер, виконує функцію орієнтації та керування діяльністю людини. З'ясовуючи, у чому саме виявляється активність свідомості, варто відзначити її здатність до попереджувального відбиття дійсності у вигляді визначення мети, завдань, створення моделі майбутньої діяльності, передбачення ходу подій, уявлень, фантазії, а також до ретроспективного огляду далекого минулого та інше.

Характерною особливістю активності психіки також є вибірковий характер відбиття впливу зовнішнього світу (наприклад: бачу те, що хочу, що треба, цікаво тощо). Важливою формою вияву активності людської свідомості варто визнати її творчий, перетворюючий характер.

Важко зрозуміти природу психіки, не з'ясувавши характеру її взаємозв'язку з мозком як своїм матеріальним носієм. Відомі діалектно-матеріалістичні настанови з цього приводу необхідно доповнити більш конкретним сучасним природничо-науковим матеріалом і його філософським тлумаченням. Це дозволить, з одного боку, глибше з'ясувати сутність проблеми, з іншого – озброїтися вагомими аргументами проти ідеалістичних та вульгарно-матеріалістичних рішень так званої психофізіологічної проблеми співвідношення між психічними та фізіологічними (нейрогуморальними) процесами.

Психологія як наука має значний арсенал методів і засобів дослідження, за допомогою яких можливе отримання об'єктивної достовірної інформації про психічні явища. Глибоке знання методів, методик психологічних досліджень має вагоме значення для професійної діяльності особистості в системі «людина-людина».

Під час розгляду теми «Предмет, завдання і методи психологічної науки» студентів необхідно опанувати ключовим поняттям «відображення», за допомогою якого пояснюється діалектико-матеріалістичне вчення про виникнення людської психіки. Відкидаючи ідеалістичну концепцію споконвічності, богоданності, первинності психічного, так само, як і помилкові уявлення про свідомість як загальну властивість живої та неживої матерії, філософія і психологія у повній згоді з природознавством стверджують, що психіка людини є наслідком тривалої еволюції.

Важливо звернути увагу на процес становлення форм відображення у живій природі як природничо-історичну передумову виникнення

людської свідомості. Завдання теми – дати сучасне наукове уявлення про єдність і корінну розбіжність психіки тварин і людини, вирішальну роль суспільної праці й мови у становленні і подальшому розвитку людської свідомості.

1.1. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ І МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

Мета:

- *навчальна*: ознайомити студентів з предметом психології, етапами розвитку психологічної науки та методами психологічного дослідження; дати уявлення про психіку; показати важливість психологічних знань в житті та діяльності людини;
- *розвивальна*: розвивати уміння аналізувати навчальний матеріал;
- *виховна*: виховувати психологічну культуру.

Студент має:

знати короткі відомості з історії психології; предмет, завдання, галузі психології; основні категорії психології; функції та етапи розвитку психіки; методологію та методи психологічних досліджень;

вміти встановлювати взаємозв'язок психології з іншими науками; визначати методи психологічного дослідження; обґрунтувати значення психолого-педагогічних знань для майбутньої професійної діяльності.

План

1. Етапи історичного розвитку психології як науки.
2. Предмет, завдання, галузі психології.
3. Основні принципи психологічної науки.
4. Поняття про психіку та її функції.
5. Характеристика методів психологічного дослідження.

Основні поняття: психологія, психіка, свідомість, несвідоме, анімізм, дуалізм, інтроспекція, методологія, метод психологічного дослідження, тестування, експеримент, спостереження, соціометрія.

Література

Основна:

1. Вітенко І. С. Основи психології / І. С. Вітенко, Т. І. Вітенко. – Вінниця : Нова книга, 2001. – С. 9–33.
2. Крысько В. Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В. Г. Крысько. – Минск : Харвест, 1999. – С. 5–29, 221–229, 253–255.

3. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка : основні положення / В. С. Лозниця. – К. : ЕксОб, 2000. – С. 5–6, 191–199.
4. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. пед. навч. закл.] / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – С. 38–83.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. пед. навч. закл.] / С. Д. Максименко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 8–51.
6. Палеха Ю. І. Основи психології та педагогіки : навч.-метод. посіб. / Ю. І. Палеха, В. І. Герасимчук, О. М. Шиян. – К. : Європейський університет, 1999. – С. 140–148, С. 81–83, 87–102.
7. Психологічна енциклопедія / [авт.-упорядник О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
8. Психологія : підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 1999. – С. 50–100.
9. Статінова Н. П. Основи психології та педагогіки : навч. посіб. [для студ. екон. вузів] / Н. П. Статінова, Г. П. Сень. – К. : Вид-во КДТЕУ, 1999. – С. 6–20, 205–209.

Додаткова:

1. Басова Н. В. Педагогическая психология / Н. В. Басова // Басова Н. В. Педагогика и практическая психология. – Ростов н/Д, 1999. – С. 42–47.
2. Годфруа Ж. Что такое психология : в 2-х т. / Ж. Годфруа. – [Изд. 2-е, стереотипное]. – М. : Мир, 1999. – Т. 1. – 496 с.
3. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття). – К. : Райдуга, 1994. – 62 с.
4. Маркова А. К. Формирование мотивации учения / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М. : Просвещение, 1990. – 192 с.
5. Фрейд З. Психология бессознательного : сб. произведений / З. Фрейд; научн. ред. М. Г. Ярошевский; [пер. с нем.]. – М. : Просвещение, 1989. – 477 с.

Короткий зміст теми

1. Етапи історичного розвитку психології як науки

У розвитку психології як науки можна виокремити декілька етапів, кожний з яких проходив на тлі культури, притаманної певному рівню розвитку суспільства.

Таблиця 1

Періодизація історичного розвитку психології

ДОНАУКОВИЙ ПЕРІОД	
Міфологічний етап	<p>Фетишизм – культ неживих предметів – фетишів, які наділяються надприродними властивостями.</p> <p>Анімізм – світогляд первісної людини, за яким душа існує в усіх природних тілах і явищах.</p> <p>Фаталізм – усвідомлення власної безпорадності.</p> <p>Магія – сукупність ритуалів, спрямованих на отримання бажаного результату.</p> <p>Тотемізм – уявлення про певну рослину чи тварину як праматір людського роду.</p>
Філософський етап	<p>Демокрит стверджував, що душа є різновидом речовин, що утворюються з атомів вогню та підкоряються загальним законам. Це мікрокосмос, що складається з тих самих елементів – атомів, що й макрокосмос, але вони тонші, невидимі.</p> <p>Платон, засновник філософського ідеалізму, ввів в обіг поняття про складові душі – розум, мужність, пристрасть, які розташовані в різних частинах тіла. Він вважав, що матеріальне і духовне, тілесне та психічне є двома самостійними та антагоністичними початками.</p> <p>Арістотель стверджував, що душа не може існувати без тіла, проте вона не вичерпується ним. Душа є формою і способом організації тіла.</p>
Розвиток психології у XVII-XVIII ст.	<p>Декарт увів у науковий обіг поняття рефлексу як закономірної відповіді організму на зовнішній подразник. Людина уявляється і як машина, і як одухотворена істота. Стверджується дуалізм душі і тіла – їх рівноправне і паралельне існування.</p> <p>Спіноза вважав, що свідомість – реальне явище, як і матерія. Він був радикальним представником детермінізму, тобто вчення про об'єктивний закономірний взаємозв'язок та взаємозумовленість речей, процесів і явищ реального світу.</p> <p>Лейбніц уперше висунув поняття несвідомої психіки.</p> <p>Дж. Локк є фундатором емпіричної психології.</p>

НАУКОВИЙ ПЕРІОД	
Рефлекторне вчення І.М. Сеченова	У праці «Рефлекси головного мозку» (1863) І.М. Сеченов розглядає психічні процеси як конкретний механізм взаємодії організму з навколишнім середовищем. Психічні явища – це відповіді мозку на зовнішні та внутрішні подразники.
Вчення про вищу нервову діяльність І.П. Павлова	І.П. Павлов розкрив принципи роботи головного мозку людини і тварини, експериментально обґрунтував та розробив учіння про дві сигнальні системи. Слово як «сигнал сигналів» надає людині принципово нові можливості у розвитку й функціонуванні психіки, що стає регулятором такої поведінки й діяльності, якої немає у тварин.
Структуральний підхід В. Вундта, Е. Тітченера	В. Вундт заснував у 1879 р. першу у світі експериментальну лабораторію в Лейпцизькому університеті. Предметом психології вважав безпосередній досвід суб'єкта, який може вивчатися шляхом інтроспекції. Роль психології полягає в детальному описі складових свідомості (відчуттів, почуттів, образів). Е. Тітченер виступав за поєднання інтроспекції з експериментом та математикою з метою наблизити психологію до стандартів природничих наук.
Функціональний підхід У. Джемса	У. Джемс вважав, що основне завдання психології полягає у з'ясуванні функції і ролі свідомості в адаптації індивідуума до змін навколишнього середовища.
Напрями психології ХХ ст.	<p>Психоаналіз (З. Фрейд) – напрям, що досліджує сферу несвідомого. Структуру особистості утворюють три основні компоненти: «Воно», «Я», «Над-Я».</p> <p>Біхевіоризм (Дж. Уотсон) – напрям, згідно з яким предметом психології є поведінка, доступна для об'єктивного спостереження. Основною схемою біхевіоризму є принцип «стимул – реакція».</p> <p>Гештальтпсихологія (М. Вертгеймер, В. Кьолер) вивчає цілісні структури свідомості, образи.</p> <p>Гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу) – напрям, що вивчає духовний розвиток людини, її особистісне зростання та самоактуалізацію.</p> <p>Когнітивна психологія (У. Найссер) досліджує закономірності процесів пізнання.</p> <p>Еклектизм – напрям, у відповідності до якого психолог самостійно обирає підхід до вивчення</p>

	<p>конкретної ситуації. Діяльнісний підхід (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв) – напрям, згідно з яким психіка є функцією мозку, явищем, що виникає в процесі життєдіяльності особистості.</p>
--	--

2. Предмет, завдання, галузі психології

Психологія – наука про факти, механізми та закономірності розвитку психіки як особливої форми життєдіяльності.

Об'єкт вивчення – психіка.

Предмет дослідження – психічна діяльність.

Таблиця 2

Галузі психології

Теоретична психологія	
Загальна психологія	Систематизує експериментальні дані, здобуті в різних галузях психологічної науки; розробляє фундаментальні теоретичні проблеми психології; формулює основні принципи, категорії, поняття, закономірності; становить фундамент розвитку всіх галузей та розділів психологічної науки.
Історія психології	Розглядає формування психологічних категорій, понять, досліджень у різні часи.
Експериментальна психологія	Займається розробкою нових методів психологічного дослідження для більш глибокого вивчення психічної реальності.
Генетична психологія	Вивчає закономірності розвитку психіки тварин і людини у філо- та онтогенезі.
Соціальна психологія	Досліджує психічні явища в процесі взаємодії людей у великих та малих суспільних групах.
Порівняльна психологія	Предметом дослідження є особливості психіки тварин (зоопсихологія) в порівнянні з психікою людини.
Психофізіологія	Вивчає психологічні механізми діяльності мозку, вищої нервової системи, які лежать в основі функціонування психіки.
Науково-прикладна психологія	
Психологія праці	Досліджує психологічні закономірності трудової діяльності людини, психологічні основи наукової організації праці, особливості формування загальнотрудових умінь і навичок.

Психологія творчості	Досліджує закономірності творчої діяльності, фактори стимуляції творчого пошуку, умови розвитку творчої особистості та розробляє методи активізації творчості працівників науки, техніки, мистецтва, культури.
Авіаційна психологія	Досліджує психологічні особливості діяльності людини в умовах польоту, визначає психологічні вимоги до професії у відборі та підготовці авіаційних кадрів, сприяє оптимізації праці льотного персоналу.
Космічна психологія	Вивчає психологічні проблеми діяльності людини в умовах невагомості, просторової дезорієнтації під час перебування в космосі, психологічного напруження, яке виникає в екстремальних ситуаціях перевантаження організму або тривалої ізоляції людей на орбіті.
Військова психологія	Предметом вивчення є фактори ефективної поведінки людини в екстремальних умовах бойових дій, питання підвищення боєздатності військовослужбовців, підготовки військових кадрів, управління військами і бойовою технікою, стосунки між командирами та підлеглими, методи психологічної пропаганди і контрпропаганди тощо.
Екологічна психологія	Досліджує психологічні фактори виникнення й розв'язання проблем взаємозв'язку між людиною і природою, оптимізації цього зв'язку, подолання соціально-психологічних наслідків природних та техногенних катастроф.
Психологія спорту	Вивчає закономірності поведінки людей в умовах спортивних змагань, методи відбору, підготовки, організації діяльності спортсменів та їхньої психологічної реабілітації після участі в змаганнях.
Вікова психологія	Досліджує онтогенез психічних процесів та властивостей особистості на різних вікових етапах.
Психологія аномального розвитку	Предметом вивчення є відхилення в розвитку психіки. Поділяється на такі дисципліни, як патопсихологія, олігофренопсихологія, сурдопсихологія, тифлопсихологія.
Медична психологія	Вивчає психологічні аспекти діяльності лікаря та особистості хворого.
Практична психологія	
Психологічна служба сім'ї та соціального	Працює в рідній місцевості забезпечення, збереження та розвитку національних традицій і культури

захисту населення	сімейного життя, корекції та профілактики сімейних конфліктів, гармонізації сексуальних відносин; допомоги дітям, які постраждали від релігійного екстремізму сект; соціально-психологічної підтримки молодій сім'ї, дітей-сиріт, пенсіонерів, інвалідів, ветеранів війни.
Психологічна служба системи освіти	Психологічно забезпечує навчально-виховний процес, роботу з обдарованими та несумлінними учнями, професійну підготовку молоді, працюючи з дітьми, школярами, учнями ПТУ, студентами, вчителями та викладачами.
Психологічна служба системи охорони здоров'я	Займається психологічним забезпеченням лікувального процесу і реабілітації хворих, інвалідів, психотерапією та психопрофілактикою, оперативною психологічною допомогою населенню в екстремальних умовах психогенних, соціальних, природних, екологічних катастроф, індивідуальною допомогою в подоланні наслідків психотравмуючих ситуацій, попередженням та зняттям загрози суїциду тощо.
Практична психологія праці та профорієнтації	Здійснює заходи щодо профінформації, профконсультації, професійного відбору, профадаптації, соціально-психологічного забезпечення виробництва, створення оптимальних умов для трудової діяльності, допомагаючи учням і студентам, робітникам і службовцям підприємств, безробітним і пенсіонерам.

3. Основні принципи психологічної науки

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ПСИХОЛОГІЇ

Детермінізм

Психіка визначається способом життя і змінюється під впливом зовнішніх

Єдність свідомості і діяльності

Свідомість створює внутрішній план діяльності людини

Розвиток

Безперервний розвиток як процес і результат діяльності

Особистісний підхід

Індивідуальний підхід до особи, її індивідуальних властивостей

Об'єктивність

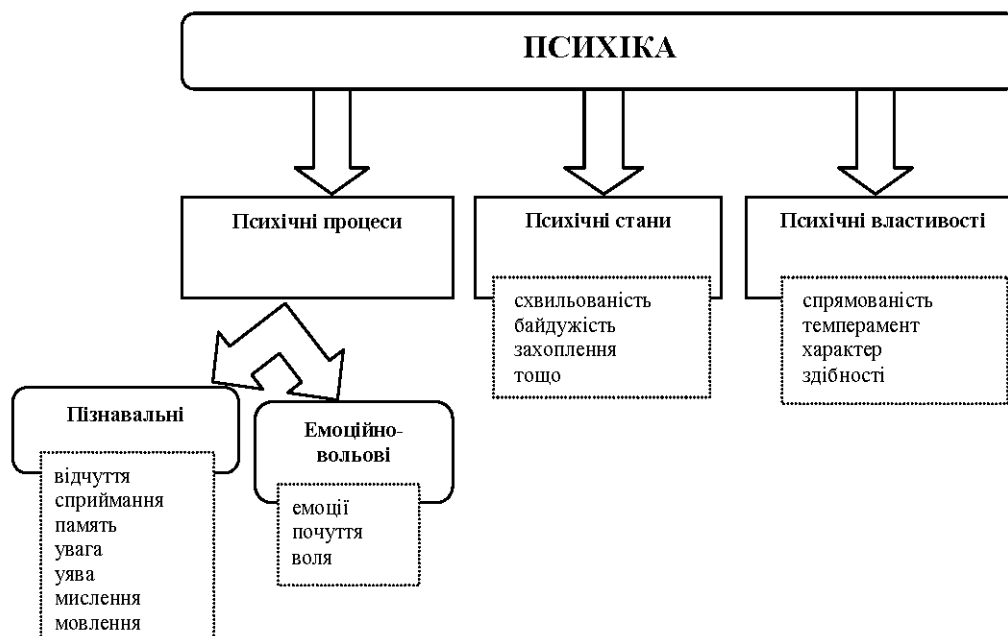
Відповідність реальній дійсності (неупередженість пізнання)

Науковість

Система категорій, закономірностей, методологій

4. Поняття про психіку та її функції.

Психіка – це функція високоорганізованої матерії – мозку, яка полягає в активному відображенні навколишньої дійсності.

Виникнення первісної психіки пов'язане з переходом від допсихічних форм регуляції поведінки (тропізмів або таксисів) до власне психічних, сигнальних форм регуляції.

У процесі еволюції виникає інша форма відображення, яка пов'язана з переходом від реакції на безпосередній вплив подразників до опосередкування цього впливу за допомогою сигналів. З'являється чутливість, тобто здатність реагувати на біологічно значущі об'єкти не в процесі безпосереднього контакту з ними, а на відстані – за допомогою сигналів про них.

Таблиця 3

Стадії психічного відображення

<i>Стадія психічного відображення</i>	<i>Характеристика стадії психічного відображення</i>	<i>Особливості поведінки на даній стадії психічного відображення</i>
1. Елементарна сенсорна психіка (або стадія елементарної чуттєвості)	Здатність реагувати на окремі властивості предметів зовнішнього світу.	Реакція на біологічно нейтральні подразники. Здатність уникати несприятливих умов середовища та пошук позитивних подразників.

2. Перцептивна психіка (стадія предметного сприйняття)	Об'єднання окремих властивостей предметів у цілісний образ, відображення зовнішньої реальності в предметній формі.	Різноманітні і складні рухові здібності. Активний пошук позитивних подразників. Розвинута захисна поведінка.
3. Стадія інтелекту	Відображення міжпредметних зв'язків.	Поведінка пошуку. Здатність одну проблему розв'язувати кількома способами. Застосування раніше знайденого способу розв'язання в нових умовах. Великі можливості пристосування.
4. Свідомість та самосвідомість	Сукупність пізнавальних, мотиваційних, цілеутворюючих, емоційно-почуттєвих і рефлексивних здатностей індивіда.	Наявність та застосування мовлення (другої сигнальної системи). Здатність до цілеспрямованої діяльності надає можливість не лише пристосовуватися до середовища, а й змінювати його у відповідності до своїх потреб. Довільна регуляція психічних процесів, творчої діяльності.

Розвиток психіки пов'язаний із розвитком та функціонуванням нервової системи. Нервова система є матеріальним субстратом психіки.

Нервова система – це сукупність нервових утворень у тварин і людини, за допомогою яких здійснюється сприймання подразників, що діють на організм, аналіз збудження, яке при цьому виникає, та формування реакцій у відповідь.

Основні етапи розвитку нервової системи:

- 1) дифузна (сіткоподібна);
- 2) ганглієва (вузлова і ланцюгова);
- 3) трубчаста;
- 4) центральна нервова система.

Дифузна (сіткоподібна) нервова система існує у вигляді сітки нервових клітин, розкиданих по всьому організму і переплетених між собою.

Ганглієва нервова система – тип нервової системи, до якої входить не лише нервова сітка, а й вузли нервових клітин, що на ній знаходяться і з нею переплетені. Вищим етапом вузлової нервової системи є ланцюгова. В

організмі виникають об'єднані в ланцюги вузли або ганглії, серед яких головний зосереджує збудження, переробляє і регулює рухи окремих частин організму.

Трубчаста нервова система являє собою трубку з нервових клітин, яка потовщується в головному кінці (найпростіший головний мозок) у вигляді трьох мозкових пухирів.

Центральна нервова система – вершина еволюційного розвитку нервової системи. Поділяється на два основні відділи: спинний та головний мозок.

Свідомість – вища форма психіки, що сформувалась у ході суспільно-історичного розвитку на основі праці як специфічного виду людської діяльності, при постійному спілкуванні (за допомогою мови) з іншими людьми. Вона являє собою таку функцію людської психіки, сутність якої полягає в адекватному, узагальненому, цілеспрямованому активному відображенні, що здійснюється в символічній формі, а також у творчому перетворенні зовнішнього світу, у зв'язку вражень, що постійно надходять, із попереднім досвідом, у виділенні людиною себе з навколишнього середовища і протиставленні йому як суб'єкт об'єкту.

Структура свідомості (за А.В. Петровським):

- сукупність знань про навколишній світ;
- закріплене у свідомості розрізнення суб'єкта і об'єкта;
- забезпечення цілеспрямованої діяльності людини;
- наявність емоційних оцінок у міжособистісних стосунках.

Вияви несвідомого:

- *помилкові дії*: помилки при написанні або слуханні слів, обмовки;
- *мимовільне забування* імен, обіцянок, намірів, предметів, подій та ін., пов'язаних із неприємними переживаннями;
- *сновидіння та вільні асоціації*, гіпнотичний стан, транс тощо;
- *захисні механізми*: витіснення, раціоналізація, регресія, сублімація тощо;
- *установки* як неусвідомлений стан готовності до діяльності;
- *автоматизовані дії* (навички).

5. Характеристика методів психологічного дослідження

Методи психологічного дослідження

За рівнем застосування

Універсальні –
використовуються не лише в психології, а й в інших галузях наукового знання

Спеціальні –
використовуються лише в психологічному дослідженні або в близьких за змістом наукових теоріях

Також виділяють

Експериментальні –
стандартизовані процедури, призначені для отримання даних, які підлягають перевірці:
експеримент, тести

Неекспериментальні –
гнучкі, нестандартизовані процедури, спрямовані на конкретну людину не лише з метою вивчення, а й надання психологічної допомоги

Розрізняють:

Основні:

- експеримент
- спостереження

Допоміжні:

- тестування
- бесіда
- інтерв'ю
- анкетування
- аналіз продуктів діяльності
- самооцінка
- соціометрія

Питання для самоконтролю

1. Що є предметом вивчення психології як науки?

1. На які запитання сучасного людського життя допомагає знайти відповідь психологія?

2. Які наукові напрями є провідними у сучасній психології? У чому їхня специфіка?

3. Охарактеризуйте галузі психології.

4. На які групи поділяються методи психологічних досліджень?

5. Визначте переваги і недоліки експерименту як методу психологічного дослідження.

6. Дайте порівняльну характеристику бесіди та інтерв'ю як методам психологічного дослідження.

7. На які види поділяється спостереження? Охарактеризуйте їх.

8. Які види тестів Ви знаєте? У чому переваги та недоліки даного методу дослідження?

РОЗДІЛ 2. ОСОБИСТІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ І СПІЛКУВАННІ

Оце і є бути щасливим – знайти самого себе.

Г. Сковорода, укр. філософ.

Методичні вказівки

Проблемі особистості належить центральне місце в курсі психології. Без глибокого і всебічного вивчення особистості людини, умов і чинників її формування неможливо ефективно вирішувати завдання навчання та виховання молодого покоління. Тому у розділі «Особистість у діяльності і спілкуванні» вирішального значення набуває об'єктивне розуміння людини як особистості. Розпочинаючи вивчення цього питання, варто з'ясувати сутність наукових понять «людина» і «особистість». Людина є соціально-біологічною істотою, що поєднує в собі у нерозривній єдності фізичне й духовне, природне й соціальне, успадковане й набуте в особистому досвіді. Як живий організм, людина – індивід, який володіє певною фізичною конструкцією, типом нервової системи, високорозвиненим мозком, здатним відбивати оточуючий світ, прямою чи тощо. Завдяки цій якості людина є частиною природного середовища і підпорядкована біологічним закономірностям. Разом з цим людина – суспільна істота, обдарована свідомістю. Це якісно відрізняє її від інших істот на Землі. Вона не лише продукт системи суспільних стосунків, що склалася історично, але й суб'єкт суспільного процесу, активний діяч, що реформує світ. Саме соціальна характеристика людини позначається поняттям «особистість».

Особистість у її матеріалістичному розумінні є похідним від об'єктивних, соціально обумовлених факторів. Вона не зводиться до тілесної природи людини та її духовного світу. Межі особистості набагато ширші, вони включають в себе діяльність людини, її соціальні ролі, суспільні функції і стосунки. Особистість – це людина як суб'єкт активної діяльності, отже й носій свідомості та самосвідомості. Розуміння людини як особистості вимагає чіткого визначення характеру взаємозв'язку соціального і біологічного.

Психологічна наука виходить з того, що людина як особистість підкоряється соціальним закономірностям, що визначають її свідомість і діяльність. Але соціальне в людині існує не поряд і не паралельно з біологічним, а опосередковує, реформує її, зокрема генетику, онтогенетичний і загальний фізичний розвиток, її адаптацію і соціалізацію. Сучасна наука володіє переконливими доказами того, що виявлення біологічних закономірностей життя людини має соціально обумовлений характер.

Підкреслюючи провідну роль соціальних чинників у формуванні психіки людини, соціальну детермінованість її особистих властивостей, сучасна психологія не протиставляє соціальну сутність людини її біологічній природі, не зменшує ролі останньої у життєдіяльності людини і її майбутньому. Біологічні фактори набувають часом такого вагомого значення, що видозмінюють, трансформують соціальне середовище особистості.

Досліджуючи проблему «людина і особистість», студентів необхідно з'ясувати неспроможність ідеалістичного вчення, згідно якого особистість є духовна істота, що самостійно створює власну історію, самовизнає власне «Я». Неможливо залишати без уваги біологізаторські, натуралістичні та інші теорії, які спекулюють на новітніх відкриттях біологічних наук, а також неофрейдистські вчення, які поєднують в собі класичний фрейдизм, що зводить детермінацію і зміст психічного життя до дії вроджених інстинктивних потягів з визнанням залежності особистості від середовища. Не менш помилковими є біхевіористські концепції, що принижують роль свідомості, а соціальну активність особистості зводять до тих чи інших форм поведінки, що визначається зовнішніми обставинами.

Питання про особистість не вичерпується рішенням проблеми співвідношення соціального і біологічного. Важливо зрозуміти те, як людина стає особистістю, які соціальні чинники, передумови, умови необхідні для перетворення людського індивіда на особистість.

Особливу увагу необхідно приділити положенню про те, що особистість формується і виявляється у колективі та через колектив. У ньому складається те особливе соціальне мікросередовище зі своїми міжособовими взаєминами, нормами і вимогами, інтересами і цілями, яке безпосередньо впливають на кожну людину і спонукають її до діяльності.

З'ясовуючи питання про найголовніші чинники, що визначають формування і розвиток особистості, треба, в першу чергу, звернутися до характеристики спілкування людей, яке є необхідною, істотною умовою виховання психологічних властивостей особистості, її свідомості і самосвідомості. Спілкуючись з іншими, людина засвоює соціальний досвід, знання і навички, норми і правила поведінки, а також здійснює той чи інший вид діяльності.

Найважливішим фактором і умовою становлення особистості є також діяльність як специфічна людська форма активного відношення до оточуючого світу, зміст якої складає його доцільне перетворення.

Категорія діяльності – одна з ґрунтовних у психології, тому необхідно докладно з'ясувати її сутність, розтлумачити джерела та передумови її виникнення. Сучасна психологія джерелом діяльності називає потреби. Саме нужда чи відсутність чогось необхідного для підтримки життєдіяльності людської особистості, соціальної групи чи

суспільства у цілому спонукають їх до активної дії, пошуку потрібних засобів і предметів.

Передумовою конкретних видів діяльностей служать чітко фіксовані мета, завдання, якими регулюються дії і досягається задоволення потреб. Щоб результат діяльності був ефективним, свідомість людини повинна адекватно відбивати властивості предметів та явищ зовнішнього світу. Первинним чинником, що скеровує діяльність людини, є сам предмет, а його образ як суб'єктивний продукт діяльності, є лише вторинним.

У діяльності людина не лише змінює природу та суспільні відносини, а й активно опановує її історично прийнятими засобами і формами соціальних дій, тим самим збагачуючи і розвиваючи свої особисті якості.

Важливо зрозуміти, що в процесі зовнішньої предметної діяльності людини здійснюється перехід об'єкта у його суб'єктивну форму – образ, який орієнтує і спрямовує саму цю діяльність. Цей перехід зовнішнього (фізичного) у внутрішнє (психічне), що постійно здійснюється у діяльності, називають інтеріоризацією. Завдяки йому свідомість людини здатна, оперуючи образами предметів, їх значеннями, виходити за межі даної ситуації і творити за власним бажанням, ставити перед собою мету, спрямовувати діяльність на її досягнення. Наслідки предметної діяльності людини втілюються в матеріальних речах. Таким чином, в діяльності триває своєрідна матеріалізація, визначення матеріальних цілей, думок, людських знань. Цей перехід називають екстеріоризацією. Варто усвідомити, що діяльність породжує і розвиває свідомість, а остання в свою чергу керує діяльністю, у якій і виявляється.

2.1. ОСОБИСТІТЬ. 2.2. ДІЯЛЬНІСТЬ. 2.3. СПІЛКУВАННЯ

Мета:

- *навчальна*: познайомити студентів з поняттями «особистість», «діяльність», «спілкування»; показати їх взаємозв'язок та шляхи розвитку;
- *розвивальна*: розвивати уміння аналізувати особистісні прояви людини;
- *виховна*: виховувати професійну спрямованість.

Студент має:

знати загальну характеристику онтогенезу психічного розвитку особистості; тлумачення особистості в основних психологічних теоріях; визначення та структуру людської діяльності; основні види діяльності; визначення спілкування, його функції, види та засоби;

вміти аналізувати свою навчальну діяльність із точки зору її макроструктури; давати порівняльну характеристику видам спілкування; розглядати поняття особистості з погляду різних психологічних напрямів.

План

1. Поняття про особистість. Співвідношення понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність».
2. Структура особистості.
3. Сучасні психологічні теорії особистості.
4. Поняття про діяльність, структура діяльності
5. Поняття про спілкування.

Основні поняття: людина, особистість, індивід, індивідуальність, спрямованість особистості, самооцінка, рівень домагань, діяльність, активність, навчання, гра, праця, спілкування, вербальне спілкування, невербальне спілкування.

Література

Основна:

1. Вітенко І. С. Основи психології / І. С. Вітенко, Т. І. Вітенко. – Вінниця : Нова книга, 2001. – С. 170–178.
2. Загальна психологія : підручник [для студентів вищих навчальних закладів] / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, В. О. Соловієнко; за заг. ред. С. Д. Максименка. – К. : Форум, 2000. – С. 124–135.
3. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка : основні положення : [навчальний посібник для самостійного вивчення дисципліни] / В. С. Лозниця. – К. : Ексоб, 2001. – С. 24–59.
4. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. Д. Максименко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 51-66, 77-141.
4. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник / М. М. Філоненко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 8–100.

Додаткова:

1. Выготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Выготский // Выготский Л. С. Сочинения : в 6-ти т. – М. : Мысль, 1983. – Т. 3. – 390 с.
2. Гордеева Н. Д. Функциональная структура действия / Н. Д. Гордеева, В. П. Зинченко. – М. : Изд-во МГУ, 1982. – 208 с.
3. Волков А. М. Деятельность : структура и регуляция / А. М. Волков, Ю. В. Микадзе, Г. Н. Солнцева. – М. : Высш. шк., 1987. – 187 с.
4. Климов Е. А. Введение в психологию труда / Е. А. Климов. – М. : Изд-во МГУ, 1988. – 199 с.
5. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2007. – 713 с.

Короткий зміст теми

1. **Поняття про особистість. Співвідношення понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність»**

Поняття «особистість» охоплює соціально зумовлену систему психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин.

Особистість виявляється і формується в процесі свідомої діяльності та спілкування, опосередковує та визначає рівень взаємозв'язків індивіда з суспільним та природним середовищем.

Особистість – це людина, яка досягла такого рівня розвитку, що дозволяє вважати її носієм свідомості та самосвідомості, здатним на самостійну перетворювальну діяльність.

Наділена від природи певними біологічними якостями, здатними до подальшого розвитку, людина стає особистістю в міру засвоєння соціального досвіду в усіх його проявах (способах та засобах виробництва, духовної культури тощо).

Індивід – людська біологічна основа розвитку особистості в певних соціальних умовах; позначає окремого представника людського роду безвідносно до його якостей.

Людина народжується на світ із генетично закладеними в ній потенційними можливостями стати саме людиною. Немовляті притаманні анатомічні та фізіологічні властивості тіла та мозку, що належать тільки людині. Але система анатомічних, генетичних, біологічних та фізіологічних чинників передбачає становлення людини в певних соціальних, культурно-історичних умовах цивілізації. Діти, які змалку потрапили до тваринних зграй, хоч і народились індивідами, але їхній розвиток був деформований у середовищі тварин; тому ці діти не стали людьми, їх так і не вдалось повернути на людський шлях розвитку.

Людина – видове поняття (ширше за поняття «особистість»); як соціальна та біологічна істота є носієм особистості.

Індивідуальність – це поєднання психологічних особливостей людини, що визначають її своєрідність, відмінність від інших людей; виявляється в здібностях, потребах, інтересах, схильностях, рисах характеру, почутті гідності тощо.

Термін «особистість» використовують різні науки, кожна з яких розглядає особистість під певним кутом зору, застосовуючи для її вивчення свої методи й категоріальний апарат.

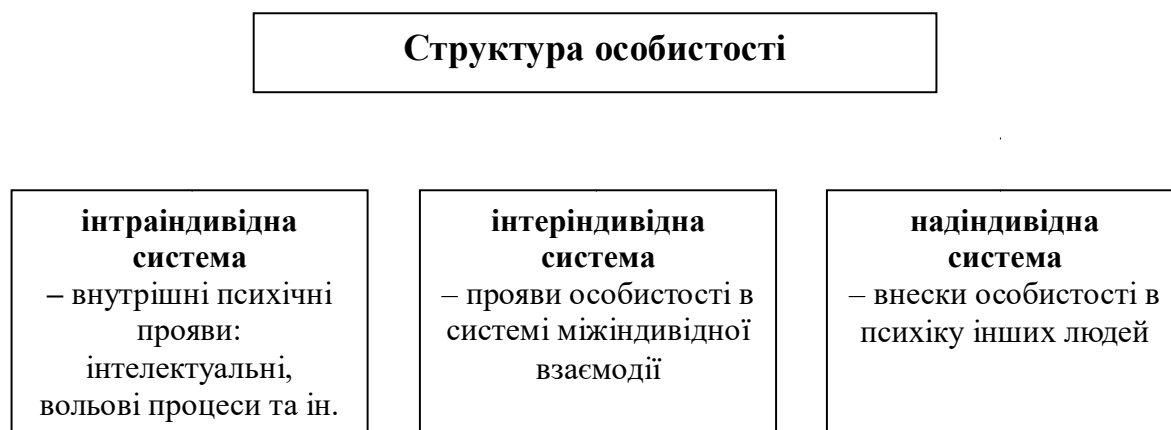
Поняття особистості в різних науках

Економіка	Соціологія	Етика	Педагогіка	Психологія
вивчає особистість у системі виробничих відносин.	вивчає особистість як структурну одиницю соціальних та демографічних верств населення.	вивчає особистість як носія моральних переконань.	вивчає особистість як об'єкт навчання та виховання.	вивчає закономірності розвитку та формування особистості.

2. Структура особистості

Існують різні підходи до структури особистості. Розглянемо основні з них.

Згідно з концепцією персоналізації А. В. Петровського у структурі особистості можна вирізнити три складові:

Структура особистості за А. В. Петровським

А. В. Петровський метафорично трактує справжню особистість як джерело могутньої радіації, що перетворює пов'язаних з нею людей (радіація, як відомо, може бути корисною і шкідливою, може лікувати і калічити, прискорювати й сповільнювати розвиток).

У межах системно-діяльнісного підходу К. К. Платонов вирізняє у структурі особистості наступні підструктури:

Структура особистості

підструктура
спрямованості

підструктура
досвіду

підструктура
форм
відображення

біологічно
зумовлена
підструктура

Структура особистості за К. К. Платоновим

Підструктура спрямованості об'єднує спрямованість, ставлення та моральні якості особистості. Вона не породжується природними задатками, а формується шляхом виховання і є соціально зумовленою. Спрямованість особистості як система спонукань є головним структурним компонентом особистості.

Підструктура досвіду включає в себе знання, уміння, навички, звички, набуті в індивідуальному досвіді через навчання, і зумовлюється біологічними властивостями особистості.

Підструктура форм відображення охоплює індивідуальні особливості окремих психічних процесів чи психічних функцій як форм відображення. Вплив біологічно зумовлених особливостей у цій підструктурі проявляється більш чітко.

Біологічно зумовлена підструктура включає в себе темперамент, статеві й вікові особливості особистості.

К. К. Платонов називає запропоновану структуру особистості *основною, загальною, динамічною, функціональною і психологічною*. *Основною* вона є тому, що окрім вказаних чотирьох головних, виокремлюють ще дві накладені на них підструктури - характеру та здібностей; *загальною* вона є тому, що властива кожній особистості, але з індивідуальними характеристиками; *динамічною* - тому, що змінюється протягом життя людини; *функціональною* - тому, що вона як у цілому, так і її складові, розглядається як психічні функції; *психологічною* - узагальнює психічні властивості особистості.

Структура особистості (за С. Л. Рубінштейном)

1. Спрямованість особистості (реалізується в потребах, інтересах, ідеалах, переконаннях; домінуючих мотивах діяльності, поведінки та світогляду).

2. Індивідуально-типологічні властивості особистості (виявляються в темпераменті, характері, здібностях).

3. Знання, уміння, навички особистості (набуваються в процесі життя та пізнавальної діяльності).

3. Сучасні психологічні теорії особистості

Історія становлення психологічних теорій особистості проходить три періоди:

1. Початкове формування психоаналізу.
2. Більш чітке визначення аналізу.
3. Сучасна психологія.

Розглянемо основні теорії особистості.

1. Аналітична теорія особистості (К. Юнг). Відповідно до цього підходу, особистість – це сукупність реалізованих і вроджених архетипів. Структура особистості являє собою індивідуальне своєрідне поєднання свідомого і несвідомого, інтровертованої та екстравертованої особистісних установок.

2. Психодинамічна теорія особистості (З. Фрейд). У рамках цієї теорії, особистість – це сукупність агресивних і сексуальних мотивів, захисних механізмів. Структура особистості являє собою різне співвідношення окремих індивідуальних властивостей та захисних механізмів.

3. Гуманістична теорія особистості (А. Маслоу). Її прихильники вважають особистість нічим іншим як внутрішнім світом «Я» людини, а структура особистості – це співвідношення ідеального і реального «Я».

4. Когнітивна теорія особистості (Д. Келлі). Представники цієї теорії вважають, що єдине, що хоче знати людина – те, що з нею було, і що буде в майбутньому. Особистість – це система особистісних конструктів, в яких відбувається обробка власного досвіду людини.

5. Діяльнісна теорія особистості (С. Рубінштейн). Особистість – це свідомий суб'єкт, який займає певне положення в суспільстві і виконує корисну для соціуму суспільну роль. Структура особистості є ієрархією окремих блоків (самоконтролю, спрямованості) і системних властивостей кожної особистості.

6. Поведінкова теорія особистості. Головна теза цього напрямку трактує особистість як продукт учіння: особистість – це сукупність системи соціальних навичок і внутрішніх факторів. Структура особистості є ієрархією соціальних навичок, у якій головну роль відіграють внутрішні блоки суб'єктивної значущості.

7. Диспозиціональна теорія особистості. З точки зору цієї теорії, особистість – це система темпераменту і соціально обумовлених властивостей. Структура особистості являє собою ієрархію біологічних чинників, які входять у конкретні співвідношення і утворюють певні риси і типи темпераментів.

8. Сучасні теорії особистості: соціодинамічна (теорія поведінки особистості, в якій домінуючу роль відіграє зовнішня (соціальна) ситуація), інтернаціоналістська (взаємодія внутрішніх і зовнішніх факторів) і теорія рис (теорія типів особистості, в основі якої лежить різниця в

окремих рисах людей, що становить їх індивідуальну особистісну цілісність) .

4. Поняття про діяльність, структура діяльності

Діяльність людини – це свідома активність, що виявляється в системі дій, спрямованих на досягнення поставленої мети.

Успіх будь-якої діяльності залежить від уміння її виконувати. Вміння є там, де знання певної справи поєднується з вправністю у виконанні дій, з яких складається ця діяльність.

Вміння – це готовність людини успішно виконувати певну діяльність, що ґрунтується на знаннях і навичках.

Повторно виконуючи ту чи іншу дію, людина вправляється в її виконанні. Удосконалені шляхом багаторазових вправ компоненти вмінь, що виявляються в автоматизованому виконанні дій, називаються **навичками**.

Таблиця 5

Порівняльний аналіз активності тварин та діяльності людини

Тварина	Людина
Інстинктивно-біологічна діяльність	Діяльність визначається пізнавальною потребою та потребою в спілкуванні

Відсутня спільна діяльність, групова поведінка тварин підкорена біологічним цілям	Людське суспільство виникло на основі спільної трудової діяльності
Керується наочними уявленнями, діє в межах наочної ситуації	Абстрагує, проникає у взаємозв'язки і відношення речей, встановлює причинну залежність
Типові програми поведінки (інстинкти). Научіння обмежується набуттям індивідуального досвіду, завдяки якому спадкові видові програми поведінки пристосовуються до конкретних умов існування	Передача і закріплення досвіду через соціальні засоби спілкування (мова та інші знакові системи). Закріплення і передача досвіду поколінь у матеріальній формі, у формі предметів матеріальної культури
Можуть створювати допоміжні засоби, знаряддя, але не зберігають їх, не використовують знаряддя постійно. Тварина не здатна виготовляти знаряддя за допомогою іншого предмета чи знаряддя	Виготовлення та збереження знарядь праці, передача їх наступним поколінням. Виготовлення знарядь праці за допомогою іншого предмета або знаряддя у відповідності до плану свідомості
Пристосовується до зовнішнього середовища	Перетворює зовнішній світ у відповідності до своїх потреб

5. Поняття про спілкування

Спілкування є важливою духовною потребою особистості як суспільної істоти. Потреба людини у спілкуванні зумовлена суспільним способом її буття та необхідністю взаємодії у процесі діяльності. Будь-яка спільна діяльність, і в першу чергу трудова, не може здійснюватися успішно, якщо між тими, хто її виконує, не будуть налагоджені відповідні контакти та взаєморозуміння.

Спілкування – складний багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми і групами, породжений потребами спільної діяльності і включає в себе три процеси: комунікацію (обмін інформацією), інтеракцію (обмін діями) та соціальну перцепцію (сприйняття і розуміння партнера).

Особливість спілкування – у його нерозривному зв'язку з діяльністю. Діяльність є основним середовищем і необхідною умовою розвитку контактів між людьми, передавання необхідної інформації, взаєморозуміння та узгодження дій.

Змістовний бік спілкування завжди становить інформація, зумовлена потребами взаємодії людей. Вона може стосуватися повідомлення нових знань, пояснення сутності певних явищ, процесів, інформування про

події, обґрунтування певних положень, побудови гіпотез тощо. Спілкування може бути засобом передавання певних умінь і навичок. Змістом спілкування може бути людина.

Важливий вплив на характер спілкування мають відносини між членами групи (колективу).

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення понять «людина», «індивід», «особистість», «індивідуальність».
2. Обґрунтуйте структуру особистості.
3. Які компоненти входять до спрямованості особистості?
4. Обґрунтуйте поняття самооцінки. Назвіть її види.
5. Дайте порівняльний аналіз психологічних теорій особистості.
6. Що таке діяльність? Яка відмінність між діяльністю людини й активністю тварини?
7. Дайте характеристику основним видам діяльності.
8. Дайте психологічну характеристику процесу спілкування.

РОЗДІЛ 3. ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

*Існує єдина насолода в житті –
навчатися.*

Фр. Петрарка, італ. поет.

Методичні вказівки

Мета вивчення розділу «Пізнавальна діяльність особистості» – на підставі всебічного розгляду сутності і найважливіших характеристик пізнавальних психічних процесів (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, мовлення, уява, увага) конкретизувати методологічні принципи і категоріальні поняття психології, наповнити їх глибшим змістом і забезпечити стійке опанування ними.

Пізнавальні процеси залежать від рефлекторної, відображувальної функції мозку. Відчуття, уявлення, думки є результатом діяльності людського мозку і утворюються під час пізнавальної діяльності особистості. Похідний, вторинний характер чуттєвих і логічних образів виявляється у тому, що вони – сутність відбиття об'єктивної реальності; їх зміст визначається не внутрішнім світом суб'єкту, його бажаннями і цілями, а властивостями, зв'язками і відносинами самого предметного світу. Необґрунтованими слід вважати твердження, що в наших відчуттях чи сприйняттях подані стани і властивості тих же органів чуття, що вони – не більш як символи, умовні позначення. Чуттєві образи, поняття і думки відбивають властивості об'єктивного світу, є його копіями, знімками, образами, а не умовними знаками; вони співпадають з самими предметами, явищами і процесами дійсності у всіх відношеннях, крім одного: предмети – матеріальні, а їх образи у нашій свідомості – ідеальні.

Важливо при цьому мати на увазі, що збіг образів об'єктів і самих об'єктів, тобто адекватність їх відбиття, обумовлений природно-історичним процесом еволюції нервової системи, органів чуття. Саме ця еволюція забезпечила системі аналізаторів здатність давати об'єктивну, в основному адекватну інформацію про властивості зовнішнього світу і тим самим визначила можливість його пізнання і реформації в інтересах людини. Навіть в тих випадках, коли явище безпосередньо не сприймається нашими органами чуття чи відображується неповно і неадекватно (ілюзії сприйняття, наприклад), людина має змогу правильно пізнати це явище, уникнути можливих перекручень. Студентові слід звернути увагу на те, що наші відчуття, думки та інші пізнавальні психічні процеси не наділені властивостями матеріальності, предметності. Тому абсолютно позбавлені наукових підстав будь-які спроби заперечувати ідеальність психічного, зводити його до матеріального, чи ототожнювати розумову діяльність людини з працею «міркуючих» ЕОМ тощо.

Думка ідеальна – і в цьому її найважливіша якість, що дозволяє свідомості ефективно виконувати свою найважливішу функцію – уявна побудова дій і передбачення їх наслідків, контроль та керування поведінкою особистості, її здатність усвідомлювати те, що відбувається як у оточуючому, так і у власному духовному світові.

Думки людини, матеріалізуючись у мові, продуктах мовленнєвої діяльності, стають здобутком усього людства, накопичуються і функціонують у вигляді досвіду, знань, вмінь, що передаються від покоління до покоління, здійснюючи тим самим активний вплив на всі сфери діяльності людини.

Дана тема розкриває суб'єктивний характер психічних явищ і процесів і те, що вони зазнають впливу інтересів, досвіду, прагнень і цілей суб'єкта, завжди несуть відбиток його особистісних, індивідуальних якостей. Врахування цієї обставини в теоретико-пізнавальній, практичній, навчально-виховній та інших видах діяльності вкрай важливе, бо дає можливість правильно орієнтуватися в ситуації і приймати відповідальні рішення, досягати високої ефективності праці.

Визначаючи високий рівень психічної активності людини як соціальної істоти, неприпустимо її абсолютизувати. Представники ідеалістичного напрямку вважають, що творча уява, воля є першопричиною матеріального життя людей, духовним творцем реального світу, його субстанцією.

Аналізуючи пізнавальні процеси особистості, важливо з'ясувати не лише особливості кожного з них, а й взаємозв'язок між ними, їх місце і роль в життєдіяльності окремої людини, групи, колективу, суспільства у цілому.

3.1. УВАГА. 3.2. ВІДЧУТТЯ ТА СПРИЙМАННЯ

Мета:

- *навчальна*: ознайомити студентів з поняттями «відчуття» та «сприймання» як початковими ланками пізнавального процесу; дати уявлення про увагу як особливу форму психічної активності;
- *розвивальна*: розвивати вміння керувати своєю увагою;
- *виховна*: виховувати уважність та спостережливість.

Студента має:

знати визначення відчуттів та сприймань як початкових ланок пізнавального процесу, види й закономірності відчуттів, різновиди та властивості сприймань, визначення, види та властивості уваги, прийоми керування увагою;

вміти давати загальну характеристику пізнавальних процесів, здійснювати порівняльний аналіз відчуттів та сприймань, розвивати увагу,

керувати нею, обґрунтувати значення уважності та спостережливості в професійній діяльності людини.

План

1. Поняття про увагу. Види уваги.
2. Властивості уваги.
3. Відчуття як первинна форма пізнання дійсності. Види відчуттів.
4. Закономірності та властивості відчуттів.
5. Поняття про сприймання. Різновиди та властивості сприймань.

Основні поняття: відчуття, пороги чутливості, сприймання, сприймання часу, сприймання простору, сприймання руху, ілюзії сприймань, увага, довільна увага, мимовільна увага, концентрація, відволікання, уважність, спостережливість.

Література

Основна:

1. Вітенко І. С. Основи психології / І. С. Вітенко, Т. І. Вітенко. – Вінниця : Нова книга, 2001. – С. 109–129, 145–148.
2. Квинн В. Прикладная психология / В. Квинн. – СПб. : Питер, 2000. – С. 51–84, 120–148.
3. Крысько В. Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В. Г. Крысько. – Минск, 1999. – С. 81–95, 99–107.
4. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка : основні положення / В. С. Лозниця. – К. : ЕксОб, 2000. – С. 126–146.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. Д. Максименко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 141–161.
6. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. пед. навч. закл.] / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – С. 244–299, 342–357.
7. Психологічна енциклопедія / [авт.-упоряд. О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
8. Психологія : підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 1999. – С. 185–266.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2007. – С. 177–291.

Додаткова:

1. Басова Н. В. Педагогика и практическая психология / Н. В. Басова. – Ростов н/Д : Феникс, 1999. – 396 с.
2. Гибсон Дж. Экологический подход к зрительному восприятию / Дж. Гибсон ; под ред. А. Д. Логвиненко. – М. : Прогресс, 1988. – 464 с.

3. Годфруа Ж. Что такое психология? : в 2-х т. / Ж. Годфруа. – М. : Прогресс, 1996. – 308 с.
4. Квинн В. Прикладная психология / В. Квинн. – СПб. : Питер, 2000. – С. 51–84, 120–148.
5. Лурия А. Р. Ощущения и восприятие / А. Р. Лурия. – М., 1975. – С. 76.
6. Немов Р. С. Психология : учебник [для студ. высш. пед. учебн. заведений] : [в 3-х кн.] / Р.С. Немов. – 3-е изд. – М. : Гуманит изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2 : психология образования. – 608 с.
7. Общая психология : [курс лекций для первой ступени пед. образования / под ред. Е. И. Рогов]. – М. : ВЛАДОС, 2006. – 447 с.
8. Палеха Ю. І. Основи психології та педагогіки : навч.-метод. посібн. / Ю.І. Палеха, В.І. Герасимчук, О.М. Шиян. – К. : Вид-во Європ. у-ту фінансів, інформ. систем, менеджменту і бізнесу, 1999. – 154 с.
9. Психология и педагогика : учебн. пособ. / под ред. А. А. Радугина. – М. : Центр, 1997. – 254 с.
10. Статінова Н. П. Основи психології та педагогіки / Н. П. Статінова, Г. П. Сень. – К. : Академвидав., 1999. – 317 с.

Короткий зміст теми

1. Поняття про увагу. Види уваги

УВАГА – спрямованість і зосередженість психічної діяльності на певному об'єкті.

Під **спрямованістю** психічної діяльності слід розуміти її вибірковий характер, тобто виділення із оточення значущих для суб'єкта конкретних предметів, явищ або вибір певної психічної діяльності. До поняття спрямованості також входить збереження діяльності протягом певного часу. Недостатньо лише обрати певну діяльність, щоб бути уважним, – необхідно утримати цей вибір, зберегти його.

Під **зосередженістю** розуміється певна заглибленість у діяльність. Чим складніше завдання, тим більшою повинна бути інтенсивність і напруженість уваги, тобто заглибленість. З іншого боку, зосередженість пов'язана з відволіканням від усього стороннього.

Види уваги

Мимовільна увага є найбільш простим видом уваги. Її часто називають пасивною або вимушеною, оскільки виникає і підтримується незалежно від свідомості людини.

Причини, що викликають мимовільну увагу:

- особливості подразника: сила, інтенсивність, різкість тощо;
- відповідність зовнішніх подразників внутрішньому стану людини, її потребам;

– спрямованість особистості: те, що нас цікавить більш за все і що входить до наших інтересів, у тому числі й професійних, як правило, привертає увагу.

Довільна увага пов'язана з волею і вироблена в результаті трудових зусиль, виникла в процесі свідомої діяльності. Довільна увага також пов'язана з почуттями, інтересами, минулим досвідом. Але вплив цих процесів має опосередкований характер. Він зумовлюється свідомо поставленими цілями, тому в даному випадку інтереси виступають як інтереси цілі, інтереси результату діяльності.

Післядовільна увага характеризується тим, що спочатку має цілеспрямований характер і потребує вольових зусиль, а потім людина захоплюється діяльністю настільки, що цікавим й значущим стає зміст і процес діяльності, а не лише її результат.

Зовнішня увага – мимовільна, довільна чи післядовільна зосередженість індивіда на об'єкті сприймання і спостереження.

Внутрішня увага – зосередженість на уявленнях пам'яті, почуттях, думках, умовах задачі тощо.

2. Властивості уваги

Стійкість уваги полягає в здатності протягом певного часу зосереджуватись на одному й тому ж об'єкті.

Доведено, що найбільш суттєвою умовою стійкості уваги є можливість відкрити в предметі нові зв'язки. Коли поставлене завдання потребує від нас зосередженості на певному предметі і ми розкриваємо в ньому нові аспекти в їхніх взаємозв'язках, увага може протягом тривалого часу залишатися стійкою. У тих випадках, коли зміст предмета не дає можливості подальшого його вивчення, ми легко відволікаємося, наша увага коливається.

Концентрація уваги – ступінь або інтенсивність зосередженості уваги.

Розподіл – властивість уваги, з якою пов'язана можливість одночасного виконання індивідом дій із різнорідними об'єктами.

Уміння розподіляти увагу виробляється на практиці. Головною умовою успішного суміщення діяльностей є достатнє оволодіння людиною певними видами діяльності. Успіхи значно зростають, якщо виконання однієї або кількох дій більш або менш автоматизоване й не натрапляє на серйозні перешкоди.

Переключення – властивість уваги, яка виявляється при довільному переході індивіда від однієї дії до іншої. Здатність до переключення є характеристикою гнучкості уваги, що істотно відрізняє одну людину від іншої.

Відволікання – мимовільне переміщення уваги з одного об'єкта на інший. Воно виникає при дії сторонніх подразників на особистість, що зайнята певним видом діяльності.

Відволікання може бути зовнішнім або внутрішнім. *Зовнішнє* відволікання виникає під впливом зовнішніх подразників, *внутрішнє* – під впливом сильних переживань, емоцій, через відсутність інтересу і почуття відповідальності за справу.

Неуважність – здатність переносити увагу з одного об’єкта на інший, не затримуючи її на певному об’єкті. Небажана у практичній діяльності, може привести до професійних помилок.

Обсяг уваги – властивість, що визначається кількістю об’єктів, які можна охопити одночасно. Обсяг уваги є величиною, що індивідуально змінюється, але зазвичай показник дорівнює 7 ± 2 .

3. Відчуття як первинна форма пізнання дійсності. Види відчуттів.

Відчуття є найбільш простою пізнавальною діяльністю, за допомогою якої і людина, і тварина отримують елементарні відомості про навколишнє середовище і стан свого організму. На відчуттях, як на підґрунті, базуються інші пізнавальні процеси.

ВІДЧУТТЯ – це психічний процес відображення в мозку окремих властивостей та якостей предметів і явищ навколишньої дійсності, а також внутрішніх станів організму при безпосередній дії подразників на рецептори.

Таблиця 6

Види відчуттів

Екстероцептивні (відображають властивості предметів та явищ зовнішнього світу)	
дистантні (зорові, слухові, нюхові)	контактні (дотикові, смакові, больові)
Інтероцептивні (сигналізують про внутрішній стан організму: відчуття голоду, спраги, болю, втоми тощо)	
Пропріоцептивні (відображають рухи органів тіла і його стан)	
кінестетичні (відображають рухи та стани окремих частин тіла)	статичні (відображають положення тіла в просторі)

4. Закономірності та властивості відчуттів

Закономірності відчуттів

Якість відчуттів – ознака сенсорного образу, яка дозволяє відрізнити його від такого ж образу іншої модальності (від лат. *modus* – спосіб).

Просторова локалізація відчуттів – відтворення у відчуттях місцезнаходження діючого подразника.

Тривалість відчуттів – залежність від часу, протягом якого сенсорний образ не змінює своєї якості. Відчуття виникають не відразу після початку дії подразника, а через певний період, що називають *латентним*, тривалість якого залежить від спеціалізації аналізатора. Після закінчення дії подразника відчуття відразу ж не зникають. Інерція відчуттів називається *післядією*.

Інтенсивність відчуттів – кількісна характеристика ступеня яскравості, виразності відображення людиною властивостей предметів і явищ.

Чутливість – здатність аналізатора певним чином реагувати на появу подразника і зміну його фізичних параметрів.

Пороги відчуттів

Абсолютні

Нижній поріг відчуттів – мінімальна сила подразника, що викликає ледве помітні відчуття.

Верхній поріг відчуттів – максимальна сила подразника, при якій виникають адекватні діючому подразнику відчуття. Подальше збільшення сили подразника викликає неадекватні відчуття, наприклад больові

Диференційні (пороги розрізнення)

Поріг розрізнення – найменша відмінність між подразниками, при якій вони відчуються як різні:

- світло 1/100
- вага 1/30
- звук 1/10

Закон Вебера-Фехнера

$$E = k \lg R + c$$

де **E** – інтенсивність відчуттів;

R – сила подразника;

k, c – константи.

Інтенсивність відчуттів пропорційна логарифмові сили подразника (закон правомірний для подразників середньої сили, без наближення до порогів).

Зі зростанням сили подразника в геометричній прогресії інтенсивність відчуття збільшується в арифметичній прогресії.

Властивості відчуттів

Адаптація – зміна чутливості аналізатора під дією подразника.

Взаємодія – зміна чутливості одного аналізатора під впливом стану іншого.

Синестезія – виникнення відчуттів, не лише специфічних для певного аналізатора, а й інших, без впливу додаткового подразника.

Сенсибілізація – підвищення чутливості в результаті взаємодії аналізаторів і вправляння.

Компенсація – посилення діяльності одних аналізаторів за відсутності або послабленій діяльності інших.

Контраст – протилежність відчуттів.

5. Поняття про сприймання. Різновиди та властивості сприймань
СПРИЙМАННЯ – це психічне відображення в мозку предметів та явищ навколишньої дійсності в цілому, в сукупності їх якостей та властивостей при безпосередній дії на органи чуття.

Таблиця 7

Види сприймань

За змістом	За провідною діяльністю аналізатора	За ставленням до психічного життя
Сприймання простору Сприймання часу Сприймання руху	Зорове Слухове Смакове Нюхове Рухове Дотикове Больове Органічне	Інтелектуальне Емоційне Естетичне

Властивості сприймання

Цілісність – властивість перцептивного образу відобразити предмет у сукупності притаманних йому рис.

Структурність – властивість перцептивного образу відобразити будову предмета сприймання.

Вибірковість – надання переваги одним предметам або явищам чи їх властивостям перед іншими. Залежить як від об'єктивних властивостей предметів, так і від суб'єктивної установки, зокрема від апперцепції.

Апперцепція – залежність сприймання від змісту психічного життя людини, від її досвіду, інтересів, спрямованості.

Константність – відносна постійність властивостей предметів та явищ незалежно від умов сприймання.

Предметність – отримання відомостей із навколишнього світу про об'єкт і співвідношення їх із самим об'єктом.

Осмисленість – розуміння сутності об'єкта, що сприймається, можливість позначити словом-поняттям, віднести до певного класу, помітити схожість чи відмінність з іншими об'єктами.

Ілюзії – помилкове, спотворене відображення дійсності.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні характеристики відчуття як пізнавального психічного процесу.
2. Які ви знаєте класифікації відчуттів?
3. Дайте характеристику основним видам відчуттів.
4. Охарактеризуйте основні закономірності відчуттів.
5. Обґрунтуйте взаємозв'язок відчуттів і сприймання.
6. Назвіть види сприймання та дайте їм характеристику.
7. Які основні властивості сприймання? Охарактеризуйте їх.
8. Обґрунтуйте значення уваги в життєдіяльності людини, в навчанні.
9. Дайте характеристику мимовільній, довільній, післядовільній увазі.
10. Порівняйте зовнішню та внутрішню увагу.
11. Назвіть основні властивості уваги та розкрийте їх сутність.
12. Розкрийте причини неуважності.

3.3. Пам'ять. 3.4. Мислення. 3.5. Мовлення. 3.6. Уява

Мета:

- *навчальна*: ознайомити студентів з поняттями «пам'ять», «мислення», «мовлення», «уява»; розкрити взаємозв'язок мислення та мовлення, показати роль уяви в житті та професійній діяльності людини;
- *розвивальна*: розвивати мнемотехнічні прийоми, самостійність мислення, виразність мовлення;
- *виховна*: виховувати культуру мовлення студентів.

Студент має:

знати основні функції, види, процеси пам'яті, мнемотехнічні прийоми; визначення мислення, класифікацію видів мислення; особливості творчого мислення; визначення мовлення і його функції та властивості; взаємозв'язок мислення та мовлення; види, прийоми уяви, роль уяви в житті та професійній діяльності людини;

вміти застосовувати мнемотехнічні прийоми для кращого запам'ятовування матеріалу, порівнювати й аналізувати операції та форми мислення; визначати види мислення; виявляти індивідуальні прояви творчого мислення та чинники, що перешкоджають творчому мисленню; давати порівняльну характеристику мовленню і спілкуванню; розв'язувати творчі задачі.

План

1. Поняття про пам'ять. Процеси пам'яті. Види пам'яті.
2. Мнемотехніка: поняття та прийоми.

3. Поняття про мислення, його види.
4. Операції та форми мислення.
5. Інтелект та його структура.
6. Поняття про мовлення. Види та властивості мовлення.
7. Уява та її види. Способи створення образів уяви.

Основні поняття: пам'ять, запам'ятання, зберігання, відтворення, забування, мнемотехніка, мислення, поняття, судження, умовивід, мова, мовлення, уява, гіперболізація, аглютинація, схематизація, аналогія, типізація.

Література

Основна:

1. Вітенко І. С. Основи психології / І. С. Вітенко, Т. І. Вітенко. – Вінниця : Нова книга, 2001. – С. 131–143.
2. Крысько В. Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В. Г. Крысько. – Минск, 1999. – С. 107–123.
3. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення / В. С. Лозниця. – К. : ЕксОб, 2000. – С. 146–149.
4. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2000. – С. 283–353.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. Д. Максименко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 167–179, 198–206, 185–194.
6. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. пед. навч. закл.] / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – С. 299–338.
7. Психологічна енциклопедія / [авт.-упорядник О. М. Степанов]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.
8. Психологія : підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 1999. – С. 270–331.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2007. – 713 с.

Додаткова:

1. Величковский Б. А. Современная когнитивная психология / Б. А. Величковский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 336 с.
2. Выготский Л. С. Воображение и его развитие в детском возрасте / Л. С. Выготский // Собр. соч. : [в 6-ти т.]. – М., 1982. – Т. 2. – С. 363–465.
3. Квинн В. Прикладная психология / В. Квинн. – СПб. : Питер, 2000. – С. 51–84, 120–148.
4. Хрестоматия по психологии / Под ред. А. В. Петровского. – 2-е изд. перер. и доп. – М. : Просвещение, 1987. – 386 с.

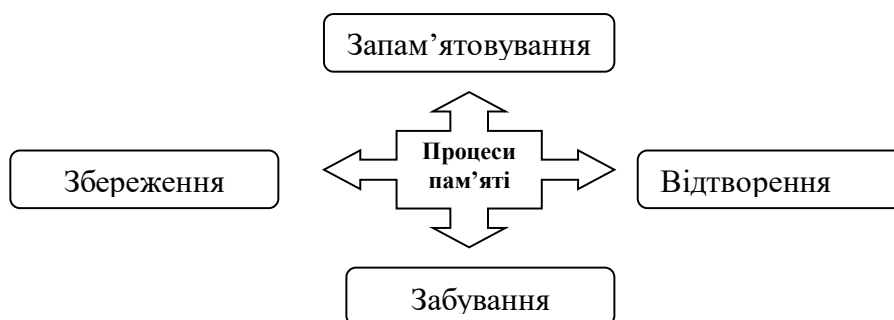
5. Общая психология : курс лекций для первой степени педагогического образования / сост. Е. И. Рогов. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 448 с.

6. Статінова Н. П. Основи психології та педагогіки / Н. П. Статінова, Г. П. Сень. – К. : Академвидав, 1999. – 317с.

Короткий зміст теми

1. Поняття про пам'ять. Процеси пам'яті. Види пам'яті

ПАМ'ЯТЬ – це психічний процес, що полягає в запам'ятовуванні, збереженні, відтворенні та забуванні інформації.

За змістом матеріалу	рухова, емоційна, образна (зорова, нюхова, смакова тощо), словесно-логічна
За тривалістю збереження інформації	короткочасна, довготривала, оперативна
За ступенем розуміння змісту матеріалу	сміслова, механічна
За способом запам'ятовування	мимовільна, довільна

2. Мнемотехніка: поняття та прийоми

Мнемотехніка – система різноманітних прийомів, що полегшують запам'ятовування та збільшують об'єм пам'яті.

Мнемотехнічні прийоми удосконалення розумових операцій:

а) метод групування (цифри можна групувати, як телефонні номери, хронологічні дати тощо; слова – за приналежністю);

б) метод рим (іншомовні слова та назви римуються зі схожими словами рідної мови);

в) метод аббревіатур (УРСР, ООН, СНІД, СНД);

г) метод акровіршів (вірш, в якому перші літери кожного рядка, прочитувані згори вниз, утворюють слово або речення);

д) ланцюговий метод (з'єднання в складний сюрреалістичний образ чи картину понять, які потрібно запам'ятати);

є) метод «місць» («прив'язування» об'єктів для запам'ятовування до певних місць);

ж) метод парних асоціацій (використання асоціацій через паралелі, символи або співзвуччя).

3. Поняття про мислення, його види

Відображаючи дійсність на чуттєвому рівні за допомогою аналізаторів, людина одержує різноманітну інформацію про зовнішні властивості та ознаки предметів, які фіксуються в її свідомості у формі звукових, просторових, часових, смакових та інших уявлень. Проте такої інформації про об'єктивний світ людині недостатньо для задоволення різноманітних потреб практичної діяльності, яка потребує глибокого і всебічного знання об'єктів, з якими доводиться мати справу.

Вичерпні знання про об'єкти дійсності, їх внутрішню, безпосередньо не дану у відчуттях і сприйняттях сутність людина отримує за допомогою мислення – вищої абстрактної форми пізнання об'єктивної дійсності.

МИСЛЕННЯ – це процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ об'єктивної дійсності в їх істотних зв'язках і взаємовідносинах.

Таблиця 8

Класифікація видів мислення

<i>Засада класифікації</i>	<i>Види мислення</i>
Форма	Наочно-дійове Наочно-образне Словесно-логічне
Характер задач, які розв'язуються	Теоретичне Практичне
Рівень узагальнення	Емпіричне Теоретичне
Ступінь розгорнутості	Дискурсивне Інтуїтивне
Адекватність відображення реальної дійсності	Реалістичне Аутичне
Ступінь новизни та оригінальності	Репродуктивне Творче
Вплив на емоційну сферу	Патогенне Саногенне

4. Операції та форми мислення

Форми мислення

Поняття – це форма мислення, в якій відображається сутність предметів і явищ реального світу в їх істотних ознаках і відношеннях.

Судження – це форма мислення, що відображає окремі відношення між предметами й ознаками, стверджуючи або заперечуючи їх.

Умовивід – це форма мислення, що ґрунтується на кількох судженнях.

5. Інтелект та його структура

Інтелект (від лат. розуміння, пізнання) – в широкому розумінні – розумові здібності людини, сукупність усіх пізнавальних процесів; у більш вузькому розумінні – розум, мислення. У структурі інтелекту людини провідними компонентами є мислення, пам'ять і здатність до розумної поведінки в проблемних ситуаціях.

Сьогодні існує дуже багато різноманітних визначень інтелекту. У найбільш загальних рисах можна виділити: 1) інтелект як здатність до навчання; 2) інтелект як здатність до абстрактного мислення; 3) інтелект як здатність до адаптації і розв'язання задач.

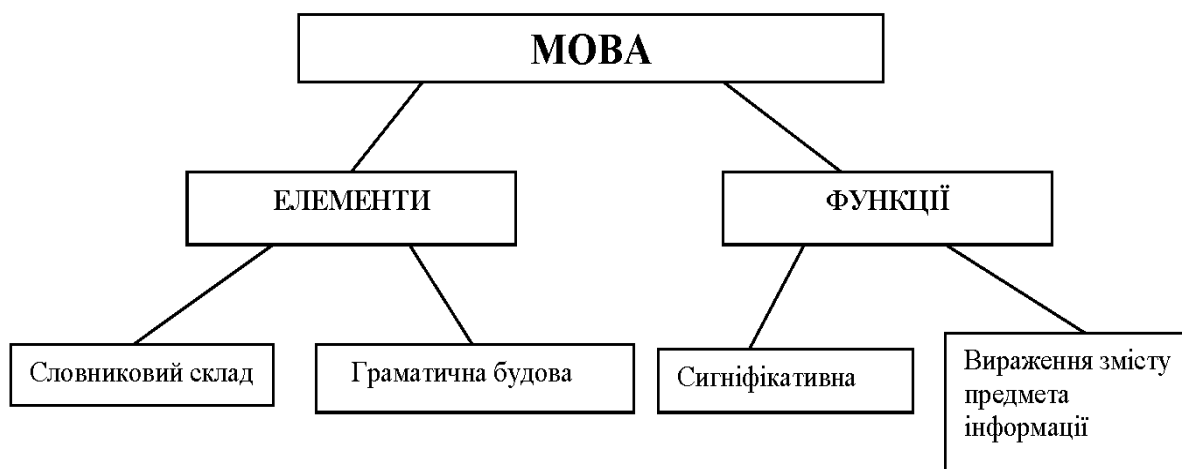
Структура інтелекту (за Л. Терстоуном):

- 1) здатність оперувати числами і виконувати арифметичні дії;
- 2) вербальна гнучкість, або здатність порозумітися з іншими, використовуючи найбільш відповідні слова;
- 3) вербальне сприйняття, тобто здатність розуміти усне та письмове мовлення;
- 4) просторова орієнтація, або здатність уявляти різноманітні предмети і форми в просторі;
- 5) пам'ять;
- 6) здатність до міркування;
- 7) швидкість сприйняття спільних/відмінних рис предметів (зображень), а також їх складових.

6. Поняття про мовлення. Види та властивості мовлення

Однією з основних відмінностей людини від тваринного світу, відмінністю, що відображає закономірності її фізіологічного, психологічного й соціального розвитку, є наявність **мовлення**, що здійснюється за допомогою мови.

Мова – специфічно людський засіб спілкування, що існує об'єктивно у духовному житті людського суспільства і становить собою систему знаків, які функціонують як засоби такого спілкування.

МОВЛЕННЯ – історично складена в процесі діяльності людей форма спілкування, опосередкована мовою (мовними конструкціями).

Види мовлення

1.Зовнішнє мовлення - це мовлення, що відбувається у зовнішньому плані, спрямоване на конкретну ситуацію спілкування, має як скорочений, так і розгорнутий характер, використовує вербальні і невербальні засоби комунікації, поділяється на усне та писемне.

Усне мовлення відбувається у конкретних змінних умовах життя, відрізняється скороченою кількістю слів та простою граматичною

конструкцією, емоційно забарвлене, насичене невербальними конструктами.

Види усного мовлення:

Монологічне – розгорнуте, організоване, поширене і зв'язне мовлення; вимагає старанного підбору слів та зворотів (доповідь, лекція, виступ на зборах тощо).

Діалогічне – мовлення, при якому учасники спілкування активні однаковою мірою; виникає як відповідь на питання; не вимагає спеціальної підготовки.

Полілогічне – мовлення, в якому бере участь більше 2-х осіб.

Окремим видом мовлення є *афективне* – просте емоційне мовлення, яке не має чіткого мотиву (прохання, наказу, повідомлення), а його місце посідає афективне напруження, яке дістає вихід у формі вигуку.

Писемне мовлення характеризується чітким задумом, складною смисловою програмою і логікою, підвищеними вимогами до мисленнєвої діяльності. Можна розглядати як різновид монологічного мовлення.

2.Внутрішнє мовлення – це мовлення, що відбувається у внутрішньому плані, спрямоване на себе, має скорочений характер. Людина користується внутрішнім мовленням, коли щось обмірковує, планує свої дії, не висловлюючи вголос і не записуючи на папері, не контактуючи з іншими людьми. Внутрішнє мовлення беззвучне, хоча часто виявляється у вигляді шепотіння, а то й озвучується, переходячи в розмову із самим собою. Це трапляється у разі великого напруження думки, що супроводжується виразними емоціями.

Типи внутрішнього мовлення:

– *внутрішнє проговорювання* – мовлення подумки, яке зберігає структуру зовнішнього мовлення, але позбавлене фонації (озвучення);

– *власне внутрішнє мовлення* – виступає як засіб мислення, користується специфічними одиницями і має специфічну структуру, що відрізняється від структури зовнішнього мовлення;

– *внутрішнє програмування* – це формування і закріплення в специфічних одиницях задуму мовленнєвого висловлювання (тексту або його окремих частин).

Властивості мовлення

Змістовність – характеризується обсягом висловлених думок, забезпечується підготовленістю мовця.

Усвідомленість – зумовлена обсягом знань людини, забезпечується коректністю, логічністю, доступністю матеріалу.

Виразність – пов'язана з емоційною насиченістю, забезпечується інтонацією та акцентами.

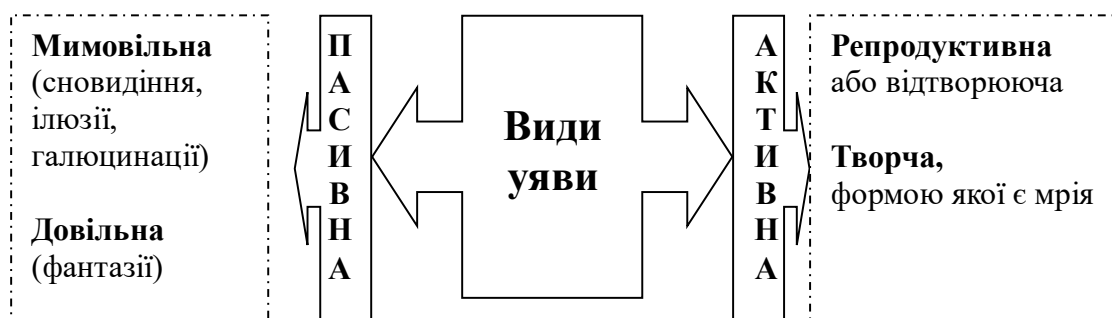
Дієвість – визначається впливом на думки, почуття, поведінку іншої людини з урахуванням її індивідуальних особливостей.

Мовлення людей має свої індивідуальні особливості, що виявляються в темпі, ритмі, емоційності, виразності, точності, плавності, голосності, логічній послідовності, образності висловлювання думок тощо.

Людина постійно контактує з навколишнім середовищем. Щосекунди на органи чуттів впливають десятки і сотні різноманітних стимулів, багато з яких надовго закарбовуються в пам'яті. Причому одним із найбільш цікавих феноменів психіки є те, що отримані в попередній практиці враження від предметів і явищ навколишньої дійсності не лише залишаються в пам'яті протягом тривалого часу, але й підлягають певній обробці. Існування даного феномена зумовило можливість людини впливати на навколишнє середовище і цілеспрямовано змінювати його.

7. Уява та її види. Способи створення образів уяви

УЯВА – це психічний процес створення образів предметів, ситуацій, обставин шляхом установа нових зв'язків між відомими образами та знаннями.

Способи створення образів уяви

Аглотинація – об'єднання у створюваному образі властивостей і елементів образів інших предметів.

Гіперболізація – надмірне перебільшення реального об'єкта або окремих його частин чи їх кількості.

Схематизація – згладжування відмінностей між порівнюваними об'єктами.

Типізація – уявне виділення суттєвого, що повторюється в однорідних об'єктах.

Загострення – уявне підкреслення окремих ознак реального об'єкта.

Перенесення – наділення образів нехарактерними ознаками.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте поняття «пам'ять». Назвіть процеси пам'яті.
2. Які ви знаєте класифікації видів пам'яті? Дайте характеристику видам пам'яті.
3. Назвіть мнемотехнічні прийоми.
4. Укажіть основні характеристики мислення.
5. Які ви знаєте класифікації видів мислення?

6. Дайте характеристику основним видам мислення.
7. Охарактеризуйте операції мислення.
8. Дайте характеристику формам мислення. Наведіть приклади.
9. У чому сутність індукції та дедукції?
10. Обґрунтуйте взаємозв'язок мислення та інтелекту.
11. Розкрийте особливості творчого мислення.
12. У чому виявляється взаємозв'язок мислення і мовлення?
13. Обґрунтуйте поняття «слово», «мова», «мовлення».
14. Дайте характеристику мовленню як засобу спілкування.
15. Обґрунтуйте значення уяви в житті людини та регуляції організму.
16. Дайте характеристику видам уяви.
17. Зробіть порівняльний аналіз мрій та фантазій.
18. Які механізми формування уявних образів ви знаєте?
19. Розкрийте значення уяви в розв'язанні творчих задач.

РОЗДІЛ 4. ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ

*Нікого нічого не можна навчити
– можна лише навчитися.*

Платон, давньогрецький
мислитель

Методичні вказівки

Вивчаючи теми розділу «Емоційно-вольова сфера особистості», особливу увагу треба приділити тим питанням, які розкривають складну природу почуттів і волі, їх рефлексивний, відображальний, але, разом з цим, і активний характер. Почуття, так само, як і воля окремої особистості, не завжди збігаються з реальністю, і ця обставина може призвести до серйозної методологічної помилки, що джерело почуттів і волі знаходиться саме в нас, у наших бажаннях та прагненнях. У дійсності це джерело слід шукати в об'єктивній реальності, у відповідності чи невідповідності предметів і явищ зовнішнього світу нашим потребам, інтересам, цілям.

Воля людини детермінується зовнішніми умовами та факторами, тому «свобода волі» носить не абсолютний, а відносний характер, що полягає в усвідомленні необхідності приймати рішення і діяти відповідно до мети.

Важливо усвідомлювати, що почуття та воля на відміну від відчуття, сприйняття є не фотографіями, копіями власне об'єктів, а є відбитками (образами) суб'єктивного ставлення людини до них як до можливості задовольнити її потреби.

Слід також врахувати, що почуття та воля поєднують емоційні і раціональні компоненти. Завдяки цьому вони здатні здійснювати прямий вплив на перебіг думок, на характер практичних дій людини. Діяльність людини може бути успішною, якщо вона спирається на відповідні почуття, настрої і волю. Це в повній мірі стосується і учбової діяльності, оскільки перетворення знань на фактор удосконалення духовного світу людини можливий лише за допомогою почуттів.

Вивчення теоретичних положень розділу допоможе студентові глибоко усвідомити процес формування культури почуттів і вольових якостей людини, зрозуміти єдність емоційного, вольового та інтелектуального компонентів у процесі розвитку особистості.

4.1. ЕМОЦІЇ І ПОЧУТТЯ. 4.2. ВОЛЯ

Мета:

– *навчальна*: ознайомити студентів з емоційно-вольовою сферою особистості;

- *розвивальна*: розвивати вміння керувати своїми емоційними станами та вольовою сферою;
- *виховна*: виховувати вольові якості особистості.

Студент має:

знати визначення емоцій та почуттів, види емоцій, психологічні теорії емоцій, фізіологічні механізми емоцій, властивості емоцій; взаємозв'язок емоцій та почуттів; визначення волі, етапи вольової дії, вольові якості особистості; значення емоційно-вольової регуляції у професійній діяльності людини;

вміти контролювати свої емоційні стани; аналізувати етапи вольової дії; виховувати вольові якості.

План

1. Поняття про емоції, психологічні теорії емоцій.
2. Функції емоцій. Види та властивості емоцій.
3. Характеристика емоційних станів.
4. Почуття. Види почуттів.
5. Поняття про волю. Аналіз вольової дії.

Основні поняття: почуття, емоції, афект, стрес, настрій, радість, здивування, страх, полярність, інтегральність, вищі почуття, воля, цілеспрямованість, наполегливість, рішучість.

Література

Основна:

1. Вітенко І. С. Основи психології / І. С. Вітенко, Т. І. Вітенко. – Вінниця : Нова книга, 2001. – С. 152–170.
2. Крысько В. Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В. Г. Крысько. – Минск, 1999. – С. 123–137.
3. Лозниця В. С. Психология і педагогіка : основні положення / В. С. Лозниця. – К. : ЕксОб, 2000. – С. 102–126, 149–167.
4. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. пед. навч. закл.] / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – С. 357–394.
5. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер. – 2000. – С. 373–416.
6. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. Д. Максименко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 211–230.
7. Психологічна енциклопедія / [авт.-упорядник Степанов О. М.]. – К., 2006. – 424 с.
8. Психологія : підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 1999. – С. 342–364.

9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2007. – С. 551–613.

Додаткова:

1. Годфруа Ж. Что такое психология? : в 2-х т. / Ж. Годфруа. – [2-е изд.] – М. : Мир, 1999. – Т. 1. – 308 с.
2. Зимин П. П. Воля и ее воспитание подростков / П. П. Зимин. – Ташкент, 1985. – 37 с.
3. Иванников В. А. Психологические механизмы волевой регуляции / В. А. Иванников. – М. : Изд-во УРАО, 1998. – 142 с.
4. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард. – СПб. : Питер, 2000. – 464 с.
5. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 354 с.
6. Квинн В. Прикладная психология / В. Квинн. – СПб. : Питер, 2000. – 560 с.
7. Ольшанникова А. Е. Эмоции и воспитание / А. Е. Ольшанникова. – М. : Знание, 1983. – 80 с.
8. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – М. : Прогресс, 1979. – 123 с.

Короткий зміст теми

1. Поняття про емоції, психологічні теорії емоцій

ЕМОЦІЇ – особливий клас психічних станів, які відображають ставлення людини до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе та до результатів своєї діяльності.

Психологічні теорії емоцій

Ч. Дарвін: емоції з'явилися у процесі еволюції живих істот як життєво важливі пристосовницькі механізми, що сприяють адаптації живих організмів в оточуючому світі. Тілесні зміни, які супроводжують емоційні стани, є рудиментами пристосовницьких реакцій організму.

У. Джемс - К. Ланге: спочатку під дією емоцій виникають зміни в організмі, а згодом, як наслідок, – сама емоція.

П. В. Симонова (інформативна):

$$E = P (I_n - I_i)$$

E – емоція, її сила та якість;

P – величина і специфіка потреб;

(I_n – I_i) – оцінка ймовірності (можливості) задоволення потреби;

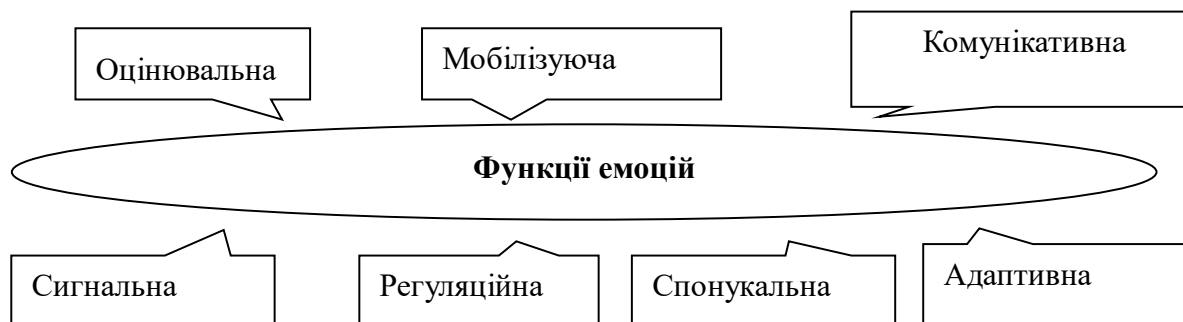
I_n – інформація про засоби, необхідні для задоволення існуючої потреби;

I_i – інформація про засоби, якими оперує людина на даному відрізку часу.

Таким чином, сила і якість емоцій, що виникають у людини, в кінцевому результаті визначаються силою потреби і оцінкою здатності її задоволення в ситуаціях, що склалися.

У. Кеннон - Ф. Бард: спочатку виникають переживання, а потім, як наслідок, зміни в організмі як результат діяльності ЦНС.

2. Функції емоцій. Види та властивості емоцій

Види емоцій

Примітивні (нижчі) – переживання, пов’язані із задоволенням або незадоволенням фізіологічних потреб.

Вищі – переживання, які виникають на ґрунті задоволення духовних потреб.

Позитивні – емоції, що пов’язані із задоволенням потреб.

Негативні – емоцій, які викликають почуття незадоволення і вимагають зміни ситуації.

Стенічні – емоції, які підвищують життєдіяльність людини, посилюють активність.

Астенічні – емоції, які пригнічують життєдіяльність організму, знижують енергію суб’єкта.

Властивості емоцій

Полярність – вказує на можливість зміни будь-якої емоції, на її протилежність (задоволення-незадоволення; радість-горе; любов-ненависть).

Інтегральність – домінування відносно інших станів та реакцій, охопленість всього організму.

Зв’язок із життєдіяльністю організму – з органами кровообігу, дихання, травлення, залоз внутрішньої та зовнішньої секреції.

Амбівалентність – одночасне переживання протилежних емоцій (сльози радості, муки творчості).

Інтенсивність – властивість, яка свідчить про ступінь вираженості емоційного явища.

Тривалість емоційних явищ характеризується часом їх існування.

Активність – здатність емоцій стенічним (підсилювальним) або астенічним (пригнічувальним) чином впливати на діяльність.

Глибина емоційних явищ залежить від того, якими подіями – пересічними чи життєво важливими – вона викликана та в якому зв'язку між собою перебувають ці події.

3. Характеристика емоційних станів

Емоційні стани

Радість – позитивний емоційний стан, пов'язаний із задоволенням актуальних потреб.

Здивування – емоційна реакція на раптові, несподівані обставини.

Страждання – негативне переживання, пов'язане з неможливістю задоволення важливих для людини потреб.

Гнів – негативне переживання, що є реакцією на перешкоди, які раптово виникли на шляху до досягнення мети.

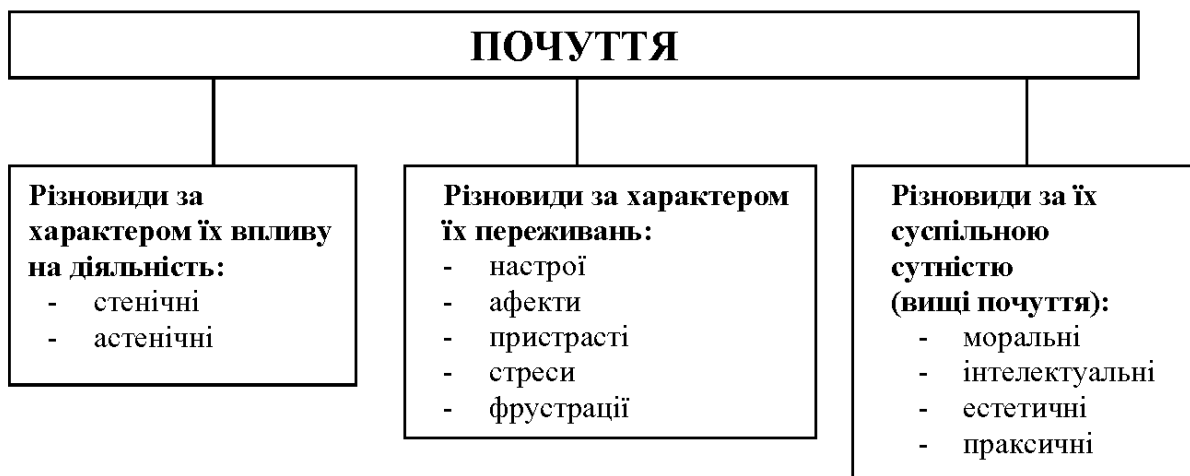
Страх – негативне переживання, пов'язане з прогнозом імовірного неблагополуччя.

Сором – стан, викликаний невідповідністю думкам оточуючих або власним принципам.

Сум – негативне переживання, яке розуміється особистістю, як дуже несприятливе для життєдіяльності, як невдача або втрата.

4. Почуття. Види почуттів

ПОЧУТТЯ – одна з вищих форм переживання людиною свого ставлення до дійсності.

5. Поняття про волю. Аналіз вольової дії

ВОЛЯ – свідома саморегуляція людиною своєї поведінки та діяльності, регулююча функція мозку, що полягає в здатності активно домагатися свідомо поставленої мети, переборюючи зовнішні та внутрішні перешкоди.

Види вольових дій

Проста вольова дія – не вимагає особливих зусиль (бажання → рішення → дія).

Складна вольова дія – потребує значного напруження сил, терплячості, наполегливості, вміння організувати себе на виконання дії.

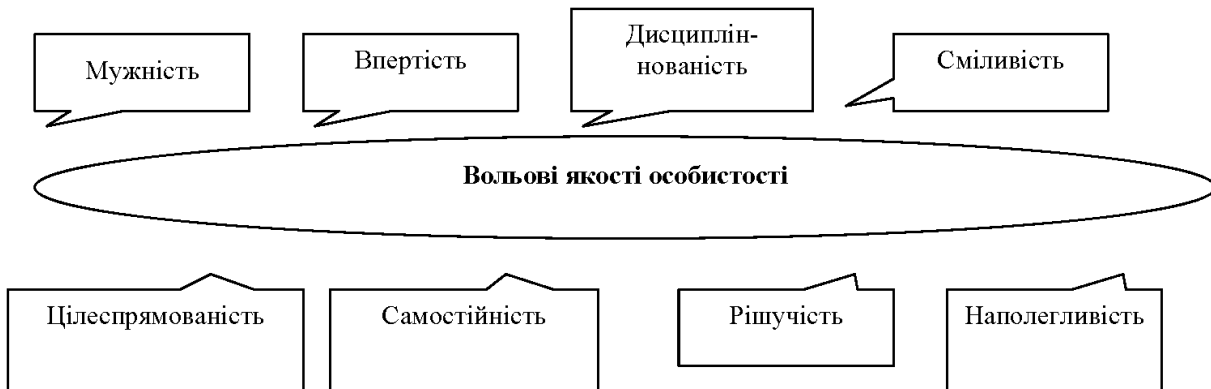
Аналіз вольової дії

1. Підготовчий етап:

- осмислення, усвідомлення мети;
- визначення шляхів та засобів для досягнення мети, боротьба мотивів;
- прийняття рішення.

2. Виконавчий етап:

- реалізація прийнятого рішення;
- самооцінка виконавчої дії (людина оцінює способи досягнення мети, затрачені зусилля і робить відповідні висновки).

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття «емоції». Проаналізуйте теорії емоцій.
2. Які види емоцій ви знаєте? Охарактеризуйте властивості емоцій.
3. У чому полягає відмінність емоцій від почуттів?
4. Дайте характеристику емоційним станам.
5. Назвіть основні ознаки афекту.
6. Які фактори можуть спричинити виникнення стресу?
7. Назвіть види вищих почуттів. Проаналізуйте їх.
8. У чому виявляються основні функції волі?
9. У чому полягає істотна відмінність довільної дії від мимовільної?
10. Охарактеризуйте просту вольову дію.
11. Проаналізуйте складну вольову дію.
12. Які причини можуть викликати боротьбу мотивів?
13. Які чинники впливають на розвиток волі людини?
14. Проаналізуйте вольові якості особистості.

РОЗДІЛ 5. ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

*Ніхто не народжується
майстром.
Майстерність опановують
поступово.*

Латинське прислів'я

Методичні вказівки

У ході вивчення розділу «Індивідуально-психологічні особливості особистості», що розкриває такі складні і ще недостатньо досліджені індивідуально-психологічні властивості особистості, як темперамент, характер і здібності, студентові необхідно звернути увагу на з'ясування їх сутності та найважливіших якісних ознак. Адже майбутньому фахівцю важливо вміти розпізнавати та діагностувати ті чи інші групи психічних властивостей людини. Проте, головне полягає у тому, щоб розуміти їх причинну обумовленість матеріальними (природними або соціальними) факторами.

Досліджуючи, наприклад, темперамент, необхідно враховувати його детермінованість такими властивостями нервової системи, як сила нервових процесів, їх урівноваженість, рухливість, динамічність, а розкриваючи природу характеру, виявляти його залежність від соціальних чинників (впливу суспільних умов життя, виховання тощо).

Заперечуючи твердження про набуття характеру при народженні, важливо пам'ятати, що це положення має відносне значення, оскільки характер безпосередньо пов'язаний з тим чи іншим типом нервової системи.

Досліджуючи здібності особистості, студентові, в першу чергу, необхідно звернути увагу на те, що вони є наслідком складного взаємозв'язку природних задатків, історичних та соціальних умов середовища, в якому формується особистість. Важливо зрозуміти, що здібності – не дар природи, вони не є генетичне успадкованими якостями особистості. Суспільно-історичний досвід демонструє, що без виховання і навчання навіть найвидатніші природні задатки не можуть перетворитися на здібності, талант. Останні формуються і досягають того чи іншого рівня в умовах активного залучення людини до чітко визначеної діяльності, яка на перших етапах її шляху є переважно учбовою.

Варто підкреслити, що ні темперамент, ні характер, ні тим більш здібності людини не є застиглими, незмінними утвореннями. Вони зазнають впливу середовища, виховання і самовиховання. Це робить можливим цілеспрямовано проводити навчально-виховний процес з метою

планомірного і систематичного розвитку індивідуально-психологічних якостей особистості.

5.1. ТЕМПЕРАМЕНТ. 5.2. ХАРАКТЕР. 5.3. ЗДІБНОСТІ

Мета:

- *навчальна*: ознайомити студентів з індивідуально-психологічними особливостями особистості – темпераментом, характером, здібностями;
- *розвивальна*: розвивати творчі здібності студентів;
- *виховна*: виховувати позитивні риси характеру.

Студент має:

знати визначення темпераменту, психологічні теорії темпераменту, психологічну характеристику типів темпераменту; визначення характеру, взаємозв'язок темпераменту й характеру, акцентуації характеру; визначення здібностей, види здібностей;

вміти здійснювати порівняльний аналіз теорій та типів темпераменту, обґрунтовувати взаємозв'язок темпераменту й характеру, визначати акцентуації характеру, рівні розвитку здібностей.

План

1. Поняття про темперамент. Теорії темпераменту.
2. Поняття про характер.
3. Акцентуації характеру.
4. Поняття про здібності. Види здібностей.

Основні поняття: темперамент, холерик, флегматик, сангвінік, меланхолік, характер, акцентуації характеру, задатки, здібності.

Література

Основна:

1. Вітенко І. С. Основи психології / І. С. Вітенко, Т. І. Вітенко. – Вінниця : Нова книга, 2001. – С. 74–109, 170–178.
2. Крысько В. Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В. Г. Крысько. – Минск, 1999. – С. 141–189.
3. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – М., 1983. – 256 с.
4. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка : основні положення / В. С. Лозниця. – К. : ЕксОб, 2000. – С. 24–78.
5. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. пед. навч. закл.] / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – С. 188–207, 397–452.
6. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. :

Питер, 2000. – С. 469–582.

7. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посібн. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. Д. Максименко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 235–267.

8. Психологічна енциклопедія / [авт.-упорядник Степанов О. М.]. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

9. Психологія : підручник / за ред. Ю. Л. Трофімова. – К. : Либідь, 1999. – С. 100-116.

10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2007. – С. 465–502, 535–548, 613–634.

Додаткова:

1. Асмолов А. Г. Психология личности : принципы общепсихол. анализа / А. Г. Асмолов. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.

2. Годфруа Ж. Что такое психология: [в 2-х т.] / Ж. Годфруа. – [2-е изд., стереотипное]. – М. : Мир, 1999. – Т. 1. – 496 с.

3. Квинн В. Прикладная психология / В. Квинн. – СПб. : Питер, 2000. – 560 с.

4. Немов Р. С. Психология : учебник для студ. высш. пед. учебн. заведений : [в 3-х кн.] / Р.С. Немов. – 3-е изд. – М. : Гуманит изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2 : психология образования. – 608 с.

5. Общая психология : курс лекций для первой ступени пед. образования / под ред. Е. И. Рогов. – М. : ВЛАДОС, 2006. – 447 с.

Короткий зміст теми

1. Поняття про темперамент. Теорії темпераменту

ТЕМПЕРАМЕНТ – сукупність найбільш стійких індивідуально-психологічних особливостей людини, що характеризують динамічний та емоційний бік її діяльності, поведінки і є природною основою характеру.

Б.М. Теплов дає таке визначення темпераменту: «Темпераментом називається характерна для певної людини сукупність психічних особливостей, пов'язаних з емоційною збудливістю, тобто швидкістю виникнення почуттів, з одного боку, і їхньою силою – з іншого».

Теорії темпераменту

Гуморальна теорія (від лат. humor – рідина, соки організму). Родоначальником вчення про темперамент вважається давньогрецький лікар **Гіппократ** (близько 460–377 рр. до н.е.). Він стверджував, що люди відрізняються співвідношенням чотирьох основних «*рідин організму*» – крові, флегми, жовтої жовчі й чорної жовчі. Співвідношення цих «соків організму» по-грецькі позначалось словом «красис», яке пізніше замінили латинським словом «*temperamentum*» – «пропорційність», «правильна міра».

Спираючись на вчення Гіппократа, відомий лікар античності **Клавдій Гален** (II століття н.е.) розробив типологію темпераментів, яку обґрунтував у відомому трактаті «*De temperamentum*». У відповідності до його вчення тип темпераменту залежить від переважання в організмі одного із соків (рідин). Він виділив 13 типів темпераменту, пізніше зведених до чотирьох основних:

1. Сангвінічний (від лат. sanguis – кров, перевага в організмі крові).
2. Флегматичний (від грецьк. phlegma – слиз).
3. Холеричний (від грецьк. chole – жовч, жовта жовч).
4. Меланхолічний (від грец. melas chole – чорний, чорна жовч).

Дана концепція мала великий вплив на вчених протягом багатьох століть. Свідченням цього є той факт, що й досі запропоновані назви типів темпераменту найбільш розповсюджені.

I. Кант (1724–1804), будучи прихильником гуморальної теорії, вважав органічною основою типів темпераменту якісні особливості крові. Він уперше обґрунтував психологічну характеристику типів темпераменту.

Конституційна теорія. Найбільш розповсюджена типологія, запропонована **Е. Кречмером**, який у 1921 р. опублікував працю «Будова тіла і характер». Основна ідея автора полягає в тому, що люди з певним типом тілобудови мають певні психічні особливості. Теорія Е. Кречмера була поширеною в Європі. У США у 40-ві рр. XX ст. значну популярність набула концепція темпераменту **У. Шелдона**.

Таблиця 9

Порівняльна характеристика конституційних теорій

Типологія Е. Кречмера		Типологія У. Шелдона	
Конституційний тип	Тип темпераменту	Конституційний тип	Тип темпераменту
Астенік	Шизотимік	Ектоморфний	Церебротонія
Пікнік	Циклотимік	Ендоморфний	Вісцеротонія
Атлет	Іксотимік	Мезоморфний	Соматотонія

Таблиця 10

Фізіологічна теорія (за І.П. Павловим)

Характеристика типів темпераменту у відповідності до властивостей центральної нервової системи			
Холерик	сильний	неврівноважений	рухливий
Сангвінік	сильний	рівноважений	рухливий
Флегматик	сильний	рівноважений	малорухливий
Меланхолік	слабкий	неврівноважений	інертний

2. Поняття про характер

ХАРАКТЕР – психічне утворення, що складається з численних стійких властивостей особистості, що виражають її ставлення до навколишньої дійсності, праці, інших людей і до самої себе.

Під *рисами характеру* розуміють психічні властивості людини, що визначають її поведінку.

Існує багато класифікацій рис характеру. У психологічній літературі найбільш часто зустрічаються два підходи. Згідно з *першим*, риси характеру пов'язують із психічними процесами і тому виділяють вольові, емоційні, інтелектуальні риси. До вольових рис відносять рішучість, наполегливість, самостійність, активність, самовладання, організованість тощо. До емоційних рис належать вразливість, байдужість, емпатійність, чуйність. До інтелектуальних зараховують дотепність, винахідливість, допитливість. Згідно з *другим* підходом, риси характеру розглядаються у відповідності до спрямованості особистості, причому зміст спрямованості виявляється у ставленні до людей, діяльності, навколишнього світу й до себе самої.

Риси характеру можна умовно розділити на мотиваційні та інструментальні. *Мотиваційні* спонукають і спрямовують діяльність, а *інструментальні* надають їй певного стилю. Характер може виявлятися у виборі цілей дії, тобто як мотиваційна риса особистості. Проте, коли ціль визначена, характер виступає в інструментальній ролі, тобто визначає засоби досягнення поставленої мети.

3. Акцентуації характеру

Акцентуації рис характеру – крайні варіанти норми як результат підсилення окремих рис характеру.

Акцентуація рис характеру виробляється за суспільних умов життя під впливом суспільної спрямованості інтересів, специфіки контактів у колективі, але, як свідчать дослідження, засадовими стосовно них є своєрідні природжені індивідуальні особливості, що і створюють ґрунт для виникнення акцентуації за відповідних соціальних умов.

Розглянемо найхарактерніші прояви акцентуації.

Застрявання в стані збудження базується на впертості, недовірливості, нетерпимості до заперечень у дискусіях. У спокійному стані такі люди виявляють відповідальність і розсудливість при розгляді справ.

Педантизм виявляється в крайньому, нічим не виправданому формалізмі при вирішенні справи, в дотриманні «букви», хоча це й шкодить справі, у міркуванні типу «коли б чого не трапилось».

Демонстративні особистості виявляють амбіційність, їм властиве хизування, зухвалість, де потрібно погодитися, вони заперечують очевидне: «це неможливо», «я цього не розумію». За звичайних умов такі особистості здатні погоджуватися, досягати значних творчих успіхів.

Екзальтовані особистості надмірно захоплюються, вихваляють те, що на це не заслуговує, легко збуджуються в radoщах або сумують аж до розпачу, їхні реакції на вчинки (свої або інших людей) загострено емоційні, афективні.

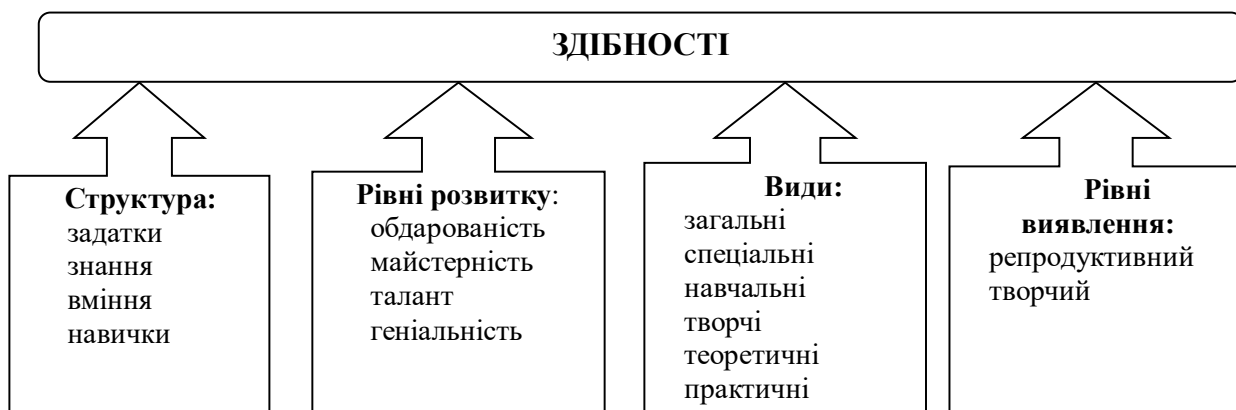
Тривожні особистості в усьому чекають небезпеку, виявляють підвищену боязливість, соромливість, розгубленість, здатні ховатися, поступитися навіть слабшому, втекти від нього, якщо він чимось «погрожує».

Інтровертовані особистості замкнуті, свої думки та переживання спрямовують на самих себе, на свій внутрішній світ, уникають контактів з іншими, не пристосовані до обставин. Вважають, що аутизм підлітків більше властивий інтровертованим особистостям.

Екстравертовані особистості прагнуть до спілкування, контактів з іншими, багато говорять про себе, хвалькуваті, зосереджуються переважно на зовнішніх явищах, а не на собі, схильні погоджуватися з усім, що їм пропонують.

4. Поняття про здібності. Види здібностей

ЗДІБНОСТІ – індивідуально-психологічні особливості людини, що відповідають вимогам певної діяльності та є умовою успішного її виконання.

Питання для самоконтролю

1. Дайте визначення поняття про темперамент.
2. Дайте характеристику теорій темпераменту.
3. Дайте характеристику типів темпераменту.
4. Назвіть типологію характерів.
5. Назвіть особливості формування характеру.
6. Охарактеризуйте типи акцентуацій характеру.
7. Дайте визначення поняття про здібності.
8. Розкрийте співвідношення понять здібності, задатки та можливості.
9. Охарактеризуйте види здібностей.
10. Назвіть умови реалізації та розвитку здібностей.

РОЗДІЛ 6. ОСНОВИ ВІКОВОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

*Немає нічого практичнішого,
ніж хороша теорія.*

Р. Кирхгоф, нім. вчений

Методичні вказівки

У розділі «Основи вікової та педагогічної психології» поставлено завдання з'ясувати предмет вікової та педагогічної психології, її завдання на сучасному етапі розвитку науки, специфіку методів дослідження.

Психічне життя людини від народження до старості зазнає багатьох змін, які впливають на здобуття нею і збагачення її соціального досвіду, форми і способи самореалізації, функціонування в соціумі. На рубежі XVIII-XIX ст. було започатковано науковий підхід до психології розвитку, розвинутий у подальшому багатьма психологами, які займалися проблемами еволюції психічного життя і психічної діяльності людини. З часом вікова і педагогічна психологія виокремилися у самостійні галузі психологічної науки, які найтісніше пов'язані з загальною психологією.

Студентові необхідно з'ясувати, що вікова психологія є багатогалузевою академічною наукою, яка вивчає психічний розвиток людини від народження до старості, маючи чітко окреслений предмет дослідження, послуговуючись загальнонауковими і специфічними методами, методиками, критеріями, описуючи свій предмет у спеціальних термінах та категоріях.

Об'єктом дослідження вікової психології є людина на всіх етапах її життя. Його специфіка полягає у тому, що протягом життя у психіці людини відбуваються різні якісні перетворення, дослідження яких потребує системного з'ясування загальних закономірностей вікового розвитку. Предметом дослідження вікової психології є вікова динаміка, закономірності, фактори, умови, механізми становлення, формування та розвитку особистості.

Вікова психологія вивчає загальні закономірності, особливості виникнення і розвитку психічних процесів і психічних властивостей у дітей, підлітків, юнаків, дорослих і зумовлену віком динаміку співвідношень між ними; причини та закономірності переходу від одного вікового періоду до наступного; становлення різних видів діяльності; формування психічних якостей і властивостей особистості.

Вікова психологія виявляє структурні зміни, новоутворення, що формуються з віком у психіці та діяльності людини; розкриває передумови та умови, що визначають процес розвитку, співвідношення в ньому природних і суспільних факторів, а також роль історично сформованих суспільством цінностей у становленні особистості. Особливу увагу звертає

на рушійні сили індивідуального розвитку людської психіки, індивідуально-типологічні відмінності у психічному розвитку дітей, підлітків, дорослих і людей похилого віку, чинники, що їх детермінують.

Педагогічна психологія досліджує психологічні проблеми таких головних механізмів спрямованої соціалізації людини, як виховання й навчання особистості.

Предметом педагогічної психології є дослідження психологічних закономірностей процесу спрямованої соціалізації, тобто перетворювання біологічної істоти в людську особистість у соціальному, спеціально організованому середовищі.

Такий погляд на предмет педагогічної психології, перш за все, зумовлено розумінням неподільної єдності існування й розвитку таких соціальних утворень, якими є суспільство й людська особистість, а також безперечною зацікавленістю будь-якого суспільства в самовідтворюванні через підготовку нових поколінь компетентних носіїв і розбудовників його матеріальної й духовної культури.

Сучасна педагогічна психологія являє собою самостійну галузь наукового пізнання, яка базується на знаннях загальної, соціальної, вікової психології, психології особистості та педагогічних дисциплін.

У процесі вивчення теми слід звернути увагу на історію виникнення та розвитку вікової та педагогічної психології як спеціальних областей психологічної науки, що мають велике значення для оптимізації процесів навчання та виховання підростаючого покоління.

Студентам необхідно ознайомитися з теоретичними концепціями, які увійшли в арсенал світової психолого-педагогічної науки (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, А.С. Макаренко, Д.Б. Ельконін, О.М. Леонтьєв, Г.С. Костюк, О.В. Запорожець, П.Я. Гальперін та ін.).

Вікова та педагогічна психологія використовує широкий арсенал різноманітних методів вивчення психічного та особистісного розвитку індивіда, кожен з яких нерозривно пов'язаний з теорією та методологічними принципами психологічної науки.

Вивчення даної теми має велике практичне та теоретичне значення. Знання динаміки та закономірностей психічного розвитку дитини та особливостей формування її особистості необхідно для ефективної організації навчально-виховного процесу на різних етапах шкільного навчання. Знання психологічних особливостей вікових періодів та закономірностей переходу від одного вікового періоду до іншого – необхідна умова педагогічно зумовленого впливу на особистість учня. Під час вивчення теми «Закономірності психічного розвитку особистості в онтогенезі» необхідно звернути увагу на правильне розуміння психічного розвитку як безперервного процесу, що виявляється в кількісних та якісних змінах людської істоти.

Сучасна психологія вбачає причини розвитку психіки людини в конкретних і суперечливих умовах, найрізноманітніших аспектах її

взаємодії з навколишнім середовищем. Рушійними силами процесу розвитку вона проголошує притаманні йому внутрішні суперечності. Розв'язання їх є основою розвитку, який визначається взаємодією різних передумов, обставин, умов, чинників, що свідчить про можливість опосередкованого керування ним.

У процесі онтогенезу людина долає ряд вікових періодів, під час яких змінюються її фізіологічні, морфологічні, біохімічні, соціально-психологічні особливості. Ці періоди є певними епохами, циклами, ступенями розвитку. Загальні закони розвитку в кожному віці мають специфічні особливості.

Становлення дитини як особистості здійснюється на основі її активної взаємодії з соціальним середовищем, у якому вона черпає необхідні для її соціалізації засоби. У процесі взаємодії з оточенням створюється індивідуальна ситуація розвитку, яка зумовлює своєрідність кожної особистості і значною мірою визначає шлях її розвитку.

Існує діалектичний взаємозв'язок зовнішніх і внутрішніх умов психічного розвитку. Зовнішніми умовами є природа і суспільство, необхідні для існування індивіда, його життєдіяльності, навчання і праці, реалізації можливостей розвитку. Вони завжди впливають на психічний розвиток через внутрішні умови, які є в самому індивіді. Від природи індивіда, його потреб та інших суб'єктивних умов залежить, що саме із зовнішнього, об'єктивного оточення для нього значуще, що впливає на нього і стає фактором його активності та розвитку.

Співвідношення внутрішнього і зовнішнього змінюється у процесі розвитку індивіда, набуває своїх специфічних особливостей на різних його етапах.

Важливими умовами психічного розвитку є спадковість і соціальне оточення, врахування яких сприяє ефективному використанню природних задатків і передумов розвитку дитини.

6.1. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ І МЕТОДИ ВІКОВОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Мета:

- *навчальна:* ознайомити студентів з предметом вікової і педагогічної психології, її завданнями на сучасному етапі розвитку, методами дослідження та їх специфікою;
- *розвивальна:* розвивати вміння орієнтуватися в сучасних теоретичних підходах та концепціях вікової та педагогічної психології;
- *виховна:* виховувати педагогічну спостережливість.

Студент має:

знати етапи розвитку вікової та педагогічної психології; завдання, функції, структуру вікової та педагогічної психології; основні категорії

вікової та педагогічної психології; методи вікової та педагогічної психології;

вміти аналізувати сучасні теоретичні концепції вікової та педагогічної психології; визначати методи психологічного дослідження; інтерпретувати психічні явища віковими аспектами їх розвитку.

План

1. Предмет і завдання вікової та педагогічної психології.
2. Сучасні теоретичні концепції вікової та педагогічної психології.
3. Методи вікової та педагогічної психології.

Основні поняття: предмет вікової психології, предмет педагогічної психології, принцип детермінізму, принцип єдності свідомості та діяльності, принцип розвитку, методи організації дослідження, , методи збирання фактичного матеріалу та опрацювання результатів дослідження, інтерпретаційні методи.

Література

Основна:

1. Власова О.І. Педагогічна психологія: навчальний посібник / О.І. Власова. – К.: Либідь, 2005. – С. 6-47.
2. Заброцький М.М. Педагогічна психологія (курс лекцій) / М.М. Заброцький. – К.: МАУП, 2000. – С. 3-13.
3. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навчальний посібник / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга, 2009. – С. 5-19.
4. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И.А. Зимняя. – М.:Логос, 2002. – С.7-41.
5. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 5-14.
6. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – М.: Педагогика-Пресс, 2001. – 440 с.
7. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – С. 7-39.
8. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія. Навч. посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін – К.: Просвіта, 2001. – С.5-40.
9. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д: «Феникс», 2004. – С.3-12.

Додаткова:

1. История зарубежной психологии: Тексты. / Под ред. П.Я.Гальперина, А.Н. Ждан. – М, 1986. – 344 с.
2. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах /

В.Г. Крысько. – М., 1999. – 384 с.

3. Кулагина И.Ю. Возрастная психология / И.Ю. Кулагина, В.Н. Коллюцкий. – М.: Логос, 2001. – 237 с.

4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М., 1972. – 496 с.

5. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов / К.Н. Поливанова. – М.: Логос, 2000. – 184 с.

6. Хрестоматия по психологии / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1985. – 447 с.

7. Швалб Ю.М. Возрастная психология: учебное пособие / Ю.М. Швалб, И.Ф. Муханова. – Донецк: Норд-Пресс, 2005. – 303 с.

Короткий зміст теми

1. Предмет і завдання вікової та педагогічної психології

Предметом вікової психології як галузі психологічної науки є вікова динаміка психіки людини, закономірності та факти розвитку психічних процесів і психічних властивостей особистості на різних етапах її індивідуального життя.

Галузями вікової психології є дитяча психологія, психологія молодшого школяра, психологія підлітка, психологія ранньої юності, психологія дорослої людини, геронтопсихологія (психологія старості).

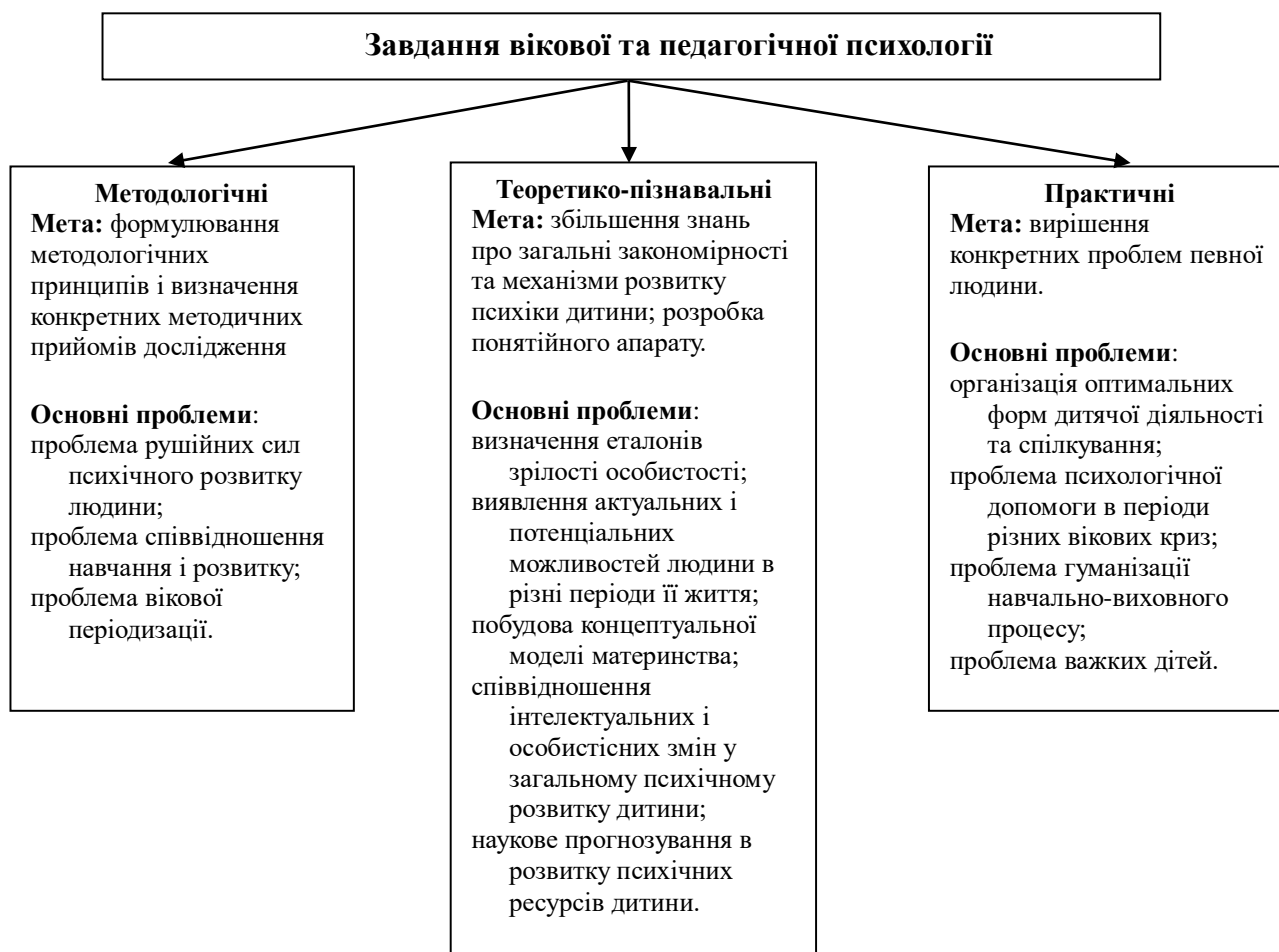
Предметом педагогічної психології є психологічні закономірності навчання і виховання. Конкретизуючи цю тезу, зазначимо, що педагогічна психологія вивчає пізнавальну діяльність і розумовий розвиток учня, закономірності формування особистості як свідомого суб'єкта пізнання, спілкування і праці.

У структурі педагогічної психології виділяють психологію навчання, психологію виховання і психологію педагогічної діяльності.

Вікова психологія нерозривно пов'язана з педагогічною психологією. Ця єдність пояснюється спільним об'єктом дослідження – особистістю, яка розвивається. І вікова, і педагогічна психологія розглядають взаємодію дитини і дорослого: дитина аналізується в процесі навчання і виховання. Водночас навчання і виховання не можуть розглядатися поза основним об'єктом цих процесів – дитиною, яка розвивається.

Завдання вікової та педагогічної психології можна розділити на 3 групи:

- методологічні;
- теоретико-пізнавальні;
- практичні.

2. Сучасні теоретичні концепції вікової та педагогічної психології

Зупинимось на характеристиці основних напрямів сучасної вікової та педагогічної психології.

Таблиця 11

Основні напрями сучасної вікової та педагогічної психології

<p>Психоаналіз (З. Фрейд)</p>	<p>Предмет дослідження: глибинні почуття і переживання людини. Основа концепції становлять відкриття несвідомого та сексуальної основи людини. З. Фрейд виділив стадії психосексуального розвитку дитини: оральна (перший рік); анальна (другий рік); фалічна (3-6 років); латентна (6-12 років); генітальна (12-18 років). Автор вважав, що особистість розвивається на основі чотирьох джерел напруги: процесів фізіологічного росту, фрустрацій, конфліктів і погроз. Ідентифікація та заміщення – два методи, завдяки яким індивід долає джерела напруги.</p>
<p>Концепція Е. Еріксона</p>	<p>Предмет дослідження: становлення особистості під впливом соціальних, історичних і культурних чинників. Основа концепції: розвиток особистості – це закономірна зміна етапів, на кожному з яких людина переживає специфічну кризу, в основі якої лежить конфлікт.</p>

	<p>Е. Еріксон виділив стадії психосоціального розвитку людини:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Орально-сенсорна стадія (перший рік життя) – конфлікт між довірою і недовірою до навколишнього світу. Якщо він вирішується позитивно, формується надія. 2. М'язово-анальна стадія (від 1 до 3 років) – конфлікт між почуттям незалежності та відчуттям сорому і сумніву (формується воля). 3. Локально-генітальна стадія (від 4 до 5 років) – конфлікт між ініціативністю і почуттям провини (формується цілеспрямованість). 4. Латентна стадія (від 6 до 11 років) – конфлікт між працелюбством і почуттям неповноцінності (формується вміння). 5. Підлітковий вік і рання юність (від 11 до 20 років) – конфлікт між розумінням приналежності до певної статі та нерозуміння форм поведінки, яка їй відповідає (формується вірність). 6. Рання дорослість (від 20 до 40 – 45 років) – конфлікт між прагненням до інтимних відносин і відчуття ізольованості від оточуючих (формується любов). 7. Дорослість (від 40 – 45 до 60 років) – конфлікт між життєвою активністю і зосередженістю на собі та своїх проблемах (формується турбота). 8. Зрілість (понад 60 років) – конфлікт між відчуттям повноти життя і відчаєм (формується мудрість).
<p>Біхевіоризм (Дж. Уотсон, Дж. Годфруа, К. Флейк-Хобсон, Б. Скіннер)</p>	<p>Предмет дослідження – поведінка людини від народження до смерті. Основа концепції: за умови оволодіння зовнішнім і внутрішнім середовищем спрямовується формування будь-якої дитини по визначеному шляху. Маніпулюючи зовнішніми подразниками, можна «виготовити» людину з будь-якими рисами. Розвиток психіки залежить від стимулів, які забезпечує середовище. Біхевіористи заперечують наявність етапів розвитку дитини. Основне завдання – вивчати умови, що сприяють або заважають навчінню. Існує три способи формування поведінки: позитивне і негативне підкріплення, покарання, відсутність підкріплення.</p>
<p>Гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл, С. Сатір, Ш. Бюлер)</p>	<p>Предмет дослідження: особистість як унікальна цілісна система, відкрита для самоактуалізації. Основа концепції: прагнення до самоактуалізації є єдиною мотивуючою силою.</p> <p>Основні ідеї гуманістичної психології:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) людина – цілісна унікальна система і повинна вивчатися в її цілісності; 2) людина відкрита світу, переживання людиною світу і себе є основною психологічною реальністю; 3) людське життя потрібно розглядати як єдиний процес становлення і буття людини; 4) людина володіє потенціями до безперервного розвитку і самореалізації, що є частиною її природи; 5) людина володіє певним ступенем свободи від зовнішньої детермінації завдяки смислам і цінностям, якими вона керується у своєму виборі; 6) людина є активною, творчою істотою.

<p>Культурно-історична концепція Л.С. Виготського</p>	<p>Предмет дослідження: розвиток вищих психічних функцій людини. Основа концепції: середовище є джерелом розвитку вищих психічних функцій; ставлення до середовища змінюється з віком, а відповідно змінюється і роль середовища в розвитку; розвиток здійснюється шляхом засвоєння історично вироблених форм і способів діяльності; навчання є рушійною силою розвитку особистості.</p> <p>Основна закономірність онтогенезу психіки полягає в інтеріоризації дитиною структури її зовнішньої, соціально-символічної (спільної з дорослим і опосередкованої знаками) діяльності. Автор прийшов до висновку: будь-яка вища форма поведінки з'являється у своєму розвитку двічі – спочатку в соціальному плані як колективна форма поведінки, у співробітництві дитини з дорослим, потім – як функція інтрапсихічна (всередині дитини), як певний спосіб її поведінки. У процесі інтеріоризації складається і розвивається свідомість людини.</p>
<p>Психологія відношень (В. М. М'ясищев)</p>	<p>Предмет дослідження: суб'єктивно-оцінні ставлення особистості до дійсності. Основа концепції: психологічне ставлення є цілісною системою індивідуальних, вибіркових і свідомих зв'язків особистості з різними сторонами дійсності.</p> <p>Питання про розвиток людини нерозривно пов'язане з формуванням її видів ставлення. Виховання є процесом взаємодії вихователя і вихованця. Взаємовідносини, що існують між ними, відіграють істотну роль у процесі взаємодії та разом з тим є результатом цієї взаємодії.</p>

3. Методи вікової та педагогічної психології

Вікова та педагогічна психологія як галузь психологічної науки використовує комплекс загальноприйнятих методів дослідження сучасної психології. Так, із загальної психології у вікову перейшли всі методи, що використовуються для вивчення когнітивних процесів і особистості. Із соціальної – методи, за допомогою яких вивчається міжособистісні відносини в різних дитячих групах, а також взаємовідносини між дітьми і дорослими. Усі ці методи адаптовані до віку дитини.

Класифікація методів вікової та педагогічної психології.

За метою і завданнями дослідження:

- 1) описові (не експериментальні):
 - спостереження;
 - бесіда;
 - анкета;
 - вивчення продуктів діяльності;
- 2) діагностичні (вимірювальні):
 - тести;
- 3) пояснювальні (експериментальні):
 - природний експеримент;
 - моделюючий експеримент;

- лабораторний експеримент;
- 4) перетворюючі (формуючі):
- навчаючий експеримент;
- виховуючий експеримент.

За організацією дослідження:

- 1) поздовжній зріз (лонгітюдний метод) – дослідження одних і тих самих дітей упродовж тривалого періоду;
- 2) поперечний зріз – дослідження проводиться на окремих і різних за віком групах дітей з метою дослідження особливостей даного моменту формування психіки;
- 3) комплексне дослідження – використання і поперечних, і поздовжніх зрізів різними дослідниками.

Специфіка предмета психолого-педагогічних досліджень у віковій і педагогічній психології породжує модифікацію у використанні окремих методів. Так, спостереження часто проводиться як щоденні записи (щоденники матері) – послідовна фіксація фактів, що свідчать про психічний розвиток дитини.

Лабораторний експеримент за частотою використання у віковій та педагогічній психології поступає природному. Важливим для вікової та педагогічної психології є формуючий (навчаючий та виховуючий) експеримент. Саме завдяки йому зміни психічної діяльності дітей розглядаються в результаті активного впливу дослідника (часто педагога) на досліджуваного (учня).

Особливе місце серед методів дослідження індивідуальних і вікових відмінностей дітей посідає близнюковий метод, запозичений з диференційної психології. За допомогою цього методу досліджується подібне і відмінне між гомозиготними й гетерозиготними близнюками, що дозволяє вирішити одну з основних проблем вікової психології – взаємозв'язок біологічної та соціальної зумовленості розвитку психіки.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте предмет вікової та педагогічної психології. Які групи соціально-психологічних явищ вона вивчає?
2. Які основні завдання покликана вирішувати сучасна вікова психологія?
3. Охарактеризуйте структуру і функції вікової та педагогічної психології.
4. Яке місце займає вікова та педагогічна психологія в системі психологічних наук?
5. Обґрунтуйте принципи наукового вивчення вікового розвитку.
6. Які методи дослідження використовуються при вивченні вікового розвитку?
7. Чи можна за допомогою тестів досліджувати психологічні закономірності вікового розвитку?

8. Сформулюйте основні вимоги до бесіди та анкетування, яких необхідно дотримуватися дослідникові, задля забезпечення об'єктивності й надійності результатів дослідження.

6.2. ЗАКОНОМІРНОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В ОНТОГЕНЕЗІ

Мета:

- *навчальна*: ознайомити студентів із закономірностями, основними умовами та рушійними силами розвитку психіки, віковою періодизацією;
- *розвивальна*: розвивати аналітичне мислення;
- *виховна*: виховувати уважність студентів.

Студент має:

знати загальні закономірності психічного розвитку особистості в онтогенезі, детермінанти розвитку психіки, взаємозв'язок навчання, виховання та розвитку, періодизацію вікового розвитку;

вміти обґрунтовувати взаємозв'язок розвитку психіки з навчанням та вихованням, визначати рушійні сили розвитку психіки та вікові періоди розвитку особистості.

План

1. Загальна характеристика розвитку психіки людини.
2. Основні умови психічного розвитку.
3. Взаємозв'язок навчання, виховання та розвитку психіки.
4. Роль діяльності у психічному розвитку дитини.
5. Рушійні сили розвитку психіки.
6. Проблема вікової періодизації.

Основні поняття: філогенез, онтогенез, генотип, нерівномірність психічного розвитку, сенситивні періоди психічного розвитку, пластичність психіки, внутрішні суперечності психічного розвитку, соціальна ситуація психічного розвитку, актуальний рівень психічного розвитку, зона найближчого розвитку, вікові періоди, вікові кризи, провідна діяльність, новоутворення віку.

Література

Основна:

1. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.Л. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Логос, 2003. – С. 30-78.
2. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навчальний посібник / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга, 2009. – С. 19-33.

3. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И.А. Зимняя. – М.:Логос, 2002. – С.41-124.
4. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 5-14.
5. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – М.: Педагогика-Пресс, 2001. – 440 с.
6. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – С. 7-39.
7. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб./ О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. – К.: Просвіта, 2001. – С. 40-77.
8. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – С.62-87.

Додаткова:

1. История зарубежной психологии: Тексты. / Под ред. П.Я.Гальперина, А.Н. Ждан. – М, 1986. – 344 с.
2. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В.Г. Крысько. – М., 1999. – 384 с.
3. Кулагина И.Ю. Возрастная психология / И.Ю. Кулагина, В.Н. Коллюцкий. – М.: Логос, 2001. – 237 с.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М.. 1972. – 496 с.
5. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов / К.Н. Поливанова. – М.: Логос, 2000. – 184 с.
6. Хрестоматия по психологии / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1985. – 447 с.
7. Косякова О.О. Возрастные кризисы / О.О. Косякова. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – 224 с.

Короткий зміст теми

1. Загальна характеристика розвитку психіки людини

Розвиток – безперервний процес, що виявляється не тільки в кількісних, а і в якісних змінах людської істоти. У психічному розвитку, як зазначає Г. С. Костюк, кількісні зміни виявляються в збільшенні з віком кількості утворюваних навичок, асоціацій, у зростанні кола уявлень, знань про навколишній світ, пасивного й активного словника дитини, обсягу її уваги, сприймання, пам'яті тощо.

Якісні зміни відбуваються протягом усіх етапів онтогенезу людської психіки. Якісних змін зазнають як окремі психічні процеси, так і психіка в цілому. З розвитком психічних процесів, різних видів діяльності складаються й психічні властивості індивіда (розумові, емоційні, вольові, моральні, трудові), характерні риси його свідомості та самосвідомості. Ці

зміни не випадкові. Вони необхідні, послідовні й прогресивні. Кожна нова психічна структура виникає на основі попередньої. Онтогенез людської психіки – це перехід від менш досконалих її форм до більш досконалих.

На думку Г. С. Костюка, онтогенез іде не по прямій, а «по спіралі». Наприклад, загострене прагнення до самостійності, що виявляється наприкінці раннього віку в неслухняності, впертості, повторюється у підлітковому віці, але набуває нового змісту і нових форм.

Розвиток психіки – це чергування стабільних і кризових періодів. Кризи – короткі, але бурхливі стадії, впродовж яких відбуваються значні зрушення в психічному розвитку дитини.

У процесі психічного розвитку та його результатах існують типологічні й індивідуальні відмінності.

Л. С. Виготський встановив 4 закони дитячого розвитку:

1. Закон циклічності – періоди підйому, інтенсивного розвитку змінюються періодами уповільнення. На різних етапах зміни в дитячій психіці можуть проходити повільно, а можуть і швидко. При цьому фази уповільнення не означають застою. Це нагромадження сил, яке веде до подальшого прискорення розвитку.

2. Закон нерівномірності розвитку – різні сторони особистості, а також психічні функції розвиваються асинхронно: у той час, як розвиток одних прискорюється, розвиток інших уповільнюється.

3. Закон «метаморфози» – розвиток не зводиться до кількісних змін; це ланцюг якісних змін, перетворення змін кількісних у якісні.

4. Закон поєднання процесів еволюції та інволюції в розвитку дитини. Те, що розвивається на попередньому етапі, відмирає або перетворюється. Наприклад, дитина, навчившись говорити, перестає лепетати.

2. Основні умови психічного розвитку

Сучасна психологія вбачає причини розвитку в процесі життя людини, в конкретних і суперечливих соціально-психологічних умовах, найрізноманітніших аспектах її взаємодії з навколишнім середовищем (буттям). Рушійними силами процесу розвитку вона проголошує притаманні йому внутрішні суперечності. Розв'язання їх є основою розвитку, який визначається взаємодією різних передумов, обставин, умов, чинників, що свідчить про можливість опосередкованого керування ним.

Психічний розвиток людського індивіда – обумовлений процес. У психології є багато теорій, які по-різному пояснюють умови психічного розвитку дитини. Більшість теорій об'єднуються в 2 напрями: біологізаторський і соціологізаторський.

Теорії психічного розвитку особистості

Біологізаторський напрям	Розвиток психіки і поведінки людини розглядають як результат еволюційного перетворення генетично закладених в організмі можливостей, що існують у вигляді задатків. У межах цього напрямку виникла теорія рекапітуляції: онтогенез (індивідуальний розвиток) є скороченим повторенням філогенезу (історичного розвитку) (Е. Геккель).
Соціологізаторський напрям	У будь-якої людини, незалежно від її природних анатомо-фізіологічних особливостей, можна сформулювати психічну функцію певного рівня за допомогою навчання і виховання. Її джерела закладені в ідеях філософа 17 ст. Дж. Локка, якому належить теорія «чистої дошки»: дитина від народження є «чистою дошкою». Під впливом зовнішніх умов у неї виникають усі психічні якості, характерні людині.
Теорія конвергенції	Основоположник цієї теорії В. Штерн вважає, що процес психічного розвитку зумовлюється взаємодією спадковості та середовища. Душевний розвиток – це не тільки виявлення природжених властивостей, але й своєрідне сприймання зовнішніх впливів. Це результат конвергенції внутрішніх даних із зовнішніми умовами розвитку.
Культурно-історична теорія Л.С. Виготського	Спадковість наявна в розвитку всіх психічних функцій дитини, але має різну вагу. Елементарні функції (починаючи з відчуття та сприймання) більше обумовлені спадковістю, ніж вищі. Вищі функції – продукт культурно-історичного розвитку людини. Чим складніша функція, тим довший шлях її онтогенетичного розвитку і тим менше спадковість здійснює на неї вплив. Психічний розвиток дитини не визначається механічним поєднанням двох чинників. На кожному етапі розвитку, стосовно кожної конкретної ознаки розвитку, необхідно встановлювати конкретне співвідношення біологічних і соціальних факторів.

<p>Теорія психічного розвитку Г.С. Костюка</p>	<p>В онтогенезі психіки людини має місце єдність біологічних і соціальних умов, у якій провідна роль належить соціальному. У системі засобів, якими суспільство впливає на розвиток психіки індивіда, вирішальна роль належить навчанню й вихованню. Онтогенез людського організму визначається біологічною спадковістю, яка передається через генотип. Людський індивід наділений від народження природними життєвими силами (задатками). Від особливостей соціального і культурного розвитку суспільства залежить прийнята в ньому система виховання і навчання. Автор вважає, що на дитину впливають лише ті зовнішні умови, з якими вона вступає в активний зв'язок. Особистість не є пасивним продуктом взаємодії спадковості та середовища, а активно привласнює собі усі досягнення людства.</p>
---	---

3. Взаємозв'язок навчання, виховання та розвитку психіки

Для практики роботи в школі вирішити проблему взаємозв'язку навчання і розвитку надзвичайно важливо. С. Л. Рубінштейн стверджував, що кожна концепція навчання, яку сформулює педагог, включає в себе певну концепцію розвитку.

У психологічній науці існує декілька підходів до вирішення цієї проблеми.

Навчання не впливає на розвиток. Воно підпорядковане законам розвитку, а не навпаки. Розвиток – процес, який здійснюється відповідно до природних законів і відбувається за типом дозрівання, а навчання – це зовнішнє використання можливостей, що виникають у процесі розвитку. Навчання залежить від розвитку, але розвиток – ніяк не змінюється під впливом навчання. Навчання потребує наявності певного рівня зрілості окремих психічних функцій як своїх необхідних передумов. Воно немовби є надбудовою над дозріванням (Ж. Піаже).

Ототожнення процесу навчання і розвитку. Розвиток – це засвоєння нових навичок, які здобуваються в процесі розвитку. Розумовий розвиток є послідовним накопиченням умовних рефлексів. «Навчання» і «розвиток» – синоніми: дитина розвинута настільки, наскільки вона научена (У. Джеймс, Е. Торндайк).

Розвиток і як дозрівання, і як навчання. Це взаємозалежні процеси. С. Л. Рубінштейн пропонує говорити про єдність розвитку і навчання. Розвиток не тільки зумовлює навчання, але й сам зумовлюється ним, дитина дозріває виховуючись і навчаючись. Розвиток і виховання –

взаємозалежні процеси, в яких причина і наслідки безперервно міняються місцями.

Провідна роль навчання в психічному розвитку (Л. С. Виготський). Процеси навчання і розвитку не збігаються. Між ними існує складний взаємозв'язок, який змінюється в процесі життя. Коли вища психічна функція формується в спільній діяльності з дорослим, вона знаходиться в зоні найближчого розвитку. Це сфера тільки дозріваючих психічних процесів. Вона визначається змістом тих завдань, які дитина не може вирішити самотійно, але вже вирішує за допомогою дорослого. Можливості навчання визначаються зоною його найближчого розвитку. Зона актуального розвитку визначається змістом тих задач, які дитина може вирішити самотійно. Навчання не повинно відриватися від розвитку дитини. Водночас навчання, опираючись на досягнутий дитиною рівень розвитку, повинно йти попереду його. Тільки те навчання буде правильним, яке знаходиться попереду розвитку. Отже, не будь-яке навчання, а лише правильно організоване, веде за собою розвиток.

4. Роль діяльності у психологічному розвитку дитини

У центрі уваги діяльнісного підходу знаходиться принцип єдності діяльності та свідомості. Суть цього принципу полягає в тому, що діяльність розглядається:

- 1) як умова виникнення, чинник формування і об'єкт застосування свідомості;
- 2) як форма активності свідомості;
- 3) як регулятор поведінки і дій людини.

У вивченні розвитку психіки дитини необхідно виходити з аналізу розвитку її діяльності. У свою чергу розвиток діяльності залежить від наявних життєвих умов. О. М. Леонтьєв розкриває значення і механізми впливу діяльності на дитячий розвиток. Він вважає, що варто говорити про залежність розвитку психіки не від діяльності взагалі, а від провідної діяльності. Кожна стадія психічного розвитку характеризується певним, провідним на даному етапі типом діяльності. Провідний тип діяльності не виключає ролі інших видів. Ознакою переходу від однієї стадії до іншої є зміна провідного типу діяльності. Дитина не тільки змінює своє місце в системі суспільних відносин, а й усвідомлює їх. Це впливає на зміну мотивації – виникає новий вид діяльності.

Провідна діяльність – це діяльність, розвиток якої зумовлює основні зміни в психічних процесах і психічних особливостях особистості дитини на певній стадії її розвитку. Провідна діяльність має такі ознаки:

- 1) у ній виникають і диференціюються інші, нові види діяльності;
- 2) у ній формуються, або перебудовуються окремі психічні процеси;
- 3) від неї залежать основні психологічні зміни особистості

дитини в певний період часу (О. М. Леонт'єв).

Д. І. Фельдштейн продовжив розробку проблеми провідної діяльності. Він вважав, що є дві сторони існування діяльності (два основні моменти діяльності (Л. С. Виготський), дві лінії розвитку діяльності (О. М. Леонт'єв):

1) предметна (практична і пізнавальна) діяльність, у процесі якої дитина засвоює знання;

2) діяльність, спрямована на засвоєння мотивів і норм відносин між людьми, в процесі якої людина віддає частку свого «Я».

Ці сторони діяльності формують різні новоутворення. Так, діяльність системи «дитина – суспільний предмет» формує інтелектуальну активність людини та дає орієнтацію в предметному світі. Діяльність системи «дитина – суспільний дорослий» спрямована на розвиток мотиваційної сфери особистості, на формування її соціальної активності.

Процес діяльності єдиний, поділ на дві сторони – умовний. Актуалізація певної сторони діяльності – основний провідний момент розвитку. Актуалізація однієї сторони не витісняє іншу. Діяльність всередині кожного періоду розвитку дитини проходить три стадії:

- поява тенденції розвитку певної сторони діяльності;
- кульмінація провідної діяльності;
- насичення провідної діяльності, що веде до актуалізації другої сторони.

Виокремлюють 6 типів провідної діяльності: безпосередньо емоційне спілкування, предметно – маніпулятивна діяльність, рольова гра, навчальна діяльність, інтимно-особистісне спілкування, навчально-професійна діяльність.

Б.Г.Анан'єв вважає, що є лише два види діяльності – пізнання і спілкування, які мають велике значення для розвитку людини на всіх етапах онтогенезу. Всі форми гри є тими або іншими інтеграціями елементів пізнання і спілкування.

5. Рушійні сили розвитку психіки

Діалектико-матеріалістична теорія розвитку розглядає процес становлення особистості як «саморух», що визначається єдністю його зовнішніх і внутрішніх умов. Зовнішні умови – умови природного й суспільного середовища. Зовнішнє, об'єктивне, засвоюючись індивідом, стає внутрішнім, суб'єктивним його надбанням. Зовнішні та внутрішні умови розвитку – це протилежності, що не тільки взаємопов'язані, а й переходять одна в одну.

У зарубіжній психології є спроби вбачати рушійну силу онтогенезу психіки в урівноважуванні взаємовідносин індивіда з навколишнім середовищем (Ж. Піаже).

Г. С. Костюк вважає, що у психічному розвитку внутрішні суперечності, що виникають у житті особистості, спонукають до

активності, спрямованої на їх подолання. Одні суперечності долаються, натомість виникають нові, що ведуть до нових дій. Отже, **внутрішні суперечності є рушійними силами розвитку психіки.**

Г. С. Костюк виділяє такі основні суперечності:

– розходження між новими потребами, цілями, прагненнями особистості та досягнутим нею рівнем оволодіння засобами, необхідними для їх задоволення;

– розходження між новими пізнавальними цілями і наявними в учнів способами дій;

– розходження між досягнутим рівнем розвитку індивіда і способом його життя;

– розходження між очікуваним, бажаним майбутнім і теперішнім.

Навчання і виховання сприяють не тільки переборенню внутрішніх суперечностей, що виникають у житті особистості, а й їх виникненню.

6. Проблема вікової періодизації

Вік – якісно особливий етап психічного розвитку, який характеризується значною кількістю змін, які становлять у сукупності своєрідність структури особистості на даному етапі її розвитку.

Існує три підходи до проблеми вікової періодизації.

Для першого підходу характерним є побудова вікової періодизації на основі зовнішнього, не пов'язаного із самим процесом розвитку, критерію.

За В. Штерном, процес індивідуального розвитку дитини будується відповідно до основних періодів біологічної еволюції та історичного розвитку людства (перші місяці – стадія ссавців, друге півріччя – стадія мавпи, потім – розвиток первісних народів, вступ до школи – засвоєння людської культури в дусі античності тощо). За Р. Заззо, етапи дитинства збігаються зі ступенями системи виховання і навчання дітей (раннє дитинство, дошкільний вік, початкова освіта, стадія навчання в середній школі тощо).

За П. П. Блонським, основним критерієм вікової періодизації є поява і зміна зубів (беззубе дитинство, дитинство молочних зубів, дитинство постійних зубів).

Для другого підходу характерне використання не зовнішнього, а внутрішнього критерію вікової періодизації. Цим критерієм стає одна зі сторін розвитку.

За З. Фрейдом, основний критерій – сексуальний розвиток.

Для третього підходу характерне виділення періодів психічного розвитку дитини на основі істотних особливостей цього розвитку (Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін). Автори використовують три основні критерії вікової періодизації:

- 1) соціальну ситуацію розвитку;
- 2) провідну діяльність;

3) центральне вікове утворення.

Соціальна ситуація розвитку – своєрідні, специфічні для даного віку, виключні, єдині та неповторні взаємини між дитиною і навколишньою дійсністю, насамперед, соціальною.

Провідна діяльність – діяльність, що є значущою в даний віковий період та зумовлює якісні зміни в розвитку психіки дитини.

Новоутворення – це новий тип побудови особистості та її діяльності, психічні й соціальні зміни, що вперше виникають на певному віковому ступені, і які визначають свідомість дитини, її ставлення до середовища, його внутрішнього і зовнішнього життя, весь хід її розвитку в даний період. Вікові новоутворення формуються в кінці періоду. Найбільш значуще новоутворення для наступного етапу розвитку – центральне. Ті новоутворення, які безпосередньо пов'язані з основним, називаються центральними лініями розвитку в певний вік.

У віковій і педагогічній психології використовують таку **періодизацію вікового розвитку**:

1. Пренатальний період – від зачаття до пологів.
2. Натальний період – пологи.
3. Період новонародженості – від народження до 2 місяців.
4. Вік немовляти – від 2 місяців до 1 року.
5. Ранній дитячий вік – від 1 до 3 років.
6. Дошкільний вік – від 3 до 6/7 років:
 - молодший дошкільний вік – 4-й рік;
 - середній дошкільний вік – 5-й рік;
 - старший дошкільний вік – 6/7-й рік.
7. Молодший шкільний вік (зріле дитинство) – 1–4 класи (від 6/7 до 10/11 років).
8. Дорослішання:
 - підлітковий (середній шкільний) вік – 4–8 класи (від 11 до 14 років) у дівчаток, 5–9 класи (від 12 до 15 років) у хлопчиків;
 - рання юність (старший шкільний вік) – 10–11 класи (від 15/16 до 17/18 років);
 - зріла юність – від 18 до 20 років.
9. Дорослість:
 - рання дорослість – від 20 до 40 років;
 - зріла дорослість – від 40 до 60 років.
9. Старість:
 - похилий вік (60-74 років);
 - старечий вік (75-90 років);
 - вік довгожителів (90 років і старше).

У межах кожного вікового періоду спостерігаються великі індивідуальні відмінності, які є результатом впливу умов життя, характеру активності, виховання, природних й індивідуальних відмінностей.

Хронологічні межі вікових періодів відносні, потребують уточнення, що зумовлене психічними, особистісними, статевими, соціально-економічними та історичними чинниками.

Питання для самоконтролю

1. Які критерії та показники використовують для характеристики особистісного та психічного розвитку?
2. Охарактеризуйте основні класичні концепції психічного і особистісного розвитку дитини.
3. Чи можна стверджувати, що на сучасному етапі сформована загальна психологічна теорія вікового розвитку дитини?
4. Які основні умови психічного розвитку?
5. У чому полягають суперечності розвитку особистості?
6. Охарактеризуйте детермінанти психічного розвитку.
7. Проаналізуйте основні закономірності розвитку дитини.
8. На основі яких критеріїв визначають межі вікових періодів?
9. Проаналізуйте загальноприйнятту періодизацію вікового розвитку людини.

РОЗДІЛ 7. ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ ДО ВСТУПУ ДО ШКОЛИ

*Дитина, мов порожня посудина,
що в неї віллеш, те й держиш.*

Укр. прислів'я

Методичні вказівки

Мета вивчення розділу «Психічний розвиток дитини до вступу до школи» – розкрити особливості психічного та особистісного розвитку дитини від народження до вступу до школи.

У цей період дитина досягає значних успіхів як у психічному, так і в особистісному розвитку. Вона долає відносно самостійні та різні за тривалістю періоди: новонародженість (0-2 міс.), період немовляти (2 міс. – 1 рік), раннє дитинство (1 рік – 3 роки), дошкільний вік (3 роки – 6/7 років).

Важливо звернути увагу на те, що кожний із зазначених вікових періодів має свої характерні особливості. З'ясовуючи їх, слід спиратися на такі методологічні положення: а) розвиток психіки дитини з самого народження є соціальним процесом; б) розвиток психіки здійснюється у процесі активної діяльності самої дитини; в) діяльність дитини завжди опосередкована стосунками з дорослими.

Період новонародженості попри свою відносну нетривалість є особливо важливим у розвитку дитини.

Його специфіка полягає в орієнтації індивідуальної організації психіки дитини на розвиток у соціальному оточенні. Поява комплексу поживлення є психологічним критерієм закінчення періоду новонародженості. Фізіологічним критерієм завершення цього періоду є поява зорового і слухового зосереджень, можливість формування умовних рефлексів на зорові і слухові подразники.

Ранній дитячий вік охоплює період від 1 до 3 років і є одним із ключових у житті дитини. Він характеризується новою соціальною ситуацією розвитку, оскільки на цьому етапі її життя провідною стає предметно-маніпулятивна діяльність, яка заміняє емоційне спілкування з дорослим (провідну діяльність немовляти), виникають важливі новоутворення.

Соціальна ситуація розвитку в ранньому дитинстві набуває нових характеристик. Особливе значення раннього дитячого віку полягає в тому, що він безпосередньо пов'язаний із ходьбою. Здатність до переміщення, будучи фізичним надбанням, має відчутні психічні наслідки. Завдяки їй дитина починає вільніше та самостійніше спілкуватися із зовнішнім світом. Ходьба розвиває вміння орієнтуватися в просторі, розширює можливості ознайомлення з оточенням, а також забезпечує перехід до

самостійної предметної діяльності. Малюк повністю захоплений предметами, внаслідок чого змінюються його стосунки з дорослими. Все рідшим стає емоційне спілкування з ними, поступаючись місцем ситуативно-дійовому спілкуванню, практичному співробітництву, спільним діям з предметами. Дорослий, як правило, спонукає до спілкування завдяки своїм діловим якостям, а не емоційності. Соціальна ситуація розвитку в ранньому дитинстві має таку структуру: «дитина – предмет – дорослий».

Для раннього дитинства основними видами діяльності є предметна діяльність, мовлення і гра. Розвиток предметної діяльності пов'язаний з оволодінням виробленими людством способами користування предметами. Дитина вчиться від дорослих використовувати предмети, осягає значення речей. Відмінність предметної діяльності від характерного для періоду немовляти простого маніпулювання предметами полягає в підпорядкуванні способів дії дитини з предметами функціональному їх призначенню у житті культурної людини.

Засобом здійснення предметної діяльності, знаряддям оволодіння суспільними способами використання предметів є спілкування. Попри те що емоційне спілкування перестає бути провідною діяльністю в ранньому дитячому віці, воно продовжує дуже інтенсивно розвиватися і стає мовним, адже пов'язане з предметними діями спілкування опосередковується словом.

Ранній дитячий вік є сенситивним (сприятливим) періодом для розвитку мовлення, оскільки саме в цей час оволодіння мовою є найефективнішим.

Для розвитку малюка особливе значення має гра – діяльність, спрямована на орієнтування в предметній і соціальній дійсності.

Дошкільне дитинство охоплює молодший дошкільний вік (4-й рік), середній дошкільний вік (5-й рік), старший дошкільний вік (6-й рік, у деяких дітей ще й кілька місяців 7-го року життя). На цьому етапі складається нова соціальна ситуація розвитку, провідною діяльністю стає гра, під час якої дошкільники опановують інші види діяльності, виникають важливі новоутворення у психічній та особистісній сферах, відбувається інтенсивний інтелектуальний розвиток дитини, формується готовність до навчання у школі.

У ранньому дитинстві малюк відкрив для себе існування світу дорослих. Саме відокремлення дитини від дорослого створює нову соціальну ситуацію, в якій вона прагне до самостійності. Ця тенденція є природною і постійною. Однак дитина продовжує жити разом з дорослим, входить у його світ. Її основною потребою є участь у житті й діяльності дорослих, оскільки в цьому віці дитина не може реалізувати себе через брак сил, умінь, знань. Тому вона стає дорослим у думках, уяві, орієнтується на нього як на зразок, перебираючи на себе властиву дорослим певну роль, наслідує дорослих, діє, як дорослий, але у формі

сюжетно-рольової гри. У дитини з'являються елементарні обов'язки, її зв'язок з дорослим набуває нових форм, що виявляється у заміні спільної діяльності з самостійним виконанням його вказівок.

Істотною особливістю дошкільного віку є виникнення різноманітних стосунків дитини з однолітками, утворення дитячого згурпування. Власній внутрішній позиції дошкільняти стосовно інших людей властиві розвиток усвідомлення власного Я і значущості своїх учинків, величезний інтерес до світу дорослих, їхньої діяльності, стосунків.

Особливості соціальної ситуації розвитку дошкільняти виражаються в характерних для нього видах діяльності, передусім у сюжетно-рольовій грі, яка є формою творчої діяльності. Граючись, дитина поєднує в собі роль автора п'єси та актора, декоратора й техника. У грі вона пізнає світ, стосунки, ролі, поведінку людей, моделює міжособистісні стосунки в ньому, вчиться орієнтуватися в різних сферах людської життєдіяльності, оволодіває правилами та нормами життя. У грі відбувається самопізнання, усвідомлення свого внутрішнього світу, оволодіння першими формами саморегуляції.

Гра є провідною діяльністю дошкільняти, адже саме вона зумовлює найважливіші зміни у психічних процесах і особливостях його особистості. У ній виникають і диференціюються нові види діяльності, зокрема учіння (цілеспрямований процес засвоєння знань, оволодіння уміннями й навичками), яке готує перехід дитини до наступної стадії розвитку – етапу молодшого шкільного віку.

Успішний розвиток особистості, ефективність навчання дитини у школі багато в чому залежать від того, наскільки правильно враховано рівень підготовки її до шкільного навчання. Майже всі діти 6-7 років готові до навчання і хочуть іти до школи. Саме у цьому прагненні закорінені можливості подолання кризи семи років, адже вступ до школи засвідчує перехід до нової, суспільно значущої та суспільно оцінюваної діяльності – навчання. Загалом, готовність дитини до навчання у школі передбачає інтелектуальну, особистісну, соціально-психологічну та вольову складові.

Отже, від народження до вступу до школи дитина долає ряд важливих етапів: новонародженість, немовля, ранне дитинство, дошкільний вік. Кожному з них властиві специфічні ситуації розвитку, провідна діяльність, новоутворення, досягнення у психічному та особистісному розвитку, вікові кризи, поєднання процесів дозрівання й розвитку.

7.1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕМОВЛЯЧОГО ПЕРІОДУ. 7.2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РАНЬОГО ДИТИНСТВА. 7.3. ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Мета:

- *навчальна*: ознайомити студентів з психологічними особливостями розвитку дитини у перші роки життя, показати основні досягнення вікового періоду та їх значення у подальшому розвитку особистості;
- *розвивальна*: розвивати аналітичне мислення;
- *виховна*: виховувати професійну спрямованість особистості студента.

Студент має:

- знати* загальну характеристику перших 6-7 років життя дитини, особливості розвитку пізнавальної сфери та діяльності, становлення особистості на етапі раннього дитинства та дошкільного періоду;
- вміти* аналізувати прояви психіки дитини раннього періоду життя, визначати психологічну готовність дитини до шкільного навчання.

План

1. Значення перших років життя дитини для подальшого розвитку особистості.
2. Загальна характеристика перших шести років життя дитини.
3. Розвиток пізнавальної сфери дитини до вступу до школи.
4. Розвиток мовлення. Особливості спілкування дитини перших шести років життя з ровесниками та старшими.
5. Особливості розвитку моторики та діяльності дитини до вступу до школи.
6. Становлення особистості дитини у перші роки життя.
7. Готовність дитини до навчання в школі.

Основні поняття: криза новонародженості, комплекс позбавлення, лепет, маніпулювання предметами, наочно-дійове мислення, криза одного року, мовне спілкування, емоційне спілкування, криза трьох років, рольова гра, наочно-образне мислення, ієрархія мотивів.

Література

Основна:

1. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навчальний посібник / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга, 2009. – С. 33-57.

2. Косякова О.О. Возрастные кризисы / О.О. Косякова. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – С. 33-68.

3. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 5-14.

4. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – М.: Педагогика-Пресс, 2001. – 440 с.

5. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – С. 7-39.

6. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. – К.: Просвіта, 2001. – С. 77-114.

7. Швалб Ю.М. Возрастная психология: учебное пособие / Ю.М. Швалб, И.Ф. Муханова. – Донецк: Норд-Пресс, 2005. – С. 53-139.

Додаткова:

1. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В.Г. Крысько. – М., 1999. – 384 с.

2. Кулагина И.Ю. Возрастная психология / И.Ю. Кулагина, В.Н. Колюцкий. – М.: Логос, 2001. – 237 с.

3. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М., 1972. – 496 с.

4. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов / К.Н. Поливанова. – М.: Логос, 2000. – 184 с.

5. Хрестоматия по психологии / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1985. – 447 с.

Короткий зміст теми

1. Значення перших років життя дитини для подальшого розвитку особистості

Від народження до вступу в школу дитина досягає значних успіхів у психічному та особистісному розвитку. Цей період характеризується винятково інтенсивним розвитком дитячого організму і особливо швидким розвитком мозку. Мозок новонародженої дитини важить приблизно 350 г, що в чотири рази менше, ніж мозок дорослої людини. Але до семимісячного віку маса мозку подвоюється, а до 2-3 років – потроюється. Під час посиленого росту формується дуже складна внутрішня конструкція мозку, його нервових центрів, а також кліткових полів кори півкуль головного мозку та нервових шляхів. Це період посиленого дозрівання вищих відділень нервової системи. Відомо, що найсприятливіший час для впливу на формування психіки та для виховання настає саме тоді, коли відповідні функції знаходяться в процесі

дозрівання. Деякі періоди розвитку є особливо чутливими щодо певних впливів середовища (сенситивними).

Період від народження до вступу до школи – це оптимальний час для розвитку процесу ходіння, початкового оволодіння процесом мовлення, початкового емоційного уподобання. Саме в цей період закладаються основи всіх психічних властивостей особистості, пізнавальних процесів і видів діяльності.

2. Загальна характеристика перших шести років життя дитини

Таблиця 13

Етапи психічного розвитку дитини

Віковий період	Соціальна ситуація розвитку	Провідна діяльність	Основні новоутворення	Протиріччя віку	Дозрівання нервової системи
0 – 2,5 міс (фаза новонародженого)	Дитина психологічно злита з матір'ю. Єдність: «Дорослий → Дитина»	Емоційне спілкування	Розвивається акт сприймання, з'являється наслідування та акт пізнання, зорові та слухові зосередження, активний інтерес до оточення, комплекс пожвавлення (емоційна і рухова реакція на обличчя матері)	Дитина психологічно злита з матір'ю, але не має засобів для спілкування з дорослими	Нервові волокна покриваються мієліновою оболонкою
2,5 міс – 1 рік (немовлята)	Життя залежить від дорослого, але дитина стає активною, зв'язаною з предметним світом. «Дорослий - Дитина». Ставлення до предмету і людини не розведені і залежать від	Емоційне спілкування	Емоційно забарвлене самовідчуття, автономне мовлення, поведінка за уявленням, первинне усвідомлення психологічної спільності, усвідомлення «ми», розвивається уявлення про	Потреба в пізнанні предметного світу і відсутність засобів пізнання Емоційного спілкування для цього недостатньо	Легко формується динамічний стереотип, маса мозку збільшується в два рази

	спільного переживання ситуації з іншою людиною.		власне тіло, фізична емансипація		
1 – 3 роки (раннє дитинство)	Дитина психологічно починає усвідомлювати себе. «Дитина пізнає за допомогою дорослого предмет», «Дитина → Дитина»	Предметна гра	Наочно – дійове мислення, мовне спілкування, поява самосвідомості, Комплекс «Я сам» (негативізм, Установка на самостійність, непокірність, впертість)	Протиріччя між інтересом дитини до предметів, які спонукають до спілкування з дорослими, недостатньою кількістю засобів спілкування, між прагненням до самостійності і відсутністю фізичних і психічних можливостей бути самостійним	Маса мозку – 1100г
3 – 6 років (дошкільник)	«Дитина – Дорослий» як зразок для наслідування», «Дитина – Дитина»	Сюжетно – рольова гра	Підпорядкованість мотивів, децентрація мислення, поява самооцінки, статева ідентифікація, усвідомлення себе в часі, внутрішні етичні інстанції; виникає усвідомлення та узагальнення своїх переживань	Прагнення до пізнання і неможливість його задовольнити за допомогою гри	Маса мозку - 1250-1300г

3. Розвиток пізнавальної сфери дитини до вступу до школи

Немовлята. Пізнавальний розвиток немовлят характеризується інтенсивним розвитком сприймання. Зорові зосередження, які з'являються у фазі новонародженого, удосконалюються, і до 3 місяців їх тривалість досягає 7-8 хв. На другому місяці життя у дитини з'являється здатність розрізняти прості кольори, відділяти людей від навколишніх предметів, що призводить до появи комплексу поживлення. Після 3-4 місяців дитина здатна впізнавати обличчя і голос матері в будь-який час. Дитина реагує на колір, розвивається сприймання форми і величини предметів, а після 8 місяців діти починають боятися і уникати висоти, що свідчить про розвиток просторового сприймання. Вважають, що немовля в цей період має цілісну картину світу. Сенсорні процеси, які включені в обслуговування практичних дій по маніпулюванню предметами, здобувають характер орієнтовно-дослідницьких перцептивних дій. У однорічних немовлят виражений пізнавальний інтерес до навколишнього світу і розвивається пізнавальна активність. Вони виділяють предмети, починається їх активний пошук, формується асоціативна пам'ять. Перше півріччя дитина здатна впізнавати предмети, а в другому півріччі вона може відтворювати образ предмета по пам'яті. У кінці першого року життя з'являються ознаки наявності мислення у формі сенсомоторного інтелекту. Виникає тісний зв'язок між сприйманням і дією.

Раннє дитинство. У період раннього дитинства серед усіх психічних процесів домінує сприймання. Дитина не може діяти без опори на сприймання. З цим пов'язана відсутність у дітей творчої уяви. Важливою характеристикою сприймання є емоційна афективність. Афективний характер призводить до сенсомоторної єдності. Дитина бачить предмет. Він її приваблює і відповідно дитина починає діяти. Від року до двох дитина користується різними варіантами виконання однієї і тієї ж дії.

Мислення в цей період називають наочно-дійовим. Від півтора до двох років у дитини з'являється здатність вирішувати завдання не тільки методом проб і помилок, а й шляхом здогадки. До кінця раннього дитинства складається здатність до узагальнення, переносу досвіду в нові ситуації, уміння встановлювати зв'язки між предметами шляхом експериментування. Основну роль при цьому відіграє сприймання. Упродовж раннього дитинства відбувається поступовий перехід від наочно-дійового до наочно-образного мислення, дії з матеріальними предметами тут замінюються діями з їх образами. Початок формування наочно-образного мислення збігається зі становленням елементарної самосвідомості та початком розвитку здатності до довільної саморегуляції. Відбувається розвиток інтелектуальних операцій і формування понять.

Дошкільний період. У дошкільний період сприймання втрачає свій афективний характер: перцептивні та емоційні процеси диференціюються. Воно стає осмисленим, виділяються довільні дії (спостереження, пошук). Мимовільна увага та пам'ять переважають протягом усього дошкільного

дитинства. Дошкільники вперше починають керувати своєю увагою, а пам'ять починає включатися в процес становлення особистості. Саме 3-4 роки життя стають роками перших дитячих спогадів.

У першій половині дошкільного дитинства в дитини переважає репродуктивна уява, механічне відтворення отриманих даних. У старшому дошкільному віці, коли з'являється довільність у запам'ятовуванні, репродуктивна уява перетворюється в творчу. Уява дитини формується у грі. Перетворення дійсності виникає не лише шляхом комбінування, а й за допомогою надання предметам нових властивостей.

Сюжетно-рольова гра стимулює розвиток мислення.

Основні лінії розвитку мислення в дошкільний період:

– поліпшення й удосконалення наочно-образного мислення на основі уяви, довільної та опосередкованої пам'яті;

– початок формування словесно-логічного мислення шляхом використання мови. Спочатку дитина засвоює значення слова, вчиться його використовувати. У зв'язку з інтенсивним розвитком мовлення засвоюються поняття, з'являється тенденція до встановлення зв'язків. Потім дитина пізнає систему понять, які відображають відносини між людьми.

У пізнавальних процесах виникає синтез зовнішніх і внутрішніх дій, об'єднуються уява, мислення та мовлення. Внутрішнє мовлення функціонує як засіб мислення.

4. Розвиток мовлення, особливості спілкування дитини перших шести років життя з ровесниками та дорослими

Упродовж **першого року** життя у дитини розвивається фонематичний бік мовлення. Здійснюється перехід від голосних реакцій до словосполучень, а від них – до словоутворень. Зокрема, спостерігається така послідовність: 2-й місяць – дитина слухає звуки, виникає спонтанна вокалізація; 3-й місяць – дитина впізнає голос, використовує звуки у «розмові» з дорослим, з'являється гуління; 7-8-й місяць – виникає реакція на слово, лепет, вокалізація при маніпуляціях, формується інтонаційне та фонематичне поле мозку, розуміння мовної ситуації, окремих слів; 10-12-й місяці – встановлюється зв'язок між назвою предмета і самим предметом, з'являються перші склади.

У цей період розвиток мовлення здійснюється через включення дитини у спілкування з дорослим. Спочатку виникає увага до його мовлення, а потім дитина наслідує дорослого.

Другий рік. Встановлюється зв'язок фонетичної (звукової) і смислової сторони мовлення. Спостерігається самотійність мовлення. Дитина може говорити, вимовляти слова, не надаючи їм певного змісту, або ж повторювати слова, які сама не розуміє. Слова часто випереджають мислення. Мовлення має сильний емоційний заряд. Інтенсивно

розвивається пасивний словник дитини. Більшість дітей говорить простими реченнями.

Третій рік. Формується елементарна граматики. Розвиток мовлення зумовлюється не тільки спілкуванням з дорослим, а й включенням дитини в практичну діяльність. Формується регулююча функція мовлення (дитина підпорядковується інструкції дорослого), вміння слухати і розуміти літературні твори.

У дошкільний період мова стає засобом спілкування, мислення дитини та свідомого вивчення. Розвивається звуковий та граматичний бік мовлення. У грі в процесі спілкування з ровесниками розвивається діалогічне мовлення. Формується інтелектуальна функція мовлення. Воно регулює практичні дії дитини.

Зростає активний словник, що дає дошкільникові можливість перейти від ситуативного до контекстного мовлення. Мовлення перетворюється в універсальний засіб спілкування. Дитина може розповісти казку, передати свої враження. У цей період дитина не тільки активно оволодіває мовою, а й самостійно творить нові слова.

Таблиця 14

Розвиток спілкування дитини перших семи років життя з дорослим (за М. І. Лісіною)

Вік	Період	Форма спілкування	Потреба дитини, яка задовольняється в спілкуванні
До 6 міс	Немовлята	Ситуативно-особистісне спілкування (спілкування відбувається за допомогою експресивно-мімічних засобів; функцію спілкування виконує комплекс поживлення)	Потреба в позитивному ставленні та увазі
6 міс -3 роки	Раннє дитинство	Ситуативно-ділове спілкування (розгортається в процесі спільних з дорослим маніпулятивних дій; експресивно-мімічні засоби)	Потреба в співробітництві
3 – 5 років	Молодший і середній дошкільний вік	Позаситуативно-пізнавальне спілкування (спільна з дорослим пізнавальна діяльність; основний мотив спілкування – пізнавальний; співробітництво має теоретичний характер, спілкування з дорослим – шлях до розуміння важливих проблем)	Потреба в повазі дорослого
4 – 6 років	Середній і старший дошкільний вік	Позаситуативно-особистісне спілкування (дорослий – конкретний член суспільства; дитина зосереджена на світі людей, а не предметів; вона засвоює моральні норми, правила соціальної взаємодії)	Потреба у взаєморозумінні та співпереживанні

Розвиток спілкування дитини перших семи років життя з ровесниками

Контакти з іншими дітьми характеризуються відсутністю жорстких норм і правил, які існують при спілкуванні з дорослими. Тому діти у спілкуванні з ровесниками більш розкуті, а їхні контакти мають велику емоційну насиченість.

У немовлят переважають безпосередньо **емоційні контакти**, які виражають широкий спектр їх переживань. Діти розглядають один одного, доторкаються одне до одного, поводяться з ровесником як з цікавою іграшкою. Вони не узгоджують свої бажання, не враховують стани один одного. Спільні дії швидко розпадаються. Закладаються лише передумови для повноцінного спілкування.

У **ранньому дитинстві** складається перша форма спілкування з ровесниками – емоційно-практична. Це емоційні контакти в процесі виконання предметної гри, в якій діти демонструють один одному свої уміння і навички. Таке спілкування пов'язане з іграшками. Дітей захоплює сам процес спільних дій. У цей період дитині важливіше самій щось сказати, ніж слухати іншого. Спілкування зводиться до окремих епізодів. У процесі спілкування формується ставлення до ровесника як до цікавого об'єкта, вивчаються його характеристики.

У **дошкільників** вже з 4 років спостерігається ситуативно-ділова форма спілкування. Діти намагаються діяти спільно в процесі сюжетно-рольової гри, налагодити ділове співробітництво, узгодити свої дії для досягнення спільної мети. З'являється інтерес до того, що робить ровесник. Контакти характеризуються яскравою емоційністю. Дошкільник хоче, щоб на нього звернули увагу, прагне до визнання і поваги. Разом з тим, він не виділяє інтересів і бажань товаришів, мотивів їхньої поведінки. У старших дошкільників дуже рідко спостерігається позаситуативна ділова форма спілкування, яка сприяє розвитку в дошкільника здатності розуміти думки і переживання партнера по спілкуванню. Такі діти розмовляють з ровесниками на пізнавальні та особистісні теми, хоча ділові мотиви залишаються провідними.

5. Особливості розвитку моторики та діяльності дитини до вступу до школи

Немовлята. Розвиток рухів займає важливе місце в психічному розвитку дитини. Динамічність моторики тісно пов'язана з розумовою активністю. Рухова активність допомагає дітям ознайомитися зі світом предметів і людей. Дії немовляти дуже складні. Дитина народжується з безумовними рефlekсами. Це насамперед харчові, захисні та орієнтовні рефлекси. Деякі є атавістичними. Згодом з'являється ряд рухових пристосувань, які виникають завдяки контакту з навколишнім середовищем. Розвиток рухів відбувається в точно визначеній послідовності: насамперед розвиваються рухи голови, потім – рук, а вже

пізніше – взагалі рухи тіла. Зокрема: 3 місяці – перекочування з боку на бік, 5 місяців – сидіння, 7 місяців – стояння, 8 місяців – ходіння навколо опори, 10 місяців – самостійне ходіння. Засвоєння процесу ходіння відкриває перед дитиною можливість отримувати безпосередні відомості про навколишнє середовище.

Для розвитку психіки надзвичайно важливим є розвиток рухів руки. У 4 місяці формується рух руки до предмета, обслідування предмета. У 5-6 місяці дитина може схопити предмет. Це перша цілеспрямована дія, вона є умовою засвоєння маніпуляції з предметом. У другій половині рух рук удосконалюється. З'являються кругові реакції: дитина кидає, стукає, перекладає предмети. Після 10 місяців з'являються перші функціональні дії, які дозволяють використовувати предмет за призначенням. Перенесення дії на інші предмети в цей період ще не відбувається. До кінця 1 року життя дитина включається в пізнання людських предметів і засвоює правила дії з ними.

Раннє дитинство. У 2 роки відбувається диференціація функцій рук і ніг, а в 3 роки – розвиток предметних рухів, поява вольового самоуправління поведінкою.

У ранньому дитинстві формується предметна діяльність. Вона відрізняється від простого маніпулювання предметами тим, що дії та способи роботи дитини з предметами починають підпорядковуватися функціональному призначенню предметів у житті культурної людини. До третього року життя предметна діяльність уже сформована. Діти можуть грати іграшками, відтворювати дії дорослих з предметами. Дитячі ігри предметного плану можуть бути такими: гра – дослідження, гра – конструювання, рольова гра.

До появи сюжетно-рольової гри дитина повинна навчитися користуватися предметами не тільки за їх прямим призначенням, а у відповідності із задумом гри. Дитина включає в гру предмети, які замінюють реальні. У неї повинна виникнути потреба копіювати дії дорослих і вона повинна навчитися взаємодіяти з іншими дітьми і дорослими. Здатність до наслідування лежить в основі рухового та інтелектуального розвитку. Дії з предметами утверджують функції сенсорних механізмів, встановлюються тривалі зв'язки між зоровим та руховим аналізаторами. Дії з предметами, які дитина виконує в ранньому віці, готують її до ігрової діяльності. Для розвитку гри важливою є поява символічних дій, які замінюють реальні. Дії узагальнюються і відокремлюються від предмета, формуються перші ігрові уміння, починає розвиватися взаємодія з ровесниками у спільних іграх. У ранньому віці в дитини складаються свідомі довільні дії.

Дошкільний період. Рольова гра – це діяльність, у якій діти беруть на себе ролі дорослих і в узагальненій формі відтворюють діяльність дорослих і взаємини між ними. Розвиток гри виявляється насамперед через

зміну сюжету (від побутового «доньки-матері» до широкого соціального «космос») та змісту (дії з предметами – відносини між людьми).

Д. Б. Ельконін виділив 4 рівні розвитку гри у дітей віком 3-7 років.

1. Центральним змістом гри є дії з певними предметами, які спрямовані на співучасника гри (одна дитина грає маму, а інша – тата). Ролі тут фактично є, але вони визначаються дією. Ролі не називаються, дії одноманітні. Логіку дій легко можна порушити.

2. Центральним змістом гри є дії з предметами. Але ігрова дія повинна відповідати реальній. Ролі вибирають самі діти. Виконання ролі зводиться до реалізації дії, пов'язаної з роллю. Логіка дій визначається їх послідовністю в реальній дійсності.

3. Центральним змістом гри є виконання дій, які впливають з ролі. Серед них виділяються спеціальні дії, які передають характер ставлень до інших учасників гри. Ролі чітко окреслені, визначають і спрямовують поведінку дитини, логіка і характер дій визначається роллю. Дії стають різноманітними (вислухати хворого, перев'язати його, виміряти температуру), з'являється специфічне рольове мовлення. Порушення логіки дій не допускається.

4. Центральним змістом гри є виконання дій, які пов'язані з ставленням до інших людей, ролі яких виконують інші люди. Ролі чітко виділені. Впродовж всієї гри дитина веде лише одну лінію поведінки. Рольові функції дітей взаємопов'язані. Дії розгортаються в послідовності, яка строго відтворює реальну логіку, вони різноманітні.

У грі з'являється декілька типів взаємовідносин: стабільні міжособистісні відносини, які виникають до початку; сюжетно-рольові відносини, які зумовлені сюжетом і змістом гри; організаційні відносини, за допомогою яких діти здійснюють контроль за діями інших учасників гри. Є також ігри за правилами. Їх змістом є не роль, а правило і завдання. До таких можна віднести рухливі та дидактичні ігри.

6. Становлення особистості дитини у перші роки життя

Однією з характерних рис дитячої особистості є її незавершеність, здатність швидко змінюватися. Друга риса – ніжність і тендітність дитячої особистості, що відзначається її легкою піддатливістю. Дитина легко вбирає різні переживання, не вмючи зрозуміти свої конфлікти і правильно їх вирішити. Панування емоцій, реального «Я», слабка влада інтелекту, відсутність звичок, певних стійких оцінок – усе це призводить до того, що в дитини немає нічого штучного, вона безпосередньо слідує своїм захопленням і почуттям, їй притаманна справжня духовна свобода. У цьому полягає неповторність становлення дитячої особистості, розвиток якої відбувається в напрямі збагачення її досвіду, волі та інтелекту.

Виділяють три етапи розвитку дитячої особистості.

1-й етап (0-1 рік). Новонароджена дитина діє під впливом лише біологічних потреб, але потім її діяльність визначається сприйманням тих предметів і людей, у яких втілені ці потреби. Уже в **періоді немовлят** встановлюється позиція дитини «Я в суспільстві», що призводить до розуміння наявності інших і є кроком до становлення особистості. Немовлята потребують взаємин з дорослими. Ця потреба задовольняється в інтимно – особистісному спілкуванні.

2-й етап (1-3 роки). У **ранньому дитинстві** відбувається різкий перехід до предметно – маніпулятивної діяльності. Спілкування з дорослими забезпечує присвоєння дитиною їх досвіду, в тому числі й оволодіння мовою. У віці 2-х років дитина більш чітко виділяє власне «Я» від «іншого». У віці 3-х років дитина фіксує своє «Я», усвідомлює свою «самість», ставить себе в позицію суб'єкта, виділяє самого себе зі світу об'єктів. З цього моменту починається новий рівень соціального розвитку, коли не тільки суспільство визначає ставлення до дитини, а й вона починає все активніше вступати у взаємини з іншими людьми. З'являється мотивуюче уявлення. У дитини виникає прагнення діяти під впливом своїх внутрішніх спонукань, незалежно від ситуації. В віці 3-х років виникає таке особистісне новоутворення, як гордість за свої досягнення. Це прагнення досягнути результату і показати свої успіхи дорослому, загострене почуття власної гідності. Ставлення до себе формується в процесі спілкування з дорослими. Диференціація ставлень дорослого до дитини у формі оцінки конкретного досягнення призводить до формування самооцінки дитини. З'являється оцінка своїх можливостей на рівні «можу» або «не можу».

3-й етап (3-6/7 років). У **дошкільний період** дитина прагне зіставити себе з іншими і активно впливати на ситуацію. У шестирічній дитини завдяки ігровій діяльності з'являється орієнтація на суспільні функції людей, норми їх поведінки та ширше розуміння соціальних зв'язків, виробляється уміння оцінити поведінку інших дітей і дорослих. Виникає і розвивається потреба співпереживати, яка проявляється в емоційній децентрації. Формуються перші етичні інстанції. Моральні інстанції породжують моральні мотиви поведінки. Моральні почуття стають великою спонукальною силою. Звідси випливають і такі новоутворення, як здатність підпорядковувати свої безпосередні бажання свідомим намірам, уміння управляти собою, своєю поведінкою і здатність правильно відтворювати соціальні норми поведінки.

Старші дошкільники прагнуть зайняти нове місце в системі доступних суспільних відносин. Відбувається усвідомлення свого соціального «Я», своєї приналежності до дитячого колективу. Шестирічна дитина починає розуміти важливість суспільно корисних справ. У рольовій грі дошкільник вже може отримати задоволення як від правильних рольових дій, так і від відмови на користь цієї правильності від власних

безпосередніх бажань. Нова позиція і тип самосвідомості «Я» і «Світ» характеризуються виділенням у взаєминах з дорослими норм і еталонів соціального співжиття. Виникає потреба в соціальній відповідності. Дитина починає усвідомлювати свої уміння і деякі якості, відкривати для себе власні переживання.

Цікавий підхід до проблеми розвитку «Я» дитини перших років життя пропонує Карел Блага. Він вважає, що на певних етапах розвитку зароджуються окремі структурні компоненти «Я», які інтенсивно розвиваються впродовж усіх періодів, зокрема:

- між 6-7 місяцями з'являється структурний компонент «Я – є»: усвідомлення власного тіла, відчуття своєї фізичної окремоті від матері; дитина відчуває себе ініціатором власних моторних дій;

- у віці 2-х років розвивається компонент «Я – умію», «Я – пізнаю», що формується із досягнень дитини (потримати горщик тощо);

- у період між 2-3 роками починає формуватися структурний компонент «Я – хлопчик (дівчинка)» та «Я – хочу»;

- у віці 3-х роки формується компонент «У мене є». Він утворюється з прихильності до батьків, уподобань до іграшок;

- у віці 4-х років з'являється ідеальне «Я» (яким би я хотів бути), сумління совісті (що можна і не можна), посилюється статева ідентифікація.

Особливості розвитку емоційної сфери особистості

Виділяють такі властивості емоційних процесів на ранніх етапах розвитку дитини: сила, яка пов'язана з безпосередньою реакцією організму на незадоволення вітальних потреб, короткочасність реакцій, неоднозначний і безпосередній характер емоційного реагування.

У **немовлят** виникає потреба в емоційному контакті як орієнтування в емоційному стані інших людей. Перша симпатія до дорослого виникає на основі задоволення від ситуативно – особистісного спілкування з ним. Потім у дитини виникає синтонія як здатність відкликатися на емоційний стан іншої людини. Уже в другому півріччі відбуваються зміни емоційних проявів, які проявляються у вибіркового і неоднозначного реагуванні дитини на емоційний настрій людей, з якими вона взаємодіє. Емоційні взаємини з дорослими стають більш диференційованими і стійкими, хоча й зберігають ситуативний характер. Умовою розвитку симпатії є активність дорослого в спільній діяльності.

У **ранньому дитинстві** емоційного відтінку набуває не стільки присутність дорослого, скільки його участь у спільній предметній діяльності. Дитина провокує емоційну оцінку і відгук дорослого. З'являється радість засвоєння предметного світу. Часто почуття стають мотивами поведінки.

У **дошкільний період** емоції випереджають хід виконання дій, виникає здатність до співпереживання, здатність передбачити наслідки своїх дій, сумління совісті. Ці соціальні почуття лише починають

формуватися. Вони розвиваються у грі. Дитина отримує задоволення від самої гри. Емоції беруть участь у підпорядкуванні мотивів, що призводить до становлення довільної регуляції.

7. Готовність дитини до навчання в школі

Успішний розвиток особистості, ефективність навчання дитини багато в чому залежать від того, наскільки правильно враховано рівень підготовки її до школи. Загалом, готовність дитини до навчання у школі передбачає інтелектуальну, особистісну, соціально-психологічну та вольову складові.

Інтелектуальна готовність дошкільника до навчання у школі. Тривалий час рівень інтелектуального розвитку дитини визначали за кількістю виявлених у неї знань, обсягом її «розумового інструментарію», про який свідчить передусім словниковий запас. Однак таких показників недостатньо. На думку А. Усової, дошкільник мусить мати високий *рівень наукованості* – вміння виокремити навчальне завдання та перетворити його на самостійну мету пізнавальної діяльності. Це передбачає володіння допитливістю й спостережливістю, здатністю дивуватися та шукати причини виявленої новизни.

Проте не всі дошкільники інтелектуально готові до навчання в школі, причиною чого є обмеженість їхніх інтелектуальних вражень та інтересів. Однак вони швидко виконують найпростіші навчальні завдання, якщо їх перевести в практичну площину або гру. Загалом, такі діти потребують особливої уваги педагогів.

Особистісна та соціально-психологічна готовність дошкільника до навчання у школі. Підготовка дитини до школи передбачає формування у неї готовності до прийняття нової соціальної ролі – школяра, що виражається у серйозному ставленні до школи, до навчальної діяльності та вчителя.

Як правило, старші дошкільнята відчують великий потяг до школи. Часто їх приваблює зовнішній аспект шкільного життя. Але це не найголовніший мотив. Більшість із них прагне учитися. До учіння вони ставляться як до дуже серйозного завдання («навчуся писати», «навчуся читати»). Якщо дошкільник не готовий прийняти соціальну позицію школяра, то навіть за наявності необхідних умінь і навичок, високого рівня інтелектуального розвитку йому буде важко адаптуватися до шкільного життя. Є діти, які взагалі не хочуть іти до школи. Причиною такого ставлення, як правило, є помилкове виховання дошкільників. Виникнення позитивного ставлення дитини до школи часто пов'язане зі способом подання дорослими інформації про неї. Важливо, щоб відомості, які діти отримують зі слів дорослих про школу, були не тільки зрозумілими, а й доступними для усвідомлення ними. Особистісна та соціально-психологічна готовність до школи передбачає сформованість у дітей навичок спілкування і взаємодії з ровесниками й дорослими.

Вольова готовність дошкільника до навчання у школі. Під кінець дошкільного віку в дошкільника вже сформовані основні елементи *вольової дії* – внутрішнього зусилля, необхідного для виконання певної діяльності. Він здатен поставити мету, прийняти рішення, окреслити план дій, виконати його, виявити зусилля для подолання перешкод, оцінити результат своєї дії. За твердженням психологів, у дошкільному віці діти успішніше досягають мети за наявності ігрової мотивації, коли їх поведінку оцінюють однолітки (командна гра).

Про вольову готовність дошкільників свідчить високий рівень довільності їхніх рухів і поведінки. Довільність рухів виявляється у письмі, правильному використанні навчального приладдя, підтриманні порядку на письмовому столі, парті, у портфелі. Довільність поведінки – у навмисному заучуванні віршів, можливості побороти певне бажання, відмовитися від гри заради іншої справи. Здатність підкорити мотиви своєї поведінки поставленій меті має важливе значення для майбутнього школяра. Вольова готовність передбачає і здатність стримувати свої імпульсивні дії, зосереджуватися на виконуваному завданні, слуханні старшого тощо.

Отже, основним досягненням у житті дитини дошкільного віку є її готовність до навчання у школі. У цей період закладаються основи її психічного здоров'я, характеру, здібностей, особливості самосвідомості тощо. Досягнення у психічному та особистісному розвитку є передумовою для гармонійного розвитку дитини на наступних етапах. За несприятливих умов виникають передумови для формування слабкості Я, неспроможності, майбутніх акцентуацій особистості, невротичної поведінки у шкільному та дорослому віці. Усе це вимагає значних і послідовних зусиль рідних, вихователів дитячих установ, практичних психологів щодо забезпечення сприятливих умов для розвитку дитини.

Питання для самоконтролю

1. У чому полягають особливості розвитку новонародженого?
2. Охарактеризуйте соціальну ситуацію розвитку немовляти.
3. У чому виявляється суть пізнавального розвитку немовляти?
4. Охарактеризуйте основні психічні новоутворення раннього дитячого віку.
5. Проаналізуйте основні складові провідної діяльності немовляти.
6. З'ясуйте роль гри у психічному розвитку дошкільника.
7. Охарактеризуйте розвиток мовлення дошкільників.
8. Проаналізуйте особливості розвитку пізнавальної сфери дошкільника.
9. Які кризи переживає дитина до 7 років? Чим вони зумовлені?
10. Назвіть показники готовності дошкільника до навчання у школі.

РОЗДІЛ 8. ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ У ПЕРІОД ШКІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

Єдиним свідченням правильності навчання є щастя дитини.

М. Монтессорі, італ. педагог

Методичні вказівки

Вивчаючи даний розділ, слід звернути увагу студентів на суттєві зміни умов психічного розвитку у період шкільного навчання та особливості формування особистості у порівнянні з попереднім періодом розвитку.

Шкільний період навчання охоплює три вікові періоди: молодший шкільний вік (зріле дитинство – 6-10 років), підлітковий вік (11-15 років), рання юність (15-18 років).

Початок шкільного навчання знаменує собою зміну способу життя дитини. Це принципово нова соціальна ситуація розвитку особистості. Перехід до шкільного життя пов'язаний зі зміною провідної діяльності з ігрової на навчальну.

Навчальна діяльність має яскраво виражену суспільну значущість і ставить дитину в нову позицію стосовно дорослих і однолітків, змінює її самооцінку, перебудовує взаємини в сім'ї.

Становлення і розвиток особистості у молодшому шкільному віці охоплює такі фази, як адаптація (пристосування до нових соціальних умов), індивідуалізація (вияв своїх індивідуальних можливостей та особливостей) та інтеграція (включення в групу ровесників).

Провідною діяльністю молодшого школяра стає навчальна діяльність, яка з першим кроком до школи опосередковує систему його стосунків з навколишнім світом.

У процесі навчальної діяльності розвиваються основні психологічні новоутворення молодшого шкільного віку: довільність психічних процесів, внутрішній план дій, уміння організувати навчальну діяльність, рефлексія.

Зі вступом дитини до школи її самосвідомість набуває нового рівня, проявляється як внутрішня позиція. Учень починає самовизначатися як суб'єкт навчальної діяльності, у нього формується Я-образ – результат усвідомлення глибинної суті людини, що дає змогу відрізнити себе від інших людей. У молодшому шкільному віці значно розширюється сфера соціальних контактів дитини, що неминуче впливає на її первинну Я-концепцію сукупність настанов щодо себе.

Варто звернути увагу на специфічні особливості спонукальної сфери молодшого школяра, виділивши основні потреби даного віку.

У молодшому шкільному віці продовжують розвиватися основні пізнавальні процеси та властивості. Наприкінці його вони перетворюються на вищі психічні функції, яким властива довільність та опосередкованість.

Отже, молодший шкільний вік є періодом інтенсивного та особистісного розвитку. Новоутворення, що виникають у цей час, навчальна діяльність створюють передумови для переходу молодшого школяра до підліткового періоду.

Тема «Психологічні особливості розвитку та формування особистості в підлітковому віці» посідає особливе місце не тільки в курсі психології, а й в усьому циклі психолого-педагогічної дисципліни. Її важливість зумовлюється, по-перше, великим практичним значенням (підлітковий вік припадає на більшу частину шкільного життя); по-друге, дана тема сприяє конкретизації основних психологічних понять (поняття віку, особистості, кризи, факторів, що впливають на формування особистості в підлітковому віці); по-третє, під час вивчення даної теми яскраво виявляються міжпредметні зв'язки психології та педагогіки, наочною по стає необхідність психологічних знань для вчителя.

Знайомство з даною темою слід розпочати із загальної характеристики підліткового віку, який входить у період дорослішання як певного етапу онтогенезу людини. Головною його особливістю є перехід від дитинства дорослості. Період дорослішання характеризується якісними та кількісними змінами у біологічних, психологічних, особистісних і соціальних сферах людини.

Необхідно звернути увагу на проблему впливу біологічного чинника на формування особливості підлітка, яка пов'язана з тим, що саме на цей вік припадають кардинальні зміни в організмі, розгортається процес статевого дозрівання.

Для соціальної ситуації розвитку підлітка характерні перехід до середньої школи, зміна стосунків з учителями, однолітками, батьками, розширення сфери соціальної активності.

У підлітковому віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом.

Підлітковий вік характеризується такими специфічними новоутвореннями, як почуття дорослості, потреба у самоствердженні. Підлітковий вік є сенситивним для розвитку самосвідомості особистості.

У підлітковому віці дитина робить значний поступ в усвідомленні своєї особистості. Процес самопізнання є складним і досить суперечливим, самооцінка та рівень домагань є неадекватними та нестійкими. У підлітків ще не виникає цілісний Я- образ.

На підлітковий вік припадає активний пізнавальний розвиток особистості: триває розвиток абстрактного мислення, логічної пам'яті, формується цілісне світосприйняття, розширюються межі уяви, діапазон

суджень. Ці можливості пізнання сприяють швидкому нагромадженню знань.

Отже, підлітковий період є важливим етапом психічного та особистісного розвитку. Він характеризується особливими соціальною ситуацією, видами діяльності, новоутвореннями, специфічним перебігом кризи. Значні зміни відбуваються у розвитку інтелектуальної, спонукальної та емоційно-вольової сфер, становленні самосвідомості.

Вивчаючи тему «Психологічні особливості становлення особистості у ранній юності», необхідно звернути увагу на розкриття поняття юнацького віку (від 15-16 до 20 років), протягом якого особистість досягає високого рівня інтелектуального розвитку, збагачує ментальний досвід, уперше масштабно роздивляється свій внутрішній світ, свою індивідуальність, формує цілісний Я-образ. Самовизначається у життєвих і професійних планах, осмислено спрямовує свій погляд у майбутнє, що свідчить про перехід її до етапу дорослості.

Протягом ранньої юності (від 15-16 до 17-18 років) особистість виходить на рубіж відносної зрілості, у цей період завершуються бурхливий ріст і розвиток її організму, а також первинна соціалізація.

Суттєвою особливістю внутрішньої особистісної позиції старшокласника є зміна характеру потреб, які з безпосередніх перетворюються на опосередковані, усвідомлені та довільні.

Центральним новоутворенням раннього юнацького віку є особистісне самовизначення, відкриття внутрішнього Я, формування цілісної Я-концепції, світогляду.

Важливою особливістю психічного розвитку особистості в ранньому юнацькому віці є становлення самосвідомості, яке відбувається як відкриття учнем свого неповторного внутрішнього світу, індивідуальності своєї особистості, усвідомлення незворотності часу, формування цілісного уявлення про себе. На основі зовсім нової соціальної мотивації розвитку відбуваються суттєві зміни у змісті і співвідношенні провідних, мотиваційних тенденцій.

У ранній юності основними є потреби в самореалізації, самовираженні, з'ясуванні сенсу життя. На основі зовсім нової соціальної мотивації розвитку відбуваються суттєві зміни у змісті і співвідношенні провідних мотиваційних тенденцій.

Головним досягненням у розвитку пізнавальної сфери старшокласників є становлення словесно-логічного мислення (оволодіння логічними операціями), яке тісно пов'язане з розвитком внутрішнього і зовнішнього мовлення; розвиток осмисленості та апперцепції сприймання, творчої уяви, уваги; формування індивідуального стилю, інтелектуальної діяльності.

Закінчуючи школу, старшокласник повинен бути соціально і психологічно готовим до вступу в доросле життя. Ця готовність полягає у

наявності здібностей, знань, умінь і навичок, які дають змогу реалізуватися йому в суспільстві як неповторній особистості.

8.1. ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ТА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Мета:

- *навчальна*: ознайомити студентів з психологічними особливостями молодшого шкільного віку, визначити основні досягнення віку та їх значення в становленні особистості;
- *розвивальна*: розвивати педагогічне мовлення студентів;
- *виховна*: виховувати уважність та спостережливість студентів.

Студент має:

знати загальну характеристику розвитку молодшого школяра; особливості розвитку свідомості та самосвідомості, пізнавальної сфери та діяльності; становлення особистості в молодшому шкільному віці;

вміти визначати психологічні характеристики ситуації розвитку молодшого школяра, особливості навчальної діяльності, розвиток психічних процесів, особистісні прояви.

План

1. Загальна характеристика початкового періоду шкільного життя дитини.
2. Розвиток пізнавальних процесів у молодших школярів.
3. Навчальна діяльність молодших школярів.
4. Особливості спілкування молодших школярів.
5. Розвиток особистості в молодшому шкільному віці.

Основні поняття: фізична готовність, об'єктивна і суб'єктивна психічна готовність дітей до школи, мотиви учіння школярів, довільність психічних процесів, внутрішній план дій, рефлексія, рівень домагань, понятійне мислення, інтеріоризація, екстеріоризація, уміння вчитися, научуваність.

Література

Основна:

1. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.Л. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Логос, 2003. – С. 123-171.
2. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навчальний посібник / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга, 2009. – С. 57-101.
3. Косякова О.О. Возрастные кризисы / О.О. Косякова. – Ростов н/Д : Феникс, 2007. – С. 68-76.

4. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 5-14.
5. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – М.: Педагогика-Пресс, 2001. – 440 с.
6. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – С. 7-39.
7. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук – К.: Просвіта, 2001. – С. 114-175.
8. Швалб Ю.М. Возрастная психология: учебное пособие / Ю.М. Швалб, И.Ф. Муханова. – Донецк: Норд-Пресс, 2005. – С.139-181.

Додаткова:

1. Коваль Л.В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти: технологічний підхід: монографія / Л.В. Коваль. – Донецьк: ЛАНДОН-XXI, 2011. – 330 с.
2. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В.Г. Крысько. – М., 1999. – 384 с.
3. Кулагина И.Ю. Возрастная психология / И.Ю. Кулагина, В.Н. Коллюцкий. – М.: Логос, 2001. – 237 с.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М., 1972. – 496 с.
5. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов / К.Н. Поливанова. – М.: Логос, 2000. – 184 с.
6. Практична психологія у початковій школі / Упор. О.А. Атеманова. – Х.: Ранок, 2011. – 160 с.
7. Хрестоматия по психологии / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1985. – 447 с.

Короткий зміст теми

1. Загальна характеристика початкового періоду шкільного життя дитини

Молодші школярі мають значні резерви розвитку. У цей період відбувається активне анатомо-фізіологічне дозрівання організму. Закінчується морфологічне дозрівання лобного відділу великих півкуль, що створює умови для здійснення цілеспрямованої довільної поведінки, планування і виконання програм дій. Зростає рухливість нервових процесів, спостерігається більша, ніж у дошкільників, урівноваженість процесів збудження і гальмування, хоча процеси збудження переважають. Зростає функціональна роль другої сигнальної системи, слово набуває узагальненого значення. Істотно зростає фізична витривалість дитини, але вона відносна. Працездатність молодших школярів різко спадає через 25 – 30 хв. уроку.

Зміна соціальної ситуації розвитку, що відбувається в молодшому шкільному віці, та зміна провідного типу діяльності, на думку Л. С. Виготського, сприяє становленню якісно нових відносин між дитиною і колективом класу, між дитиною і дорослим, який його навчає. Певні відносини із дорослими й ровесниками формуються на основі того, як учень навчається, виконує класні доручення, поводить в сім'ї, з дорослими, однолітками, виявляє або не виявляє готовність виконувати доручення інших людей. Отже, соціальна ситуація дитини залежить від рівня задоволення соціальних потреб школяра, які реалізуються в межах взаємодії «вчитель – учень» і «учень – учень».

Це об'єктивне становище дитини суб'єктивно (більш адекватно чи менш адекватно) проявляється в її настрої, домінуючих переживаннях, емоційному ставленні до школи і навчального процесу. П. М. Якобсон зазначає, що школа в молодшого школяра спричиняє дуже багато нових видів переживань, яких не було в дошкільників. Це, зокрема, переживання, пов'язані з перебуванням в учнівській групі, спілкуванням з ровесниками, учителем, оцінка якого, похвала чи зауваження є дуже значущими для учня.

На думку Д. Б. Ельконіна, свою провідну функцію та або інша діяльність здійснює найповніше в період свого формування. Молодший шкільний вік – це період найбільш інтенсивного формування навчальної діяльності. Усе, що пов'язане з грою, для школяра стає менш значущим. Навчальна діяльність стає **провідним видом діяльності**.

На основі навчальної діяльності розвиваються **основні новоутворення** молодшого шкільного віку: довільність психічних процесів, розвиток внутрішнього плану дій, рефлексія, мотив досягнення успіху.

У цілому молодший шкільний вік не має великих труднощів для роботи вчителя, але водночас треба пам'ятати, що саме в цьому віці закладаються основи моральної та емоційної спрямованості особистості, стилю поведінки і діяльності. **Основне протиріччя віку:** моральний розвиток відстає від інтелектуального.

2. Розвиток пізнавальних процесів у молодших школярів

Психічні процеси молодших школярів розвиваються інтенсивно, але нерівномірно. Під впливом навчання починається їх перебудова. Загальними характеристиками психічних процесів повинні стати довільність, продуктивність і стійкість.

Домінуючою функцією в молодшому шкільному віці стає мислення. Здійснюється інтелектуалізація всіх психічних функцій. Формується нове безкорисне ставлення до знань, внутрішній план дій. Переважає наочно-образне мислення. Навчання будується так, що відбувається перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення. У школярів формуються наукові поняття. Розвиток дитячого інтелекту здійснюється за

такими напрямками: засвоєння і активне використання мовлення як засобу мислення, поєднання і взаємозбагачення усіх видів мислення, формування понять, уміння мислити логічно.

Сприймання є широким і гострим, але малодиференційованим. Характерним для нього є яскрава емоційність. До закінчення молодшого шкільного віку сприймання стає більш скерованим, зростає роль організованого спостереження.

У цей період краще розвинута мимовільна увага, спрямована на все яскраве, нове, цікаве. Характерною особливістю є слабкість довільної уваги та її нестійкість.

У віці з 6 до 10 років у дітей активно розвивається механічна пам'ять. Дещо відстає у своєму розвитку опосередкована, логічна пам'ять. Молодші школярі оволодівають логічними прийомами запам'ятовування. Пам'ять розвивається в напрямі посилення свідомого управління і збільшення обсягу смислової, словесно-логічної пам'яті.

Поступово удосконалюється відтворююча уява та розвивається творча. Формується теоретичне ставлення до мови, мовлення стає виразним, інтенсивним. Розвивається письмове мовлення.

Відбувається розширення знань та удосконалення умінь і навичок дитини. До закінчення періоду в більшості дітей проявляються як загальні, так і спеціальні здібності до різних видів діяльності, збільшуються індивідуальні відмінності між дітьми.

3. Навчальна діяльність молодших школярів

У молодшому шкільному віці **провідною** стає **навчальна діяльність**. Структура навчальної діяльності формується поступово. Складнішими, порівняно з дошкільним періодом, стають цілі навчальної діяльності, які визначаються змістом навчання, що значно розширюється і ускладнюється. У школярів формуються нові дії. Серед них на перше місце виходять мислительні та мовні. Їм підпорядковуються мнемічні, практичні та ін.

Мотивація учіння молодших школярів характеризується складністю і неоднозначністю як за змістом, так і за ступенем сформованості.

У перші дні навчання в першокласників домінує інтерес до зовнішньої сторони перебування в школі (сидіння за партою, носіння портфеля тощо). Спочатку внутрішня позиція школяра стає провідною мотивацією навчання, але утримується недовго. Якщо заняття в школі нудні – інтерес зникає, тоді замість внутрішніх мотивів з'являються зовнішні. Л. І. Божович зазначала, що особливу цінність для учнів початкових класів мають широкі соціальні мотиви учіння. Вони розвиваються від загального, недиференційованого розуміння соціальної значущості учіння, з яким дитина приходить до 1-го класу, до більш

глибокого розуміння причин необхідності вчитися, усвідомлення сенсу учіння «для себе».

Отже, навчально-пізнавальні мотиви учіння не займають провідного місця в системі мотивації учіння молодшого школяра. Учні молодших класів переважно обирають широкі соціальні мотиви учіння, зокрема перше місце посідають мотиви самовизначення і самовдосконалення, друге – мотиви відповідальності (у школярів перших і других класів – перед учителем і батьками, а в третьокласників – перед однокласниками). Значне місце в мотивації учіння молодших школярів займають мотиви отримання високої оцінки. Щодо динаміки пізнавальної мотивації в молодших школярів, то спочатку в них розвивається інтерес до процесу і змісту навчальної діяльності, потім – до способів здобування знань (А. К. Маркова, В. М. Матюхіна).

Пізнавальні інтереси молодших школярів мають свою специфіку, яка полягає в їх екстенсивній формі розвитку та яскравій емоційній забарвленості. Але водночас їх пізнавальні інтереси нестійкі, епізодичні, реактивні та ситуативні.

Дослідження, присвячені вивченню динаміки ставлення молодших школярів до навчальної діяльності, свідчать про те, що позитивне ставлення до навчальної діяльності залишається домінуючим для більшості молодших школярів, однак до закінчення початкової школи збільшується кількість учнів з негативним ставленням до цієї діяльності. За результатами дослідження В. М. Матюхіної, при традиційному навчанні до третього класу в школярів не розвивається «обов'язок» добре вчитися, бажання займатися навчальною діяльністю.

А. К. Маркова встановила, що інтерес до навчальної діяльності зростає в 1-2 класах і знижується до 3-го класу. Цей феномен «мотиваційного вакууму» до кінця молодшого шкільного віку помічають як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники. Ставлення молодших школярів до навчання визначається ставленням молодших школярів до власне навчальної діяльності, до людей, у взаємодії з якими ця діяльність реалізується, і до самого себе як суб'єкта навчальної діяльності.

Навчання, будучи індивідуальним за формою, завжди є соціальним за змістом. Ставлення молодших школярів до навчальної діяльності значною мірою залежить від рівня задоволення соціальних потреб школяра, які реалізуються в межах взаємодії «вчитель – учень» і «учень – учень» у процесі цієї діяльності.

Результатом навчальної діяльності є не тільки здобування знань, засвоєння наукових понять, а насамперед зміна самої дитини, її розвиток. Перехід процесів мислення на новий ступінь та пов'язана з цим перебудова всіх інших процесів і є основним змістом розумового розвитку в молодшому шкільному віці. Розвиток мислення дітей у цей період є ключем до їх розумового розвитку в цілому. Необхідно, щоб мислення перейшло на новий рівень (від наочно-образного до словесно-логічного).

Тому важливо пам'ятати про науковість змісту навчання, про те, щоб діти засвоїли систему наукових понять і способів їх отримання.

Навчальна діяльність повинна зумовлюватися відповідними адекватними мотивами. Такими мають стати навчально-пізнавальні мотиви. Завдання розвиваючого навчання можуть вирішитися тільки за умови виховання повноцінних мотивів навчальної діяльності.

Для формування в учнів стійкої навчально-пізнавальної мотивації необхідно змінити традиційний зміст навчальних предметів. Зокрема, акцентувати увагу на методологічній стороні матеріалу, загальних методах здобування знань, пізнанні закономірностей. Важливою є перебудова не тільки змісту навчання, а й організації навчального процесу.

Виділяють наступні категорії молодших школярів щодо розумового розвитку.

Діти з нормальним розумовим розвитком	Розвиток психіки відповідає віковим нормам
Діти-вундеркінди	Розвиток психіки характеризується вираженою розумовою активністю
Діти із затримкою розумового розвитку	Педагогічно запущені діти, хворобливі діти, з пошкодженими аналізаторами
Розумово відсталі діти	Діти з органічними ушкодженнями головного мозку

4. Особливості спілкування молодших школярів

Особливу роль у житті молодшого школяра відіграє вчитель, який стає центром його життя. Характер взаємин з учителем позначається на настрої дитини, зумовлює виникнення її позитивно чи негативно забарвлених емоційних переживань, що, зрештою, й визначає особливості ставлення школяра до навчальної діяльності.

О. І. Киричук вважає, що до закінчення молодшого шкільного віку збільшується значення взаємин з однолітками. Тепер для молодших школярів стає значущою не тільки оцінка дорослого, а й думка товаришів. Відносини з ровесниками поступово набувають для молодшого школяра більшої цінності, він гостріше переживає за оцінку товаришами своїх дій, прагне домогтися їх схвалення і тим самим зайняти певне місце в групі однокласників. Якщо в перших класах вибір партнера по спілкуванню визначається для дитини в основному оцінками учителя, успіхами в

навчанні, то до четвертого класу з'являється нова мотивація міжособистісних виборів, пов'язана з оцінкою особистісних якостей.

Збільшується час спілкування з оточуючими людьми та змінюється зміст спілкування, його теми і мотиви. Наприклад, з'являється ділове спілкування з батьками, пов'язане з навчальною діяльністю. Спілкування школяра з людьми, включеними в цю діяльність, ускладнюється за формою і змістом.

5. Розвиток особистості в молодшому шкільному віці

Криза 7 років – це період народження соціального «Я» дитини. Зміна самосвідомості призводить до переоцінки цінностей. Змінюється сприймання свого місця в системі відносин. На думку Л. С. Виготського, криза 7 років характеризується узагальненням переживань, що спричинює формування стійких афективних комплексів. Переживання набувають нового сенсу, між ними встановлюються зв'язки. Така перебудова емоційно-мотиваційної сфери веде до виникнення внутрішнього життя дитини. Часто внутрішнє життя не відповідає зовнішньому. Дитина думає, перш ніж щось зробити, починає приховувати свої переживання. Відповідно, втрачається дитяча безпосередність.

Виникає новий рівень самосвідомості дітей – внутрішня позиція, яка проявляється у ставленні до себе, оточуючих людей, подій. Це характеризується тим, що в свідомості дитини виділяється система моральних норм, яких вона намагається дотримуватися. У період від 5 до 12 років змінюється уявлення школярів про мораль: від морального реалізму (непохитне, однозначне розуміння добра і зла; бездумне виконання вимог дорослого) до морального релятивізму (у кожному вчинку можна побачити морально виправдане і те, що можна засудити; інколи можна вчинити не так, як вважає дорослий).

Відповідно до концепції Е. Еріксона, в цей період формується таке особистісне утворення, як почуття соціальної й психологічної компетентності (або ж неповноцінності), а також почуття диференційованості своїх можливостей. З кожним роком молодші школярі стають самостійнішими, а їх судження критичнішими. Самостійність молодших школярів поєднується із залежністю від дорослих. Починаючи з 3-го класу, в молодших школярів з'являється наполегливість як вольова риса характеру.

Працьовитість виникає як наслідок успіхів при докладанні певних зусиль і отриманні заохочення за це. Ця риса розвивається у навчанні та праці.

У дитини закріплюється стійка особистісна риса – мотивація досягнення успіху, на яку впливають такі особистісні утворення, як самооцінка і рівень домагань. У молодших школярів наявна самооцінка різних типів. В онтогенетичному плані ставлення до себе виникає дуже рано і є лінійним відображенням ставлення близьких дорослих до дитини.

Цілий ряд досліджень (Ш. О. Амонашвілі, Є. Ю. Худобіної, О. В. Хухлаєвої, О. В. Захарова, О. І. Липкіної, Р. Бернса та інших) показують, що молодший шкільний вік є важливим періодом для формування ставлення до себе. На думку І. І. Чеснокової, в цей час у дитини нагромаджуються психічні резерви для подальшого розвитку самосвідомості. Соціальному оцінюванню в цей час підлягають уміння, можливості та здібності, а також особистісні якості учня, які виявляються в навчальній діяльності. Молодший школяр уже оцінюється дорослими як суб'єкт цієї діяльності.

Ставлення учня до себе як до суб'єкта навчальної діяльності, за дослідженням І. С. Коновальчук, включає в себе, по-перше, раціональне ставлення до себе як суб'єкта навчальної діяльності, по-друге, емоційне ставлення до себе (переживання і оцінка власної значущості як суб'єкта учіння). Воно залежатиме від того, наскільки успішно «ввійде» молодший школяр у ситуацію шкільного навчання, якою мірою продуктивним виявиться його досвід міжособистісної взаємодії, сформованість навчальної діяльності. У молодшому шкільному віці переважає емоційний характер ставлення школярів до себе як до суб'єкта навчальної діяльності та здійснюється поступове його когнітивне структурування.

Б. Г. Ананьєв відзначає, що вплив оцінки вчителя на розвиток учнів здійснюється в 2-х напрямках: а) орієнтуючому, тобто такому, який впливає на розумову роботу школяра, сприяє усвідомленню ним досягнутого рівня засвоєного матеріалу; б) стимулюючому – такому, що впливає через переживання успіху і неуспіху на афективно-вольову сферу учня, на формування його рівня домагань, намірів. Становлення самооцінки залежить не тільки від успішності дитини і особливостей спілкування з учителем, а й від сімейного виховання.

Під впливом оцінки дорослих у дитини формується тип мотивації поведінки і діяльності, виробляється настанова на досягнення успіху або уникнення невдач.

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте соціальну ситуацію розвитку та провідну діяльність у молодшому шкільному віці.
2. Які основні новоутворення виникають у молодшому шкільному віці?
3. Охарактеризуйте особливості розвитку самосвідомості дітей молодшого шкільного віку.
4. У чому полягає суть розвитку спонукальної сфери в учнів початкових класів?
5. Охарактеризуйте розвиток пізнавальної сфери молодшого школяра.
6. Які досягнення у розвитку пам'яті характерні для учнів початкових класів?

7. У чому полягає розвиток мислення і мовлення молодших школярів?

8. Охарактеризуйте розвиток інтелекту в молодшому шкільному віці.

9. Дайте характеристику кризи семи років.

8.2. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Мета:

– *навчальна*: ознайомити студентів з психологічними особливостями підліткового віку, визначити основні досягнення віку та їх вплив на подальший розвиток особистості;

– *розвивальна*: розвивати педагогічний такт у студентів;

– *виховна*: виховувати толерантне ставлення до учнів.

Студент має:

знати особливості підліткового віку та його місце у загальному процесі індивідуального розвитку, специфіку стосунків з однолітками та дорослими, етапи формування особистості підлітка;

вміти аналізувати основні суперечності підліткового віку, виявляти прояви підліткової кризи, моделювати індивідуальну роботу з підлітками.

План

1. Загальна характеристика підліткового віку.
2. Анатомо-фізіологічні особливості розвитку підлітка.
3. Навчальна діяльність підлітка. Розвиток пізнавальних процесів.
4. Спілкування як провідний вид діяльності підлітка.
5. Психологічні особливості розвитку особистості у підлітковому віці.

Основні поняття: пубертатний вік, акселерація, статеве дозрівання, почуття дорослості, потреба в соціальному самовизначенні, товаришування, дружба, пізнавальна потреба, самовдосконалення й самоосвіта, інтимно-особистісне спілкування, неформальні групи, «Я-концепція», теоретичне мислення, інтелектуалізація психічних процесів, гіпоопіка, гіперопіка, захоплення, особистісна нестабільність, рефлексивне мислення.

Література

Основна:

1. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навчальний посібник / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга, 2009. – С. 71-91.
2. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.Л. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Логос, 2003. – С. 172-219.
3. Косякова О.О. Возрастные кризисы / О.О. Косякова. – Ростов н/Д.: Феникс, 2007. – С. 76-89.
4. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 5-14.
5. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – М.: Педагогика-Пресс, 2001. – 440 с.
6. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – С. 7-39.
7. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. – К.: Просвіта, 2001. – С.175-233.
8. Швалб Ю.М. Возрастная психология: учебное пособие / Ю.М. Швалб, И.Ф. Муханова. – Донецк: Норд-Пресс, 2005. – С.187-230.

Додаткова:

1. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В.Г. Крысько. – М., 1999. – 384 с.
2. Кулагина И.Ю. Возрастная психология / И.Ю. Кулагина, В.Н. Колюцкий. – М.: Логос, 2001. – 237 с.
3. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – Киев : Вища школа, 1981. – 387 с.
4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М., 1972. – 496 с.
5. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов / К.Н. Поливанова. – М.: Логос, 2000. – 184 с.
6. Хрестоматия по психологии / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1985. – 447 с.

Короткий зміст теми

1. Загальна характеристика підліткового віку

В історії психології оцінка місця підліткового періоду у загальному процесі онтогенезу ніколи не була однозначною. Існують наступні теорії психічного розвитку підлітка.

Основні теорії психічного розвитку підлітка

С. Холл (1844-1924), амер. психолог	Автор теорії рекапітуляції, згідно з якою розвиток індивіда схематично відтворює та повторює історію людського роду, виявляючись у генетично запрограмованій послідовній зміні спадково зумовлених форм поведінки, почуттів і соціальних інстинктів.
З. Фрейд (1856-1939), австр. психолог	Психологічні особливості підлітків автор пояснював статевим дозріванням, яке є домінантою розвитку в цьому віці; вважав підліткову кризу неминучою і біогенетично зумовленою.
М. Мід (1901-1978), амер. етнограф	Автор доводить необґрунтованість тверджень про біологічне походження підліткової кризи, пояснюючи її особливостями соціалізації. Однак, індивідуальні варіанти її перебігу можуть залежати від уроджених особливостей нервової системи.
Р. Бенедикт (1887-1948), амер. психолог, етнограф	Автор доводить, що перехід від дитинства до дорослості різний у різних суспільствах і його не можна вважати природно зумовленим, оскільки природне теж є соціальним.
Л. Виготський (1896-1934), радян. психолог	Автор вважав, що становлення людини передбачає діалектичну взаємодію природного і соціального. Головним новоутворенням перехідного віку є те, що у розвиток вступає новий, якісно своєрідний чинник – особистість самого підлітка. Підліткову кризу автор пояснював виникненням новоутворень віку (почуття дорослості, розвиток самосвідомості, ставлення до себе як до дорослої особистості).

Соціальна ситуація розвитку в підлітковий період має принципові відмінності від ситуацій розвитку в дитинстві. Тепер уже інакше розставляються акценти між сім'єю, однолітками і школою. Головне місце серед мотивів позитивного ставлення до школи займає мотив спілкування з однолітками. Ці взаємини стають основою внутрішнього інтересу підлітка. Інші мотиви розташовуються наступним чином: якість викладання предмета, прихильність до своєї школи. Відбувається подальша соціалізація «Я» особистості: усвідомлення своїх прав і обов'язків, прагнення завоювати статус дорослого. Підліток залучається до життя дорослих, вступає в різні громадські організації, групи, течії.

Провідний вид діяльності – інтимно-особистісне спілкування.

Основні новоутворення: почуття дорослості, потреба в самореалізації та суспільному визнанні, прагнення до самоствердження,

самосвідомість набуває морального характеру, вміння підпорядковуватись нормам колективного життя.

Основні протиріччя: прагнення бути дорослим і разом з тим відсутність соціального досвіду; відмінності між фізичною і соціальною зрілістю підлітка.

2. Анатомио-фізіологічні особливості розвитку підлітка

Особливості фізичного і фізіологічного розвитку. У підлітковому віці відбуваються кардинальні зміни організму дитини на шляху до біологічної зрілості. Ці зміни зумовлюються насамперед статевим дозріванням. Статеве дозрівання впливає на появу почуття власної дорослості, появу інтересу до представників протилежної статі, пробудження нових романтичних почуттів і переживань.

Активізація діяльності гіпофізу спричинює інтенсивний фізичний і фізіологічний розвиток. Прискорюється ріст тіла в висоту. У дівчаток цей процес розпочинається з 11 років, що на 2 роки раніше, ніж у хлопчиків. У зв'язку з бажанням подобатися представникам протилежної статі така різниця призводить до появи цілого комплексу переживань, особливо у хлопчиків.

Зміцнюється м'язово-скелетна система, зростає фізична сила. Але ріст хребта відстає від темпу росту тіла у висоту. Можна помітити порушення пропорцій тіла. Простежується невідповідність розвитку серця, маси тіла і судинної системи. Тому часто порушується робота серця, спостерігається швидка стомлюваність. Здійснюється перебудова моторного апарату. Часто втрачається гармонія в рухах, уміння володіти власним тілом. У підлітків може з'являтися протест проти таких змін зовнішності та формуватися гіпертрофований образ фізичного «Я».

Перебудова нейрогуморальних співвідношень стає основою загальної неврівноваженості, вразливості, роздратованості підлітка.

3. Навчальна діяльність підлітка. Розвиток пізнавальних процесів

У підлітковому віці продовжується інтелектуалізація всіх психічних процесів. Вчителі та батьки більше апелюють до розуму дитини, ніж до почуттів. Продовжує інтенсивно розвиватися теоретичне мислення. Підліток уже вміє оперувати гіпотезами, розвиваються такі мислительні операції, як класифікація, аналогія, узагальнення. Це дозволяє підлітку аналізувати абстрактні ідеї. Проявляється рефлексивний характер мислення. Саме завдяки інтенсивному інтелектуальному розвитку з'являється здатність до самоаналізу. Самостійність мислення проявляється в незалежності вибору способу поведінки, схильності до експериментування.

Активно засвоюються процеси запам'ятовування, оволодіння способами і прийомами учіння. Розвивається логічна пам'ять, внаслідок

чого уповільнюється розвиток механічної пам'яті. Процес запам'ятовування зводиться до встановлення логічних зв'язків усередині матеріалу.

Сприймання ускладнюється, інтенсивно формується на уроках геометрії та креслення. Розвивається післядовільна увага. Підліток здатний тривалий час утримувати увагу на певному об'єкті.

Зв'язок уяви з теоретичним мисленням сприяє розвитку творчості. Діти починають писати вірші, музику, створюють авіамоделі тощо. Уява в цей період обслуговує бурхливе емоційне життя підлітка. Активно розвивається читання, монологічне і писемне мовлення. Розвиваються комунікативні здібності учнів.

Сфера пізнавальних інтересів підлітків виходить за межі школи і перетворюється в сферу пізнавальної самодіяльності. Незадоволеність собою стає джерелом активності та самоосвіти.

Ставлення до вчителів диференціюються. У свою чергу ставлення до навчального предмета залежить від ставлення до вчителя. Головне для підлітка на уроці – спілкування. Зменшується зануреність у навчання. Зростають індивідуальні відмінності між підлітками.

4. Спілкування як провідний вид діяльності підлітка

Для підліткового віку характерним є пріоритет дитячої спільноти над дорослою. Спілкування з однолітками є провідним видом діяльності в цьому віці. У процесі спілкування засвоюються норми моралі, соціальної поведінки, в ній створюються стосунки рівності всіх і поваги один до одного. Переорієнтація спілкування з дорослими на спілкування з ровесниками здійснюється тому, що це:

- важливий канал інформації для підлітків;
- специфічний вид міжособистісних відносин, у процесі яких підлітки здобувають навички соціальної взаємодії, формуються уміння підпорядковуватися колективній дисципліні, виробляються комунікативні навички;
- специфічний вид емоційного контакту, в процесі якого здійснюється взаємодопомога, переживається почуття солідарності.

Для підлітка характерними є дві важливі протилежні потреби:

- 1) потреба бути самому, потреба територіальної автономії (приватизація);
- 2) потреба приналежності до групи, бути в компанії, бути таким, як усі (афіліація).

Будь-який шкільний клас диференціюється на групи, зокрема:

- 1) існує соціальний поділ;
- 2) складається особлива внутрішньошкільна і внутрішньокласна ієрархія, що ґрунтується на офіційному статусі учнів;
- 3) відбувається диференціація авторитетів, статусів на підставі неофіційних цінностей, прийнятих в учнівському середовищі.

У школярів спостерігаються три види взаємин:

- зовнішні, ділові контакти;
- товариські взаємини, які сприяють взаємообміну знаннями, уміннями, навичками;
- дружні зв'язки, які дозволяють вирішувати певні питання емоційно-особистісного характеру.

На перше місце виходять товариські відносини. Взаємини з ровесниками ґрунтуються на нормах рівноправ'я. У групах підлітків установлюються відносини лідерства.

До закінчення підліткового віку з'являється потреба мати близького друга. У дівчаток потреба в дружніх відносинах виникає на півтора – два роки раніше, ніж у хлопчиків. Дівчата більш емоційні. Підлітки частіше вибирають друзів власного віку. У визначенні дружби переважають два мотиви – вимога взаємодопомоги і вірності та очікування співчуття і розуміння зі сторони друга.

Основна особливість підліткового віку – перебудова взаємин з дорослим, яка пов'язана з появою почуття дорослості. Однією з основних потреб стає потреба у звільненні від контролю і опіки батьків, вчителів, старших. Це період емансипації дитини від батьків. Емансипація може бути емоційною, поведінковою, нормативною. Батьківський приклад вже не сприймається абсолютно і некритично, як у дитинстві.

Серед причин розбіжностей у поглядах між батьками і підлітками найбільш важливими є: різниця в досвіді дорослих і підлітків; відсутність чітких станів переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності та певних правил, які сприяють послабленню батьківської влади, що зумовлюється потребами підлітків у автономії.

Найкращі взаємини з батьками складаються, коли батьки дотримуються демократичного стилю виховання. Він характеризується тим, що батьки завжди пояснюють мотиви своїх вимог і обговорюють їх з підлітками; влада батьків використовується лише в міру необхідності; цінується як слухняність, так і незалежність; батьки встановлюють правила, але не вважають себе безгрішними; вони прислухаються до думки дитини, але не виходять лише з його бажання. Такі ж проблеми виникають у взаєминах підлітків з учителями.

Ще одна проблема у спілкуванні з дорослим – це змістовий бар'єр. Він характеризується тим, що дитина ніби не чує, що говорить їй дорослий. Втрачається виховне значення слова. Щоб запобігти утворенню змістового бар'єру, не варто багаторазово повторювати одні й ті самі вимоги, на які підліток не реагує. Необхідно, щоб вимога відповідала внутрішній позиції учня. Підлітки виконують усі вимоги вчителя, які роблять їх у своїх очах більш самостійними.

Вчитель повинен перейти на новий стиль спілкування з підлітком, ставитись до нього як до дорослого, передати підлітку відповідальність за

свої вчинки і надати свободу дій. Для цього важливо встановити дружні взаємини з підлітком, будувати спілкування на основі взаємної поваги.

5. Психологічні особливості розвитку особистості у підлітковому віці

Почуття дорослості стає центральним новоутворенням підліткового віку. Воно зв'язано з етичними нормами поведінки. З'являється моральний кодекс, який диктує підліткам стиль поведінки і взаємин з ровесниками. Моральний розвиток набуває суттєвих змін саме в підлітковому віці. Інтелектуальні зміни дозволяють розвиватися власній ієрархії цінностей, яка починає впливати на поведінку підлітка. Розвиток ціннісних орієнтацій підлітка характеризується їх ускладненням, збільшенням лібералізації, зростанням особистісної незалежності. Ціннісні орієнтації починають складатися в складну і стійку систему, яка визначає становлення активної життєвої позиції.

Підлітковий період – сенситивний для розвитку потреб, спрямованості особистості, формування ідеалів.

Основні потреби підліткового віку:

- 1) потреба у самовираженні;
- 2) потреба вміти щось робити;
- 3) потреба бути значущим для інших;
- 4) потреба рівноправного спілкування з дорослими;
- 5) посилення статевої ідентифікації.

Підлітковий період – це період інтенсивного формування самооцінки, бурхливого розвитку самосвідомості як здатності спрямовувати свідомість на власні психічні процеси, включаючи і складний світ своїх переживань, потреби пізнати себе як особистість. На межі молодшого шкільного віку і підліткового віку відбувається криза самооцінки. Помічено різкий зріст незадоволеності собою. У підлітковий період формується вміння оцінювати себе не тільки через вимоги авторитетних дорослих, а й через власні.

До кінця підліткового періоду самооцінка може стати значним регулятором поведінки індивіда. Змінюється, порівняно з молодшим шкільним віком, значущість різних якостей особистості. У молодших підлітків ще зберігається орієнтація на якості, які проявляються в навчальній діяльності, але основним критерієм оцінки себе та іншого стають морально-психологічні особливості особистості, що проявляються у взаєминах з іншими. Основним критерієм оцінки себе стають морально-психологічні аспекти взаємовідносин. Зміст і характер уявлення про себе безпосередньо залежать від міри включеності школяра в різні види діяльності та від досвіду спілкування з ровесниками і дорослими.

Д. І. Фельдштейн виділяє такі **стадії розвитку самооцінки підлітка:**

1 *стадія (10-11 років):* підлітки підкреслюють свої недоліки, глибоко переживають невміння оцінити себе, переважає критичне

ставлення до себе;

2 *стадія (12-13 років)*: актуалізується потреба в самоповазі, загальному позитивному ставленні до себе як до особистості;

3 *стадія (14-15 років)*: виникає «оперативна самооцінка», яка визначає ставлення підлітка до себе в теперішній час; підліток зіставляє свої властивості з нормами.

Стадії розвитку особистісної рефлексії:

1 *стадія* – предметом рефлексивного очікування виступають окремі вчинки;

2 *стадія* – предметом аналізу виступають риси свого характеру і особливості взаємин з іншими людьми;

3 *стадія* – предметом рефлексії виступає критичне ставлення підлітків до себе.

Для підліткового періоду характерний пошук ідентичності, що означає усвідомлення підлітком самого себе, безперервності у часі власної особистості та виникнення відчуття визнання себе іншими. Підліток уперше прагне пізнати власну індивідуальність, зрозуміти, яким він є і яким хотів би бути. Образи «Я» підлітка різноманітні і відображають усе розмаїття їх життя. Зрозуміти себе допомагають друзі. Після пошуків себе, особистісної нестабільності до кінця підліткового віку уявлення про себе стабілізуються і утворюють цілісну систему внутрішньоузгоджених уявлень про себе – «Я – концепцію».

Цей етап соціалізації відрізняється не тільки найбільш вираженою індивідуалізацією, а й самодетермінацією, самоуправлінням особистості. Підлітковий період пов'язаний з виникненням самосвідомості як усвідомлення себе в системі суспільних відносин, розвитком соціальної активності і соціальної відповідальності. Важливою стороною самосвідомості виступає потреба у самовираженні, що виявляється в спрямованості його особистості на виділення і реалізацію своєї унікальності в системі соціальних зв'язків. Для цього періоду характерне прагнення до самоствердження, самореалізації та самовиховання. Самовиховання стає можливим завдяки тому, що в підлітків розвивається саморегуляція.

Становлення «Я» підлітка – це:

– досягнення значної вольової саморегуляції, засвоєння нових значущих цінностей безвідносно до поглядів референтних осіб, зростання довіри до групи однолітків, потреба впливати на інших, зростання стійкості до фрустрацій;

– потреба в самостійності, підвищення вимог до самого себе, поглиблення самооцінки, прийняття на себе відповідальності;

– заміна гедоністичних мотивів більш віддаленими цілями, які спрямовані на досягнення в майбутньому певного соціального статусу.

Особистість підлітка є нестабільною, що проявляється в боротьбі протилежних рис та прагнень. Для підлітків характерні: реакція

емансипації (тип поведінки, за допомогою якої підліток хоче вийти з-під опіки дорослих), реакція захоплення (інтелектуально-естетичні, тілесно-мануальні, накопичення, азартні, лідерські), реакція групування з ровесниками (бажання належати до певної групи), реакція відмови (пасивно-оборонний тип реакції, опозиція).

Негативні передумови та умови у розвитку підлітка спричинюють відхилення у становленні його особистості, зокрема у виникненні акцентуацій характеру, які дуже поширені у цьому віці. Акцентуаціями є індивідуальні риси особистості, які за сильної вираженості, несприятливих умов можуть набувати патологічного характеру, руйнувати цілісну її структуру.

Акцентуація характеру (лат. *accentus* – наголос) – надмірне вираження окремих рис характеру та їх поєднань, яке є крайнім варіантом норми і межує із психопатією.

Акцентуація характеру може проявлятися по-різному і різною мірою відповідати прийнятим у суспільстві моральним нормам. Якщо реальна поведінка підлітка перебуває у непримиренному конфлікті з цими нормами, а сам він проявляє несприйнятливність впливу дорослих, є всі підстави вважати його важковиховуваним. Однак не всі акцентуовані підлітки є педагогічно занедбанними.

Типології акцентуацій характеру ґрунтуються на клінічному (психіатричному) і психологічному підходах. Клінічний підхід передбачає гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, психастенічний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, нестійкий типи акцентуацій характеру (типологія А. Личка); психологічний – гіпертимний, циклоїдний, лабільний, астено-невротичний, сенситивний, тривожно-педантичний, інтровертований, збудливий, демонстративний, нестійкий типи (типологія К. Леонгарда).

Питання для самоконтролю

1. Охарактеризуйте основні теорії психічного розвитку підлітка.
2. Проаналізуйте особливості соціальної ситуації розвитку дитини в підлітковому віці.
3. У чому полягає суть кризи підліткового віку?
4. Охарактеризуйте провідну діяльність підлітків.
5. Які основні новоутворення підліткового віку?
6. Які особливості розвитку самосвідомості особистості в підлітковому віці?
7. Що свідчить про становлення спонукальної сфери підлітків?
8. Охарактеризуйте специфіку потреб та інтересів сучасних підлітків.
9. Які досягнення у розвитку мислення і мовлення характерні для учнів підліткового віку?
10. Охарактеризуйте основні типи акцентуацій характеру підлітків.

8.3. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ У РАННІЙ ЮНОСТІ

Мета:

- *навчальна*: ознайомити студентів з психологічними особливостями ранньої юності, визначити основні досягнення віку та їх значення у подальшому розвитку особистості;
- *розвивальна*: розвивати самостійність мислення студентів;
- *виховна*: виховувати професійну компетентність студентів.

Студент має:

знати загальну характеристику ранньої юності, особливості пізнавальної сфери та спілкування, становлення професійних інтересів підлітків;

вміти аналізувати психологічні особливості ранньої юності, виявляти специфіку розвитку психічних процесів, визначати показники соціально-психологічної готовності старшокласника до самостійного життя.

План

1. Загальна характеристика ранньої юності.
2. Спілкування та дружба в юнацькому віці. Юнацьке кохання.
3. Формування особистості старшокласника.
4. Пізнавальні процеси і розумовий розвиток старшокласника. Формування професійних інтересів.
5. Готовність старшокласника до самостійного життя.

Основні поняття: юність, рання юність, навчально-професійна діяльність, професійна орієнтація, самоосвіта, самовиховання, професійне та особистісне самовизначення, світогляд, юнацький максималізм.

Література

Основна:

1. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.Л. Петрова, Л.В. Орлова. – М.: Логос, 2003. – С. 172-219.
2. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навчальний посібник / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга, 2009. – С. 91-107.
3. Косякова О.О. Возрастные кризисы / О.О. Косякова. – Ростов н/Д: Феникс, 2007. – С. 89-95.
4. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 5-14.

5. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – М.: Педагогика-Пресс, 2001. – 440 с.

6. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – С. 7-39.

7. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. – К.: Просвіта, 2001. – С.233-260.

8. Швалб Ю.М. Возрастная психология: учебное пособие / Ю.М. Швалб, И.Ф. Муханова. – Донецк: Норд-Пресс, 2005. – С.231-249.

Додаткова:

1. Кон И.С. Дружба / И.С. Кон. – СПб.: Питер, 2005. – 330 с.

2. Кон И.С. Психология ранней юности / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.

3. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В.Г. Крысько. – М., 1999. – 384 с.

4. Кулагина И.Ю. Возрастная психология / И.Ю. Кулагина, В.Н. Колюцкий. – М.: Логос, 2001. – 237 с.

5. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М., 1972. – 496 с.

6. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов / К.Н. Поливанова. – М.: Логос, 2000. – 184 с.

7. Хрестоматия по психологии / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1985. – 447 с.

Короткий зміст теми

1. Загальна характеристика ранньої юності

У період ранньої юності особистість виходить на рубіж відносної зрілості, завершується фізичний розвиток організму, а також первинна соціалізація.

Соціальна ситуація розвитку. Юність – період стабілізації особистості. У зв'язку з розвитком самосвідомості ускладнюється ставлення до себе та до інших; загострюється потреба юнацтва зайняти позицію певної соціальної групи; з'являються дорослі ролі і обов'язки: старшокласники отримують паспорт, несуть відповідальність за правопорушення, мають право вступити до шлюбу. Старшокласники визначаються з громадянською позицією, зумовленою появою нової соціальної ситуації «Я і суспільство».

Центральним новоутворенням є професійне і особистісне самовизначення як потреба юнаків і дівчат зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце в суспільстві, зрозуміти себе і свої можливості. Складаються основи наукового і громадянського світогляду, формується потреба в трудовій діяльності.

Основна спрямованість особистості – зосередження на майбутньому.

Сенситивний період для формування життєвих цінностей та світогляду.

Основне протиріччя – оцінка своїх можливостей і здібностей та відсутність засобів реалізації цих здібностей.

Провідний вид діяльності – навчально-професійна діяльність.

2. Спілкування та дружба в юнацькому віці. Юнацьке кохання

Взаємовідносини в ранній юності стають складнішими, ніж у підлітковому віці. Одна з особливостей ранньої юності – **перебудова взаємин з дорослими**. Взаємини з дорослими стають більш рівними і менш конфліктними. Спілкування з дорослими відбувається на рівні довіри. Старшокласники хотіли б бачити в батьках друзів і порадників. Школярі потребують допомоги старших. У них виникає особливий інтерес до спілкування з дорослим з метою обговорення окремих питань. Переважають такі теми спілкування з дорослими: вибір професії, життєві перспективи, навчання, взаємини з оточуючими, захоплення, питання моралі. Темі спілкування диференціюються залежно від компетентності батьків. Старшокласники, незалежно від статі, більш відкриті з матір'ю, ніж з батьком. Спілкування з батьками ділиться на особисте і ділове.

Взаємини з учителями стають більш складними і диференційованими. В образі ідеального вчителя на перше місце виходять його індивідуальні людські якості – здатність зрозуміти, сердечність, толерантність. На другому місці стоїть професійна компетентність, на третьому – вміння справедливо керувати. У старшокласників взаємини учителя і учнів будуються лише на основі взаєморозуміння і поваги один до одного.

Спілкування з ровесниками надзвичайно важливе в цей період. Воно виконує інші функції, ніж спілкування з дорослим. Спілкування з ровесниками відбувається на рівні сповіді і має інтимно – особистісний характер. Взаємини з однолітками поділяються на дружні та товариські. Юнацька дружба виконує функцію психотерапії, підтримки, самоповаги. У цей період зростає вибірковість, відповідно зменшується кількість друзів. В основі прагнення до дружби лежить потреба в саморозкритті, розумінні іншого і себе іншим. Змістом такого спілкування є реальне життя: проблеми спільної навчальної діяльності, громадська робота, спільне дозвілля, розваги, спорт. У бажанні дружити з ровесником проявляється прагнення до рівноправного спілкування. Для ранньої юності характерною є ідеалізація друзів і самої дружби. Юнацька дружба не тільки схильна до сповіді, але й дуже емоційна. Часто навіть ті, хто мають багато друзів, переживають самотність через нездатність виразити у спілкуванні всю повноту своїх почуттів.

Для розуміння відмінностей дружби дорослих людей від юнацької дружби важливо звернути увагу на такі моменти: у дорослих процес формування свідомості завершений; більш розширена і диференційована сфера спілкування і діяльності; з'являються нові інтимні уподобання.

У юнака функція самосвідомості перебуває на першому місці, часто проявляється юнацький егоцентризм. Саме тому виникає потреба в психологічному дзеркалі, в сповіді, тоді як у дорослих спілкування має більш предметний характер. В юності дружба стоїть на першому місці, оскільки старшокласник ще не має сім'ї, професії тощо.

Спочатку друг – це двійник, потім – співрозмовник. Спочатку дружба відтісняє батьківський вплив, а потім їй самій доводиться потіснитися іншому почуттю – коханню. Емоційна напруженість дружби зменшується з появою кохання. Однак це почуття дуже часто підсилює потребу в другові, з яким можна порадитися, поділитися переживаннями.

Виникнення почуття закоханості пов'язане зі статевим дозріванням, бажанням мати дуже близького друга, потребою в сильній персональній емоційній прихильності. Закоханість, перше побачення часто стають відповіддю на внутрішню потребу кохати, бути дорослим. Юнацька мрія про любов виражає прагнення до емоційного контакту, розуміння, душевної близькості.

Для старшокласників власні переживання інколи більш важливі, ніж об'єкт захоплення. Закоханість часто нагадує епідемію, через наслідування, орієнтацію на поведінку однокласників. Спілкування з популярною в класі дівчиною або хлопцем є засобом самоствердження в очах ровесників. Юнаки чіткіше, ніж дівчата, розмежовують кохання і дружбу.

У цей період формується сексуальна орієнтація. Юнацька сексуальність і її конкретні прояви пов'язані з комунікативними рисами особистості та специфічними нормами соціального середовища. Поведінка юнаків щодо представників протилежної статі значною мірою залежить від уявлення про свою статеву роль та про те, якою повинна бути кохана людина. Потреба в саморозкритті та еротичні бажання часто не збігаються. Старшокласник може проявляти еротичний потяг до одного об'єкта, а бути ніжним і закоханим – до іншого. Дівчата відчувають себе у спілкуванні з юнаками більш вільно і впевнено, ніж юнаки з дівчатами. Старшокласників хвилює нормативний, ритуальний бік взаємин з представниками протилежної статі, оскільки вони вперше переживають це почуття. Часто психосексуальні труднощі стають причиною юнацької самотності.

Підготовка старшокласників до шлюбу і сімейного життя – одне з основних завдань школи. Старшокласники повинні знати і усвідомлювати соціальну суть сім'ї та її наслідки для особистого життя, засвоїти певну суму знань з психології, соціології сім'ї і шлюбу, фізіології.

Школа повинна формувати адекватні шлюбно-сімейні уявлення, сприяти вихованню і самовихованню необхідних для життя в шлюбі якостей.

3. Формування особистості старшокласника

Основне в становленні особистості старшокласника – відкриття власного світу, яке проявляється в формі переживання своєї індивідуальної цілісності та неповторності. Внутрішній світ стає для нього цінністю. Здійснюється бурхливий розвиток самосвідомості. На думку Е. Еріксона, юнацький вік будується навколо кризи особистісної ідентичності – почуття індивідуальної самототожності, єдності. Індивід знаходиться в процесі нормативної кризи самовизначення, вибирає із варіантів розвитку той єдиний, який може вважати своїм. Рівень ідентичності тісно зв'язаний з індивідуально – особистісними рисами старшокласників. Для них характерним є глибокий самоаналіз, самооцінка всіх якостей і здібностей. Якщо у підлітковому віці самооцінка визначалася зовнішніми показниками досягнень, то в 16 років з'являються власні критерії значущості. Школярі оцінюють себе з позиції своєї внутрішньої шкали цінностей, більше розуміють себе, ніж підлітки. Настрій стає більш стійким і усвідомленим. Самооцінка стає вищою, ніж у підлітковому віці. Зростає самоповага, виникає почуття власної гідності, відбувається стабілізація особистості.

Разом з усвідомленням своєї унікальності приходить почуття самотності. Звідси росте потреба у спілкуванні, потреба зіставити себе з образом типового ровесника. Усвідомлення своєї унікальності передуює розумінню глибокого зв'язку з іншими людьми.

Старшокласник, пізнаючи навколишній світ, повертається до себе, здійснює пошук відповіді на складні питання життя: «Для чого я живу?», «У чому сенс життя?». У пошуках сенсу життя виробляється світогляд (система зрозумілих і стійких переконань), розширюється система цінностей, формується моральний стрижень. Юнацька моральна свідомість містить внутрішні протиріччя. Юнацький максималізм, категоричність оцінок вживаються з демонстративним скепсисом. Юнаки легко піддаються моральному релятивізму: якщо все є відносним, значить усе дозволено, все можна зрозуміти і виправдати. Йде складний процес пошуку символу віри, за допомогою якого юнак об'єднав би правила поведінки. Старшокласники прагнуть не тільки оцінити моральну сторону свого внутрішнього світу, а й свідомо розвивати її.

Юнацький період – період статевого самовизначення. Самооцінка і самосвідомість дуже залежить від стереотипних уявлень про те, якими повинні бути справжні чоловік і жінка. Формується почуття дорослості у зв'язку із статевою ідентифікацією (почуття дорослої жінки чи дорослого чоловіка).

Успішне самовизначення передбачає спеціальний період, коли молоді люди отримують право придивитися до різних соціальних ролей, не віддаючи перевагу жодній з них. Це період проб і помилок. Але він не

повинен затягуватися. Бажання отримати новий досвід часто поєднується зі страхом перед життям. Найбільші труднощі юнацької рефлексії полягають у поєднанні ближньої і дальньої часової перспективи. Запитання «Хто я?» передбачає оцінку не тільки наявних рис, а й перспектив розвитку: «Ким я стану?», «Що буде зі мною в майбутньому?».

У старшокласника виникають важливі особистісні якості: усвідомленість, самостійність, незалежність. Він ставить і активно вирішує найбільш складні життєві проблеми. Рефлексія власного життєвого шляху, прагнення до самореалізації призводить до появи нових соціальних потреб: знайти своє місце серед інших, виділитися, бути особливим, відігравати певну роль у суспільстві. Отже, **новоутворенням** цього віку є самовизначення себе в людському суспільстві, усвідомлення своїх можливостей і прагнень, свого призначення в житті.

4. Пізнавальні процеси і розумовий розвиток старшокласника. Формування професійних інтересів

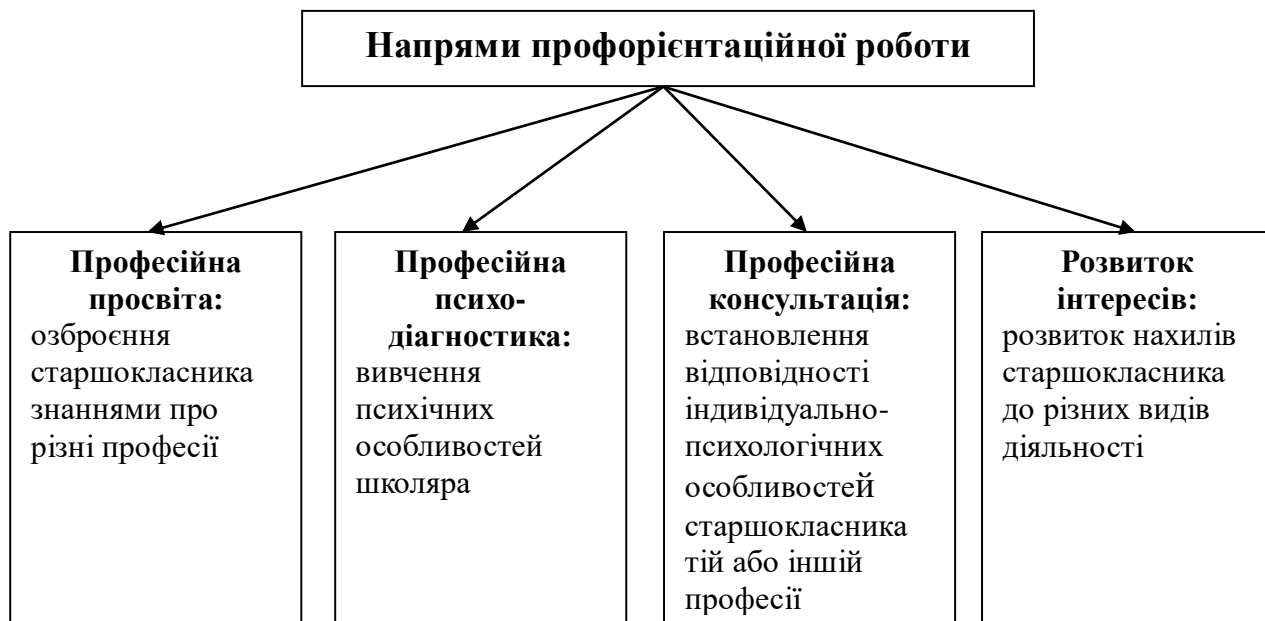
Навчання старшокласників передбачає радикальну перебудову змісту і методів навчання, максимальне врахування індивідуальних особливостей та інтересів учнів, що дає простір їх власній розумовій і соціальній ініціативі. Розумовий розвиток старшокласника полягає у формуванні індивідуального стилю розумової діяльності.

У навчанні формуються загальні інтелектуальні здібності, понятійне теоретичне мислення. Юнацьке мислення характеризується схильністю до теоретизування, створення абстрактних узагальнень, захоплення філософськими побудовами. Абстрактна можливість здається старшокласнику більш цікавою і важливішою, ніж дійсність. Руйнування універсальних законів і теорій стає улюбленою розумовою грою старшокласника. У мріях юнаки програють різні варіанти свого майбутнього життєвого шляху. Філософська спрямованість юнацького мислення пов'язана не тільки з формально-логічними операціями, а й з особливостями емоційної сфери юнаків. Широта інтелектуальних інтересів часто пов'язана з відсутністю системи.

Збільшується обсяг уваги, здатність довго зберігати її інтенсивність і переключатися з одного об'єкта на інший. Юність психологічно більш рухлива і схильна до захоплень. Разом з тим, увага стає більш вибірковою, залежить від спрямованості інтересів.

Старшокласники починають оцінювати навчальну діяльність з позиції свого майбутнього. У них змінюється ставлення до окремих предметів, що зумовлюється інтересами, нахилами учня, намірами отримати певну професію.

Робота з підготовки до вибору учнями професії повинна стати органічною частиною всього навчально-виховного процесу. Вона складається з таких напрямів:

5. Готовність старшокласника до самостійного життя

Закінчуючи школу, старшокласник повинен бути соціально і психологічно готовим до вступу в доросле життя. Ця готовність полягає в наявності здібностей, знань, умінь і навичок, які дали б змогу реалізуватися йому в суспільстві як неповторній особистості, яка прагне успіху, забезпечили б розвиток його як громадянина, працівника, творця сім'ї.

Показниками готовності випускника школи до самостійного життя є:

1. *Знання законів життя* і готовність дотримуватись з метою самореалізації, самовираження та самоствердження.

2. *Освіченість*, яка полягає в наявності знань з різних сфер суспільного життя, життєвого досвіду, стійких і реалістичних поглядів на життя, політичні події; усвідомленні свого місця в житті, обов'язків і прав; сформованості національної самосвідомості, знанні історичного минулого і перспектив розвитку свого народу і держави, готовності захищати їх інтереси.

3. *Розсудливість*, що виявляється в умінні не піддаватися негативному впливові, аналізувати явища, події, раціонально долати складні, екстремальні ситуації.

4. *Здатність до праці*. Свідченням її є виконання різних видів робіт, уміння раціонально використовувати свій час, оволодіння навичками ведення домашнього господарства, готовність забезпечити себе матеріально. Основним виявом цієї здатності є обрання професії, яка відповідає можливостям особистості і потребам суспільства.

5. *Особистісна культура*, яка виявляється в адекватній оцінці своєї особистості, знанні своїх сильних сторін і недоліків. Важливими ознаками особистісної культури є впевненість у собі, вміння самореалізуватися, керувати своїм настроєм, контролювати себе, дбати про

своє здоров'я (правильно харчуватися, займатися фізкультурою, дотримуватися особистої гігієни, режиму сну, праці і відпочинку), відсутність шкідливих звичок (куріння, вживання спиртних напоїв, наркотиків тощо), заняття самовихованням, наявність різнобічних інтересів.

6. *Готовність до сімейного життя*, свідченням якої є усвідомлення особливостей ролей дружини чи чоловіка, обов'язків щодо виховання дітей.

7. *Любов і повага до батьків*, допомога їм, доброзичливе ставлення до старших.

8. *Культура спілкування*, яка полягає в умінні поводитися, веселитися і відпочивати серед людей, здатності доброзичливо, справедливо, гуманно, по-товариськи статися до них. Вона передбачає також розуміння людей, уміння об'єктивно оцінювати їхні вчинки, давати поради, вибачати помилки, допомагати у складних ситуаціях.

Отже, головним досягненням в соціально-психологічному розвитку старшокласників є внутрішня духовна сила, самоусвідомленість, розсудливість, готовність до самостійного дорослого життя, здатність бути суб'єктом власного життєвого шляху, висока особистісна культура, яка виявляється в усіх сферах їх актуальної життєдіяльності, виразно проектується у майбутнє.

Питання для самоконтролю

1. На яких підставах ранню юність називають перехідним віком?
2. Охарактеризуйте основне новоутворення раннього юнацького віку.
3. Проаналізуйте основні напрями розвитку самосвідомості старшокласників.
4. Які чинники зумовлюють розвиток спонукальної сфери у період ранньої юності?
5. У чому полягають особливості спілкування у ранній юності?
6. Охарактеризуйте досягнення в пізнавальному розвитку на етапі ранньої юності.
7. Охарактеризуйте соціальну ситуацію розвитку в період ранньої юності.
8. Від чого залежить професійне самовизначення старшокласників ?
9. У чому виявляються особливості юнацької дружби?
10. Які показники свідчать про готовність випускника школи до самостійного життя?

РОЗДІЛ 9. ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ, ВИХОВАННЯ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

*Освіта – це те, що залишається,
коли все, що ти вивчив – забуде.*

Б. Скіннер, амер. психолог

Методичні вказівки

Основне завдання даного розділу – розкрити психологічну сутність навчання, як специфічного виду діяльності, що його здійснює педагог, виховання, як цілеспрямованого впливу на особистість, специфіку педагогічної діяльності.

Як наукова категорія, поняття «навчання» розглядається у тісному зв'язку з такими категоріями як освіта, виховання, викладання й учіння. Навчання й виховання утворюють цілісне поняття освіти, яке є інтегральним педагогічним механізмом соціального розвитку індивіда.

З психологічного погляду категорії навчання і освіта не є тотожними, оскільки остання ширша за обсягом і включає в себе ще й виховання. Навчання необхідно розглядати і в парі з такою категорією, як учіння (навчальна діяльність). Разом вони утворюють єдину цілісність процесу педагогічної взаємодії. Сам процес навчання складається принаймні з двох функціонально різнорідних видів активності педагога. По-перше, це діяльність по передаванню або ретрансляції учнівській аудиторії науково-практичної інформації, яка становить зміст навчання; по-друге, це активність педагога по орієнтації навчальної діяльності учнів на ефективне засвоєння змісту навчання, що передбачає організацію, стимуляцію та управління такою діяльністю.

У психолого-педагогічній літературі відзначається тенденція розширеного тлумачення категорії навчання, що дає змогу включати в поняття навчання як викладання, так і учіння.

Аналіз категорії навчання буде неповним без усвідомлення її зв'язку з категорією розвитку. Для психолого-педагогічної науки проблема взаємозв'язку навчання й розвитку є одним із центральних методологічних питань. Розв'язання питання про взаємовідношення цих двох наукових понять має велике значення не лише для психології, а й для педагогіки.

Слід звернути увагу студентів на існуючі в педагогічній психології види навчання та їх характеристику, а також на основні інноваційні технології навчання, які співіснують у світовому дидактичному просторі поряд з усе ще домінуючою традиційною технологією організації освітнього процесу.

Навчальна діяльність має свою структуру і включає мотиваційний, орієнтовний, виконавчий, рефлексивно-оцінковий, змістовний компоненти.

Структура та спрямованість окремих компонентів навчальної діяльності дуже різняться у межах різних вікових періодів.

Виховання є основною ланкою соціалізації. Воно органічно пов'язане з навчанням і разом із ним є складовою частиною системою освіти, в межах якої здійснюється спрямована соціалізація людського індивіда. Якщо навчання зосереджене на педагогічному патронажі становлення пізнавальних здібностей людини та її компетентності в різних сферах предметного буття, то виховання має за основну мету розвиток мотиваційно-потребової та емоційно-вольової сфер особистості, формування її соціальної компетентності, моральної свідомості та моральних звичок і способів поведінки.

Розкриваючи психологічні механізми становлення зазначених царин особистості, психологія виховання виявляє загальні закони активного її формування, а також принципи, психолого-педагогічні умови та специфіку організацій виховного процесу на різних етапах соціалізації сучасної людини.

Вивчаючи закономірності психічної активності людського індивіда в умовах виховного впливу, психологічні умови активного виховання, самовиховання особистості, а при суспільній необхідності і перевиховання її, психологія виховання досліджує механізми дії цих впливів на формування психосоціальних якостей людини (її статусу, ролей, внутрішньої позиції і ціннісних орієнтацій, мотивацій характеру, світоглядних переконань).

Теоретичну основу систем виховання складають психологічні і педагогічні учіння, які панують у науковому світі. Філософські, релігійні й соціально-політичні концепції створюють основу методології виховного процесу.

Важливо усвідомлювати, що різні соціально-визначені цілі виховання по-різному визначають його зміст і характер його методики. Будь-яке виховне завдання розв'язується лише через активні відповідні дії всіх учасників виховного процесу.

З точки зору сучасної психології одиницею виховного процесу як процесу взаємодії двох активних суб'єктів (вихователя й вихованця) є виховний вплив. При цьому вихованець одночасно виступає й об'єктом (тобто тим, на якого спрямований вплив), і суб'єктом виховання, за яким визначається спроможність активно впливати на перебіг виховного процесу. Адекватний добір форм виховного впливу визначається як особистісними особливостями вихователя й дитини, так і психологічною ситуацією, що склалася.

Важливим питанням даної теми є психологічний механізм перетворення зовнішнього виховного управління у внутрішню систему самоуправління і самовиховання. Необхідно звернути увагу студентів на природу феномену самовиховання, його етапи та методи.

Вивчення даної теми має особливе значення для подальшої професійної діяльності студентів як майбутніх суб'єктів педагогічної діяльності.

Сучасне науково-психологічне дослідження будь-якого суб'єкта педагогічної діяльності передбачає психологічний аналіз його професійної компетентності. Цей термін поєднує в собі три основні сторони феномена педагогічної праці: педагогічну діяльність, педагогічне спілкування й прояви особистості педагога, які вважаються окремими процесуальними показниками (або блоками) такої компетентності.

Педагогічна праця є одним із найскладніших видів людської діяльності. Ефективне здійснювання її вимагає наявності певних психологічних якостей, а також оперування широкими й різнобічними професійними знаннями й вміннями, на основі яких педагог виробляє власне практичне рішення. Як і будь-якій іншій діяльності, такій діяльності притаманні: умотивованість, цілепокладання і предметність, а її специфічною ознакою є продуктивність.

Структура педагогічної діяльності включає цілі і завдання (це, по суті, ті самі цілі, конкретизовані в певних умовах), які реалізуються сукупністю певних дій, умінь: основними серед умінь є гностичні, конструктивні, організаційні й комунікативні.

Особистість учителя – це стрижньовий, системоутворюючий блок професійної компетентності педагога. Саме він визначає характер цілей і завдань педагогічної діяльності. Це система його ціннісних орієнтацій, мотивів і стилю індивідуальної діяльності та спілкування. Вона визначає унікальність і неповторність людини. У структуру особистості вчителя входять такі якості, як спрямованість і мотивація. Особистість учителя визначають і педагогічні здібності, які забезпечують успішне виконання професійних функцій.

Слід звернути увагу студентів на основні принципи, орієнтуючись на які педагог може дійти верхніх щаблів педагогічної майстерності.

9.1. ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ

Мета:

- *навчальна*: розкрити зміст і сутність категорії навчання, дати характеристику навчальної діяльності та її структури, показати роль навчання в психічному розвитку особистості;
- *розвивальна*: розвивати мотиваційний компонент навчальної діяльності студентів;
- *виховна*: виховувати пізнавальні інтереси студентів.

Студент має:

знати основні поняття психології навчання, структуру навчальної діяльності, сучасні освітні технології, чинники ефективності навчання та способи активізації навчальної діяльності школярів;

вміти визначати основні характеристики навчальної діяльності, використовувати сучасні освітні технології та способи активізації навчальної діяльності учнів на практиці.

План

1. Поняття наочіння, навчання, учіння.
2. Рівні та типи наочіння.
3. Психологічні основи освітніх технологій.
4. Загальна характеристика навчальної діяльності та її структури.
5. Типи та види навчання.
6. Чинники ефективності навчання.
7. Способи активізації навчальної діяльності школярів.

Основні поняття: учіння, навчання, наочіння, освіта, самоосвіта, теорія поетапного формування розумових дій, проблемне навчання, програмоване навчання, прийоми розумової діяльності.

Література

Основна:

1. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.Л. Петрова, Л.В. Орлова. – М.: Логос, 2003. – С. 286-341.
2. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И.А. Зимняя. – М.: Логос, 2002. – С.191-262.
3. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 5-14.
4. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – М.: Педагогика-Пресс, 2001. – 440 с.
5. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. / В.А. Семиченко. – К.: Вища шк., 2004. – 335 с.
6. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. – К.: Просвіта, 2001. – С. 318-347.
7. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – С. 143-162.

Додаткова:

1. Долинська Л.В. Психологія конфлікту: навчальний посібник / Л.В. Долинська, Л.П. Матяш-Заяц. – К.: Каравела, 2010. – 304 с.

2. Заброцький М.М. Педагогічна психологія (курс лекцій) / М.М. Заброцький. – К.: МАУП, 2000. – 100 с.
3. Коротаева Е.В. Обучающие технологии в познавательной деятельности школьника / Е.В. Коротаева. – М.: Сентябрь, 2003. – 173 с.
4. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В.Г. Крысько. – М., 1999. – 384 с.
5. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М., 1972. – 496 с.
6. Філоненко М.М. Психологія спілкування: підручник / М.М. Філоненко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.
7. Хрестоматія по психології / Под ред. А.В. Петровського. – М., 1985. – 447 с.

Короткий зміст теми

1. Поняття навчіння, навчання, учіння

Одне з основних завдань сучасної школи – зробити навчальний процес не тільки процесом засвоєння знань, оволодіння вміннями і навичками, а й процесом розвитку мислительних процесів та виховання особистості кожного учня, становлення його творчої активності. У світлі цих завдань перед педагогічною психологією постають такі нагальні проблеми: підвищення якості навчання; критерії і показники розумового розвитку дитини кожного вікового періоду; зміст, методи навчання; контроль і оцінка навчання; розвиток творчого мислення; формування вміння вчитися тощо.

Визначимося з основними поняттями психології навчання.

Научіння – процес і результат здобування індивідуального досвіду. Це поняття виникло в зоопсихології в працях американського психолога Е.Л. Торндайка та інших. Шляхом научіння може здобуватися будь-який досвід у людини і нові форми поведінки у тварин. Біхевіористи вважають, що існує єдиний механізм научіння у людини і тварини.

Вітчизняні психологи научіння у тварин трактують як інтенсивний процес зміни вродженого видового досвіду і пристосування його до конкретних умов існування. Научіння у людини розглядається як пізнавальний процес засвоєння соціального досвіду практичної і теоретичної діяльності. Це стійка діяльність, що не виникає із безпосередньо вроджених фізіологічних реакцій організму.

Навчання – цілеспрямовано організоване научіння. Це процес взаємодії між тим, хто навчає і тим, кого навчають, наслідок чого з'являються знання, вміння, навички, здійснюється психічний і особистісний розвиток учнів, цілеспрямована передача підростаючому поколінню інтелектуального і професійного досвіду.

Учіння – цілеспрямоване засвоєння соціального досвіду, активна діяльність особистості, ціль якої – научіння. Вона є зовнішньою

(предметною, перцептивною, символічною) і внутрішньою (розумовою, мнемічною, перцептивною). Є первинне учіння (через проби і помилки) і вторинне, яке носить власне інтелектуальний характер.

Навчальна діяльність – це учіння школяра, що відбувається в умовах навчання. Навчальна діяльність формується в процесі навчання. Це один із основних видів діяльності особистості, спеціально спрямований на оволодіння способами предметних і пізнавальних дій, узагальнених за формою теоретичних знань (В. В. Давидов). А. К. Маркова вважає, що учіння стає навчальною діяльністю, якщо учень у процесі здобування знань оволодіває новими способами навчальних дій, які впливають із самостійно поставлених навчальних завдань, засвоює прийоми самоконтролю і самооцінки своєї навчальної діяльності. Г. С. Костюк зазначає, що процес учіння як набування індивідуального досвіду відбувається через дії дитини. Учіння стає компонентом ігрової та початкової трудової діяльності дітей - дошкільників. Воно стає провідною діяльністю в житті більшості дітей, коли вони вступають до школи. Учіння стає навчальною діяльністю в міру того, як складаються його цілі, завдання, зміст, мотиви, способи дій та їх результати. Усвідомлюючи й приймаючи цілі учіння, школяр стає суб'єктом навчальної діяльності.

2. Рівні та типи наочіння

Наочіння відбувається на різних рівнях. Одні форми наочіння здійснюються автоматично і мимовільно. Для інших потрібне таке програмування, на яке може бути здатний лише розвинутий мозок вищих ссавців і особливо людини.

1-ий рівень – наочіння на рівні реактивної поведінки (реактивна поведінка – реакція організму на той або інший подразник). Типи наочінню на цьому рівні:

1) звикання – процес, унаслідок якого організм змінюється на рівні рецепторів, навчається ігнорувати повторний або постійний подразник;

2) сенсibilізація – процес, протилежний звиканню; підвищення чутливості нервової системи до подразників. Як результат – подразник починає провокувати певну поведінку;

3) імпринтінг – спадково запрограмоване формування прив'язаності новонародженої тварини до першого об'єкта, який рухається;

4) умовні рефлекси, що виникають унаслідок формування зв'язку між специфічним стимулом, який спричиняє той або інший вроджений рефлекс, і індиферентним стимулом, через що індиферентний подразник сам по собі починає викликати цей рефлекс.

2-ий рівень – наочіння на рівні оперантної поведінки (оперантна поведінка – це дії, для вироблення яких необхідне активне «експериментування» організму з навколишнім середовищем і, як

результат, встановлення зв'язків між різними ситуаціями). Вироблення певних форм поведінки здійснюється закріпленням тих дій, наслідки яких для організму бажані, та відмовою від дій, які призводять до небажаних наслідків.

Типи навчіння на цьому рівні:

1) метод проб і помилок – індивід, зустрічаючись із перешкодами, відмовляється від неефективних дій, знаходить правильне рішення;

2) формування реакцій – поведінка формується внаслідок дії підкріплюючого фактору;

3) навчіння методом спостереження:

– наслідування – це спосіб навчіння, при якому організм відтворює дії моделі, не завжди розуміючи їх значення;

– вікарне навчіння – засвоєння форми поведінки іншої особи, включаючи розуміння наслідків цієї поведінки.

3-ій рівень – когнітивне навчіння. Оцінка ситуації здійснюється з урахуванням минулого досвіду і можливих її наслідків:

1. Латентне навчіння (мозок створює когнітивні карти, за допомогою яких організм визначає найбільш адекватні реакції).

2. Навчіння складним психомоторним навичкам (побудова когнітивних стратегій, спрямованих на вироблення чітких послідовних рухів і на їх програмування, залежно від бажаного результату; поліпшення координації та інтеграція різних елементів навички; високий рівень уміння, вироблення навичок стає автоматичним).

3. Навчіння шляхом інсайту (прийняття спонтанного рішення: певна інформація пам'яті об'єднується і використовується в новій ситуації).

4. Навчіння шляхом роздумів (аналізуються дані, між ними встановлюються зв'язки, будуються гіпотези):

– процеси: абстрагування та узагальнення.

– перцептивне навчіння як довгострокова зміна сприймання якого – небудь об'єкта або події внаслідок попереднього сприймання цього самого об'єкта шляхом висунення гіпотез;

– концептуальне навчіння як навчіння, в якому беруть участь два мислительні Навчіння в людини починається з моменту її народження і є складним і багатоступеневим процесом, що відбувається на різних рівнях.

3. Психологічні основи освітніх технологій

Зупинимося на аналізі **психологічних теорій розвиваючого навчання.**

Таблиця 16

Психологічні теорії розвиваючого навчання

Теорія загального розвитку школяра в початковому навчанні	Принципи навчання на основі теорії Л. В. Занкова: 1) принцип провідної ролі теоретичних
--	--

<p>Л. В. Занкова</p>	<p>знань у початковому навчанні; 2) принцип усвідомлення учнями всіх ланок процесу учіння; 3) принцип навчання на високому рівні труднощі; 4) принцип навчання швидким темпом; 5) принцип цілеспрямованої та систематичної роботи над загальним розвитком усіх учнів, у тому числі й найслабкіших. Розвиток індивідуальності кожного учня відповідно до його можливостей.</p>
<p>Теорія навчальної діяльності (В. В. Давидов, Д. Б. Ельконін)</p>	<p>Принципи розвиваючого навчання, висунуті В. В. Давидовим та Д. Б. Ельконіним: 1) наукові поняття, які створюють загальний принцип вирішення завдань, є головним змістом навчальної діяльності учнів; 2) засвоєння наукових понять має таку динаміку: аналіз умов їх формування, з'ясування загального принципу, застосування його до конкретних випадків; 3) принцип змістовного узагальнення: знання загального характеру передують знанням конкретного характеру, здобування знань здійснюється шляхом сходження від загального до конкретного; 4) науково-теоретичний характер навчальної діяльності: основним змістом навчання повинні бути наукові, а не емпіричні знання; теоретичні знання становлять основу мислення і впливають на практичне виконання дій; 5) засвоєння школярами наукових понять у процесі навчальної діяльності.</p>
<p>Теорія поетапного формування розумових дій (Н. Ф. Талізін, П. Я. Гальперін)</p>	<p>Перехід зовнішньої, практичної дії у внутрішню, розумову дію є складним багатоетапним процесом: 1-ий етап – попереднє ознайомлення з ціллю дії, створення мотивації у школярів; 2-ий етап – створення схеми ООД (орієнтаційна основа діяльності – система орієнтирів і вказівок, користуючись якими людина виконує певну дію);</p>

	<p>3-й етап – виконання дії в матеріальному і матеріалізованому вигляді як зовнішня практична дія з реальними предметами або за допомогою певних моделей – схем, креслень;</p> <p>4-ий етап – формування дій на рівні голосного мовлення або в письмовому вигляді без опори на матеріальні засоби;</p> <p>5-ий етап – формування дій на рівні мовлення про себе, дія починає автоматизуватися;</p> <p>6-ий етап – виконання дій у розумовій діяльності.</p> <p>Цю теорію називають теорією управління. Відповідно до неї, процес навчання – це процес управління, в якому учень є об’єктом управління. Управління здійснюється шляхом програмування зовнішньої діяльності учнів через забезпечення мотивації та пропорційного зворотного зв’язку.</p> <p>Недоліки концепції:</p> <p>а) учень розглядається як об’єкт управління;</p> <p>б) теорія єдина для всіх учнів і не враховує їх вікових особливостей.</p>
<p>Гуманістична теорія К. Роджерса</p>	<p>Завдання вчителя – допомогти учням досягти повного самоздійснення. Учень повинен бути суб’єктом діяльності. Автор виділяє такі практичні методик, які здатні полегшити процес навчання:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) надати школярам свободу вибору навчальної діяльності; 2) спільне прийняття вчителем і учнем рішення, що пов’язане з визначенням обсягу і змісту навчальної роботи, з виділенням конкретних навчальних завдань; 3) альтернатива механічному заучуванню – метод навчання шляхом відкриття, метою якого є розвиток здатності до учіння; 4) особистісна значущість роботи учнів у класі може бути досягнута шляхом імітації на уроці реальних життєвих ситуацій; 5) широке застосування в школі різних форм групового тренінгу, метою якого є допомога

	учням в аналізі свого емоційного життя і техніки міжособистісного спілкування; використання програмованого навчання.
--	--

4. Загальна характеристика навчальної діяльності та її структури.

Д. Б. Ельконін вказує на **соціальний характер навчальної діяльності:**

- за змістом вона спрямована на засвоєння здобутих людством досягнень культури і науки;
- за суттю – суспільно значуща і соціально оцінювана;
- за формою – відповідає суспільно виробленим нормам спілкування і здійснюється в спеціальних громадських закладах.

Специфічні особливості навчальної діяльності:

- 1) спрямованість на оволодіння навчальним матеріалом та розв'язання навчальних завдань;
- 2) сприяння засвоєнню загальних способів дій і наукових понять, що передують розв'язанню завдань;
- 3) зумовлення зміни психічних властивостей і поведінки людини.

Процес формування навчальної діяльності проходить три стадії:

- 1) засвоєння окремих навчальних дій, навчальна діяльність можлива лише при взаємодії з учителем;
- 2) навчальні дії об'єднуються в цілісні акти діяльності, підпорядковані досягненню більш віддаленої мети; пізнавальний інтерес набуває стійкого характеру, починаючи виконувати функцію смислоутворюючого мотиву; формується дія контролю і оцінки;
- 3) об'єднання окремих актів навчальної діяльності в цілісні системи; пізнавальний інтерес характеризується узагальненістю, стійкістю і вибірковістю, починає виконувати функцію спонукального мотиву діяльності.

Керована навчанням навчальна діяльність має **складну психологічну структуру**. Г. С. Костюк вважає, що вона включає мету (завдання), об'єкти (дані практично, наочно або вербально), мотиви, способи дій, за допомогою яких перетворюються об'єкти, та їх результати (прогресивні психічні зміни в учнів як суб'єктів цієї діяльності). Навчальна діяльність також охоплює спілкування учнів з учителем і між собою, ставить свої вимоги до уважності, свідомої вольової регуляції дій, наполегливості у переборенні труднощів. Отже, можна виділити такі **складові компоненти навчальної діяльності**.

1. Спонукальна складова (потреби, мотиви, смисли учіння). Г. С. Костюк зазначає, що особливості мотивації навчальної діяльності істотно впливають на якість її освітніх і виховних результатів. Специфічною потребою і мотивом навчальної діяльності школяра є теоретичне ставлення до дійсності та відповідні йому способи орієнтації. Для розгортання повноцінної навчальної діяльності, яка має адекватну

навчальним завданням структуру, учень повинен мати навчально-пізнавальний мотив, повну орієнтацію в завданнях і певну операційну базу. Мотивація навчальної діяльності школярів повинна мати смислоутворюючий мотив, що спирається на внутрішній мотив діяльності, а цілі дій учнів у процесі навчальної діяльності відповідали саме цьому мотиву.

Значний внесок у дослідження проблеми мотивації навчальної діяльності зробила Л. І. Божович, яка виділила два основні види мотивів. До першого виду були віднесені пізнавальні мотиви – це пізнавальні інтереси дітей; мотиви, пов'язані з потребами школярів у інтелектуальній активності та оволодінні новими знаннями, вміннями та навичками; до другого – мотиви, пов'язані з потребами дитини в спілкуванні з іншими людьми, у їх оцінці та схваленні, з бажанням учня зайняти певне місце в системі доступних йому суспільних відносин (широкі соціальні мотиви). Ці види мотивів – пізнавальні та широкі соціальні-органічно взаємопов'язані в системі спонукань школяра до навчальної діяльності.

У подальших дослідженнях проблеми мотивації навчальної діяльності дається більш розгорнута характеристика соціальних і пізнавальних мотивів. Так, А. К. Маркова серед пізнавальних мотивів виділяє широкі навчальні (спрямовані на засвоєння нових знань), навчально-пізнавальні (спрямовані на оволодіння способами здобування знань), а також мотиви самоосвіти (спрямовані на вдосконалення способів набуття знань). Серед соціальних мотивів розрізняють такі: широкі соціальні (прагнення отримати знання, щоб бути корисним суспільству); позиційні (прагнення зайняти певне місце у взаєминах з оточуючими і отримати їх схвалення); мотиви співробітництва з іншими людьми під час учіння.

2. Програмовано-цільова складова (цілі, завдання). Істотною характеристикою навчальних завдань є оволодіння узагальненим способом вирішення певного класу конкретних завдань. Навчальні завдання – це навчання навичкам виконання певної дії (правильно писати, орієнтуватися за картою); потребують вміння відрізнити правильне виконання дії від неправильного та визначати, пояснювати й обґрунтовувати істотні ознаки правильного виконання дій.

3. Дієво-операційна складова (навчальні дії, операції, прийоми).

Навчальні дії – активність особистості, спрямована на вирішення навчальних завдань.

Форми дій: матеріальні – реальне перетворення об'єкта для встановлення його властивостей; мовні – повідомлення інформації іншим або собі; перцептивні – ідеальне перетворення реальних або знаково-символічних об'єктів у плані сприймання; розумові – дії у внутрішньому плані без опори на зовнішні засоби (узагальнення, конкретизація).

Види навчальних дій: орієнтовні (намітити цілі тощо); виконавчі; оцінні (знайти помилки, звірити зі зразком, оцінити результати). Вони здійснюються на різних етапах засвоєння знань.

Рівні виконання дій: репродуктивний (прочитати, переписати), продуктивний (створити щось нове).

Операція – це спосіб здійснення дій. Операції залежать від функцій: пасивне сприймання (наслідування, повторення, тренування), активний пошук (вибір запитань, експериментування, творча діяльність).

Прийоми – це сукупність операцій, що складаються із дій, об'єднаних у систему. Виділяють три типи прийомів: ті, що входять у зміст (правила правопису); організацію самого процесу (планування); безпосередньо розумову активність (запам'ятовування).

Г. С. Костюк зазначає, що дії та операції в учінні виступають не тільки як засіб набування знань, а і як його мета. Цілі учіння, в єдності зі змістом, стають не тільки завданнями, а й навчальними завданнями. Дії та операції в навчальній діяльності диференціюються за конкретними пізнавальними цілями, на досягнення яких вони спрямовані. Спочатку дії бувають зовнішніми, а потім стають внутрішніми. У разі потреби вони знову стають зовнішніми.

4. Результати – зміна самого суб'єкта навчальної діяльності, розширення можливостей у розвитку його здібностей, засвоєння нових способів дій з науковими поняттями.

Важливою складовою процесу учіння є його саморегулювання (самодіагностика, самооцінювання, самопрогнозування, самоконтроль, самокорекція). Розвиток самостійності – це перехід від системи зовнішнього управління до самоуправління. Змістовна оцінка буває зовнішньою, коли її здійснює вчитель або інші учні, і внутрішньою, коли себе оцінює сам учень. У процесі навчання дуже важливим є готовність школяра через призму вимог, які пред'являються до роботи, виконаної іншим, критично ставитися до власної.

Існують різні способи організації зовнішньої оцінки (колективна оцінка, взаємна оцінка однокласників, метод взаємного рецензування тощо). Такі форми повинні базуватися на довірі до учня, повазі до його особистості, вірі в його сили; формувати в нього зацікавлене ставлення до критики, зміцнити почуття своєї значущості.

Учні, що здійснюють саморегулювання, вбачають основний сенс учіння в здобуванні необхідних знань і професійних умінь. Вони контролюють і оцінюють свою діяльність при виконанні кожного типу завдань.

Критерії успішності учіння не зводяться до отримання оцінки, хоча вимоги до неї високі.

Важливо формувати в школярів уміння вчитися. У широкому розумінні **уміння вчитися** включає в себе: наявні в учня знання та вміння вчитися зараз (сформованість навчальної діяльності). В уміння вчитися

входить і те, як учень може вчитися в найближчому майбутньому (научуваність). Досліджуючи сформованість навчальної діяльності, вчителю важливо дослідити мотивацію школярів, види навчальних дій, результати діяльності.

5. Типи та види навчання

Таблиця 17

Характеристика типів навчання

Тип навчання	Повнота ООД	Узагальненість ООД	Спосіб складання вчителем	Спосіб пред'явлення учням
Прямим продуктом виступає виконавча частина способу дій	Неповна	Часткова, за одним зразком	Емпіричний	Дається в готовому вигляді
Прямим продуктом є власне орієнтування на виконавчу частину.	Повна	Часткова, для кожного випадку дії	Емпіричний	Дається в готовому вигляді
Прямим продуктом є власне орієнтування, що забезпечує досить високий рівень аналізу	Повна	Узагальнена	Теоретичний, на основі загального принципу	Складається самостійно

П. Я. Гальперін виділив три типи орієнтовної основи і відповідно три типи навчання. Є такі **види навчання**:

- за предметним змістом – навчання фізиці, математиці, іноземній мові тощо;
- за структурою досвіду, що засвоюється: навчання знанням і поняттям, формування умінь і навичок;
- за організацією способу навчання: проблемне, програмоване.

Формування понять. Поняття – одна з основних форм абстрактного мислення, що відображає загальні та істотні властивості, зв'язки та відношення предметів і явищ.

Г. С. Костюк вказує на те, що процес оволодіння поняттям у ході навчання розпочинається з постановки питання. Воно визначає напрям пізнавальної активності учнів, добір потрібних для неї прикладів, їх аналіз і далі їх узагальнення. Необхідною умовою успішного засвоєння понять є наявність у дітей достатнього чуттєвого досвіду. У зв'язку з цим важливого значення в засвоєнні понять набуває використання наочності. Вирішальна роль у засвоєнні кожного поняття належить мислительній активності учнів, керованій учителем.

Важливим чинником успішного засвоєння понять учнями є структурна і системна організація навчального матеріалу, оптимальне співвідношення в ньому фактів і узагальнень. Істотну роль відіграють тут поступові переходи від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного. Є два шляхи формування понять: конкретно-практичний і абстрактно-логічний.

Показник успішного засвоєння понять – застосування їх у подальшій пізнавальній і практичній діяльності.

Можна виділити такі етапи формування понять:

- 1) демонстрування учням предметів чи явищ: маніпуляція (предметна дія), сприймання і спостереження (перцептивна дія);
- 2) порівняння, аналіз, синтез, виділення суттєвих і несуттєвих ознак (мислительна дія);
- 3) абстрагування (мислительна дія), позначення – назва (мовна дія);
- 4) узагальнення поняття шляхом застосування терміна до різних об'єктів, що характеризуються виокремленими ознаками.
- 5) засвоєних понять.

Процес засвоєння нових понять супроводжується постійним зворотним зв'язком. Шлях формування не повинен бути пасивним. Необхідно навчити школярів основним прийомам зовнішньої та внутрішньої діяльності. Це навчання повинно здійснюватися з опорою на життєвий і пізнавальний потенціал учня, з урахуванням його вікових можливостей.

Формування умінь і навичок

Уміння (навички) – це дії, які виконуються певним способом і з певною якістю. Більшість психологів вважають, що уміння – більш висока психологічна категорія, ніж навички. Одні автори під умінням розуміють можливість здійснювати на професійному рівні певну діяльність, при цьому уміння формується на базі декількох навичок. Педагоги – практики вважають, що навички є більш високою стадією оволодіння певними вправами і уміннями. Уміння передують навичкам, які розглядаються як більш досконала стадія оволодіння діями.

Зупинимося на такому визначенні: **уміння** – це готовність людини успішно виконувати певну діяльність, яка ґрунтується на знаннях і навичках. Уміння формується у процесі виконання учнями різноманітних завдань. Формування вмінь залежить від умов навчання, організації процесу вправління, від індивідуальних особливостей (типу нервової системи, попереднього досвіду, теоретичних знань, нахилів і здібностей), усвідомлення мети завдання, розуміння його змісту і способів виконання.

Формування уміння може відбуватися наступним шляхом:

- 1) учні засвоюють знання і перед ними ставлять завдання, що потребують використання знань (знання – завдання – застосування знань);
- 2) учні виокремлюють ознаки, які відрізняють один тип завдань від іншого. визначають його тип та виконують операції, необхідні для розв'язання цього типу завдань;
- 3) учні навчаються розумовій діяльності, необхідній для використання знань.

Навички – це автоматизовані компоненти свідомої дії людини, які виробляються в процесі її виконання. Однак ознакою сформованості навички є якість дії, а не її автоматизація. Навичка розглядається як дія, доведена внаслідок багаторазових вправ до досконалості виконання.

Л. Ітельсон пропонує такі етапи розвитку навичок:

- 1) ознайомлення з прийомами виконання дій, осмислення дії та її подання, чітке розуміння мети, нечітке – способів її досягнення;
- 2) опанування окремих елементів дії, аналіз та чітке розуміння способів їх виконання, свідоме, однак невміле і нестійке її виконання;
- 3) співвідношення і об'єднання елементарних рухів в одну дію, автоматизація елементів дії, вдосконалення рухів, усунення зайвих рухів, перехід до мускульного контролю;
- 4) опанування довольного регулювання характеру дії, пластичне пристосування до ситуації, гнучке та доцільне виконання дії.

У педагогічній практиці доцільно виділити таку **послідовність формування навичок школяра**:

1. Підготовчий етап: аналіз мети уроку, виявлення наявного рівня навичок учнів, побудова системи вправ для тренування окремих навичок.

1. Етап виконання:

– основна суть навички задається шляхом пояснень: учень своїми словами повторює завдання, прийом його виконання, здійснюється словесний самоінструктаж;

– школяр під керівництвом учителя включається у виконання описаних дій;

– підказка вчителя при виконанні окремих частин навички здійснюється в разі потреби;

– зменшується обсяг керівництва;

– забезпечується зворотний зв'язок;

– закріплення нової навички (практика);

– зменшується контроль за практикою;

– враховуються індивідуальні особливості.

2. Етап оцінювання. На цьому етапі оцінюється рівень виконання навички учнем стосовно цілей навчання, заданих на підготовчому етапі.

Охарактеризуємо інші види навчання.

Проблемне навчання – це такий вид навчання, який полягає в створенні учнями проблемних ситуацій, усвідомленні, прийнятті і вирішенні цих ситуацій у процесі спільної діяльності учнів і вчителя (при максимальній самостійності перших і під загальним керівництвом останнього). Виділяються такі рівні проблемності навчання:

1) вчитель ставить проблему і знаходить її розв'язання;

2) вчитель ставить проблему, а пошук її розв'язання здійснюється разом з учнями.

Типи проблемних ситуацій:

1) проблемна ситуація створюється тоді, коли є невідповідність між наявною у учнів системою знань і новими фактами;

2) проблемна ситуація виникає, якщо є потреба вибору із системи знань тих, які можуть забезпечити правильне вирішення завдання;

3) проблемна ситуація виникає перед учнями тоді, коли йде

пошук застосування знань на практиці;

4) проблемна ситуація виникає тоді, коли немає теоретичного обґрунтування практично досягнутого результату;

5) проблемна ситуація виникає тоді, коли немає прямої відповідності між зовнішнім видом схематичного зображення і технічним пристроєм;

6) проблемна ситуація створюється там, де є протиріччя між статичним характером зображення і необхідністю виявити в ньому динамічні процеси.

Основні правила створення проблемних ситуацій: завдання повинні базуватися на тих знаннях, якими володіє учень; відповідати його інтелектуальним можливостям; передувати поясненню матеріалу. Одна й та сама проблемна ситуація може бути спричинена різними типами завдань.

Програмованим навчанням називається самостійне і індивідуальне навчання за попередньо розробленою програмою за допомогою особливих засобів навчання (програмованого підручника, особливих машин тощо), які забезпечують кожному учневі можливість здійснення процесу учіння відповідно до деяких індивідуальних особливостей (темпу навчання, особливих шляхів оволодіння навчальним матеріалом).

Існує лінійна, розгалужена і змішана системи навчального програмування.

О. М. Матюшкін пропонує такі **принципи програмованого навчання**:

1) дроблення матеріалу на окремі порції, які відповідають одному «кроку» у процесі засвоєння;

2) активність процесу засвоєння, що забезпечується необхідністю виконувати завдання кожної порції;

3) наявність зворотного зв'язку (самоконтролю) при виконанні кожного завдання;

4) можливість індивідуалізації процесу навчання.

6. Чинники ефективності навчання

Чинники, які впливають на ефективність навчання:

1. Зміст навчання. На успішність навчання впливає сам навчальний матеріал, його складність і значущість.

2. Процес навчання. Важливими чинниками, які впливають на успіх навчання, є правильно відібрані методи навчання, здійснення диференціації та індивідуалізації навчання, особливості навчальних планів та програм.

3. Особистість дитини. На успішне засвоєння навчального матеріалу впливають такі особливості школяра:

а) рівень розвитку довільної уваги;

б) осмисленість сприймання навчального матеріалу;

- в) рівень розвитку довільної логічної пам'яті;
- г) особливості розвитку мислення та уяви;
- д) мотивація навчальної діяльності;
- е) уміння вчитися.

4. Особистість учителя, його характер, здібності, спрямованість, знання, професійна майстерність, ставлення до учнів, предмета, професії, інших учителів.

7. Способи активізації навчальної діяльності школярів

Головна мета активізації навчання – поліпшення якості навчально-виховного процесу в школі, яке досягається формуванням активності та самостійності учнів. Цей процес вимагає спільної діяльності учнів і вчителя та потребує застосування різних методів, засобів і форм навчання, що спонукають школяра до виявлення активності. Це можуть бути ситуації, в яких учень повинен:

- захищати свою думку, аргументувати її;
- ставити запитання вчителю;
- рецензувати відповіді товаришів;
- ділитися своїми знаннями з іншими;
- допомагати товаришам;
- читання додаткової літератури;
- знаходити кілька рішень;
- практикувати вільний вибір завдань;
- створювати ситуації самоперевірки;
- урізноманітнювати свою діяльність, включати в пізнання елементи праці, гри;
- бути зацікавленим у груповій діяльності.

Формування позитивного ставлення школярів до навчання, розвиток їхніх пізнавальних інтересів здійснюється шляхом:

- посилення мотивації учіння школярів;
- спеціального оброблення змісту навчального матеріалу з метою підвищення його інформативності (новизна, значення для практичної діяльності, показ сучасних досягнень науки тощо);
- оптимального вибору методів навчання (використання проблемного методу, організація самостійної роботи учнів, застосування творчих робіт, використання ігор, проведення бесід, дискусій тощо);
- комбінування різних методів навчання;
- забезпечення адекватної системи оцінювання результатів навчання;
- розвиток захоплень дітей, використання інтересу;
- створення сприятливого емоційного тону пізнавальної діяльності;
- звернення до емоцій, почуттів школярів;
- організація демократичного стилю спілкування вчителя;

- поєднання навчання з працею;
- врахування індивідуальних та вікових особливостей учнів.

Питання для самоконтролю

1. Поясніть взаємозв'язок між такими поняттями як учіння, навчання та учбова діяльність.
2. Назвіть механізми навчання.
3. Поясніть сутність таких механізмів навчання як «зворотний зв'язок» та «рефлексія».
4. У чому полягає суть теорії управління учінням Н. Ф. Талізінної та П. Я. Гальперіна?
5. У чому суть теорії В. В. Давидова?
6. Назвіть ідеї управління учінням та їх авторів, які створюють ґрунт організації розвивального навчання учнів.
7. За психологічними завданнями виділяють образне, емоційне, етичне та естетичне навчання. Поясніть їх сутність і наведіть конкретні приклади.
8. Наведіть приклади поєднання на уроці фронтально-класного, групового та індивідуального навчання.
9. У чому сутність розвивального навчання Л. С.Виготського?
10. У чому полягає суть гуманістичного підходу до проблем навчання К. Роджерса?

9.2. ПСИХОЛОГІЯ ВИХОВАННЯ ТА САМОВИХОВАННЯ

Мета:

- *навчальна*: розкрити психологічний зміст виховання та самовиховання, їх методологічні та методичні принципи; показати місце і роль виховання та самовиховання у навчальному процесі;
- *розвивальна*: розвивати позитивні риси характеру студентів;
- *виховна*: виховувати потребу студентів у самовихованні.

Студент має:

знати психологічні особливості і закономірності формування особистості в умовах цілеспрямованого педагогічного впливу, психологічні механізми процесу самовиховання;

вміти визначати показники вихованості особистості, застосовувати різні види виховного впливу на особистість учня в практичній діяльності, моделювати систему роботи з перевиховання учнів.

План

1. Значення психологічних знань для побудови теорії виховання.
2. Соціально-психологічні механізми формування особистості.
3. Проблема управління вихованням.
4. Характеристика чинників ефективності виховної роботи.

5. Показники і критерії вихованості особистості.
6. Психологія самовиховання та перевиховання.

Основні поняття: психічне зараження, наслідування, емпатія, ідентифікація, рефлексія, саморегуляція мотивації, внутрішній локус контролю, риси особистості, потреби, мотиви, самовиховання, самоактуалізація, виховання, вихованість, критерії вихованості, перевиховання.

Література

Основна:

1. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.Л. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Логос, 2003. – С. 342-394.
2. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И.А. Зимняя. – М.: Логос, 2002. – С.124-191.
3. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 5-14.
4. Лисянська Т.М. Педагогічна психологія: практикум / Т.М. Лисянська. – К.: Видавничий центр НАУ, 2008. – С. 4-14.
5. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – М.: Педагогика-Пресс, 2001. – 440 с.
6. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук – К.: Просвіта, 2001. – С.347-396.
7. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – С. 164-190.

Додаткова:

1. Демиденко В.К. Совесть / В.К. Демиденко. – К., 2000. – 86 с.
2. Долинська Л.В. Психологія конфлікту: навчальний посібник / Л.В. Долинська, Л.П. Матяш-Заяц. – К.: Каравела, 2010. – 304 с.
3. Заброцький М.М. Педагогічна психологія (курс лекцій) / М.М. Заброцький. – К.: МАУП, 2000. – 100 с.
4. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В.Г. Крысько. – М., 1999. – 384 с.
5. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М., 1972. – 496 с.
6. <http://www.makarenko.edu.ru/biblio.htm> / Електронний архів творів А.С. Макаренка.

Короткий зміст теми

1. Значення психологічних знань для побудови теорії виховання

Психологія виховання вивчає внутрішні психологічні механізми становлення і розвитку особистості загалом, окремих її властивостей, а також керування цим процесом.

Завдання психології виховання: з'ясувати психологічну сутність виховного процесу; обґрунтувати його мету, засоби і результати, умови та механізми; дослідити роль вихователя у цьому процесі та закономірності саморозвитку.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки виокремлюємо проблеми, які потребують спеціального вивчення: вплив праці та інших об'єктивних чинників на становлення особистості; взаємозв'язок інтелектуальної та моральної сфер особистості; критерії вихованості, визначення вимог до особистості; управління процесом формування особистості; ефективність виховних впливів; формування єдиної теорії виховання; створення умов для становлення різнобічно й гармонійно розвинутої особистості.

2. Соціально-психологічні механізми формування особистості

1. Соціальний механізм базується на суспільній моралі, основу якої становлять соціальні установки, заборони, заохочення. Велику роль відіграють засоби масової інформації. Важливим є механізм усвідомлення, що проявляється в соціальній пам'яті та соціальному мисленні.

Соціальна пам'ять – це вид пам'яті, спрямований на запам'ятовування, збереження і відтворення змісту і характеру людських відносин, власного життєвого шляху, способів поведінки і санкцій власної совісті у ситуації виконання (невиконання) обов'язку тощо.

Соціальне мислення – це мислення, предметом якого є взаємини людей, соціальні процеси і життєвий шлях особистості.

2. Педагогічний механізм базується на взаємодії вихователя і вихованця. Цей механізм використовує міжособистісні механізми, а також поступовість, послідовність, систематичність у вихованні. Важливими є якості особистості вихователя.

3. Психологічний механізм здійснюється у двох напрямках:

– горизонтальний механізм включає систему взаємопов'язаних послідовних компонентів, які мають прямий і зворотний зв'язок: знання – розуміння – переживання – регулятивний механізм – поведінка – здібності – діяльність – ставлення і спрямованість – світогляд. На основі усвідомлених знань та їх переживань виникає мотив, який діє через психічну саморегуляцію, що призводить до певної поведінки. Поведінка пов'язана зі ставленнями, здібностями і діяльністю. Далі відбувається інтеграція власного досвіду та форм активності людини (світогляд);

– вертикальний механізм включає систему взаємовпливів усіх рівнів психіки та їх вплив на фізіологічні механізми. Найбільше значення має програмований вплив рівня свідомості на рівні психіки і на фізіологію. Свідомі установки трансформуються через конкретні знання, навички, емоції, почуття, дії. Існує і зворотна дія інстинктів: через емоції на образи уяви і почуття – гальмування свідомості та волі, створення шкідливих установок.

Зазначені вище взаємовпливи відбуваються на основі механізмів психічної саморегуляції. Одним з них є саморегуляція мотивації – це процес вибору між різними можливими діями, позиціями, смислами з урахуванням поєднання потреб, ціннісних орієнтацій, інтересів, подолання ситуативної амбівалентності спонукальної сфери, з'єднання потенційної та актуальної мотивації. Вона здійснюється у двох формах: як волева поведінка, що спрямована на подолання внутрішніх перешкод на шляху досягнення мети; як один із чинників процесу переживання, функція якого полягає в гуманізації мотиваційної сфери, подоланні внутрішніх конфліктів і протиріч на основі свідомого породження нових смислів виконуваного обов'язку.

До психологічних механізмів відносяться:

1. Психодинамічний механізм, який включає три ланки: потреба – зусилля – задоволення. У процесі здійснення зусилля людина здобуває новий досвід.

2. Міжособистісний груповий механізм, який включає такі взаємозв'язані механізми як психічне зараження, наслідування, механізм ідентифікації, груповий тиск, змагання, суперництво.

Психічне зараження – це процес безпосередньої передачі емоційного стану від одного індивіда до іншого на рівні психофізіологічного контакту та поза власним осмисленням або як доповнення до нього.

Наслідування – відтворення суб'єктом у перетвореному вигляді певних зовнішніх рис, зразків поведінки, манер, вчинків тощо.

Механізм ідентифікації полягає в постановці суб'єктом себе на місце іншої людини через заглиблення у її внутрішній світ.

4. Фізіологічні механізми – мозкова система кодування та управління психічними явищами: тимчасові нервові зв'язки, динамічні стереотипи, умовні та безумовні рефлекси, перша і друга сигнальні системи.

3. Проблема управління вихованням

Рівні виховання, як і рівні психіки, послідовно розвиваються і функціонують у дитячому віці. Кожен наступний рівень включає в себе попередній (К. К. Сергєєв).

Перший рівень розвитку психіки – рівень існування (немовлята). Основна програма поведінки – інстинктивна. Рівень виховання – сенсорно-емоційний. Дієвими стимулами є заохочення і покарання, які базуються

на педагогічному такті. Заохочувати і наказувати потрібно в міру, не захвалюючи, не задобрюючи, не принижуючи. Важливо залишатися на рівні об'єктивних відносин.

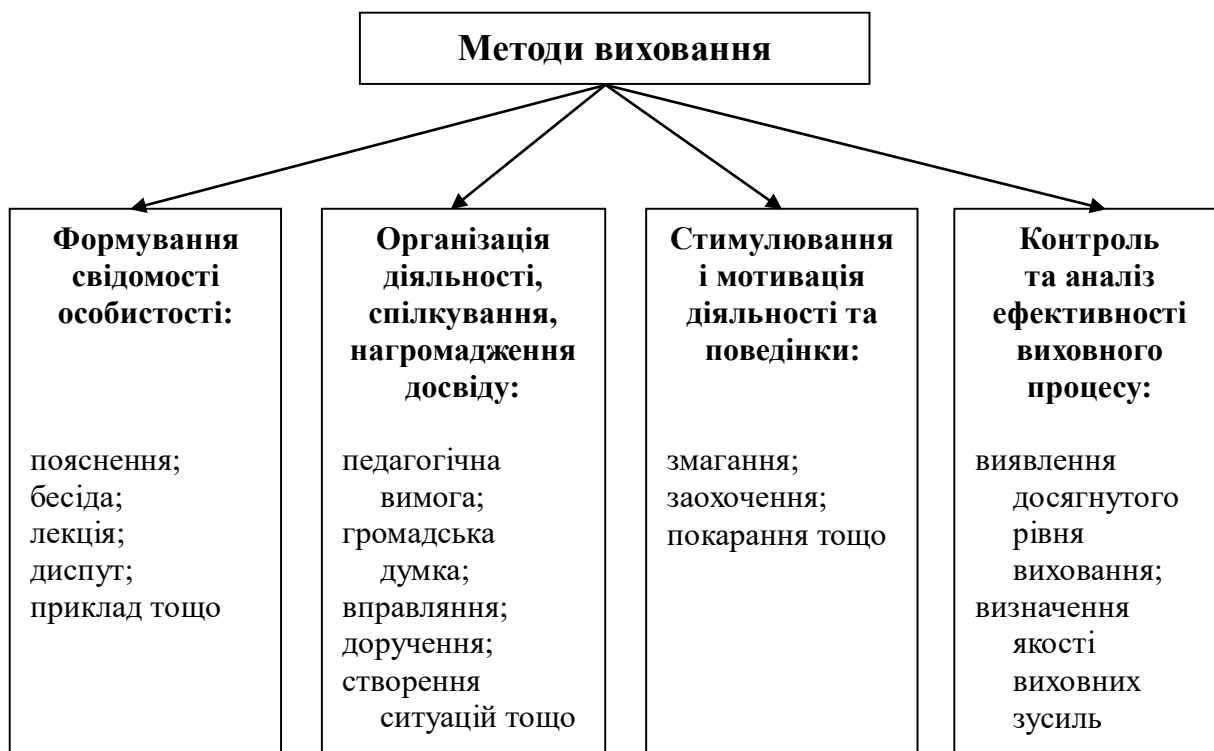
Другий рівень розвитку – предметно-образний (раннє дитинство, дошкільний і молодший шкільний вік). Рівень виховання - наслідувально-стереотипний. Головне у вихованні – тренування дій з утворенням навичок і звичок. Їх потрібно виховувати поступово, систематично, поєднуючи розвиток автоматизмів з творчістю. На цьому етапі розвитку формуються моральні звички.

Третій рівень – конкретно-логічний (підлітки). Рівень виховання – інтелектуальний. Основа всіх видів активності цього рівня – знання, розуміння, переконання. Необхідно, щоб знання володіли мотиваційною силою.

Четвертий рівень – рівень свідомості (юність). Рівень виховання - морально-вольовий; характеризується цілеспрямованістю, програмуванням, плануванням, свідомо-вольовою, моральною регуляцією внутрішніх і зовнішніх зв'язків і відносин. На основі свідомості і самосвідомості формується світогляд.

При виборі методів і окремих прийомів виховання необхідно орієнтуватися на позитивні якості та особливості учня, дотримуватися поваги до його особистості, спиратися на основні потреби дитини, передбачати активність дитини, враховувати її індивідуальність та соціальні умови життя.

Методи виховання залежать від мети виховання, індивідуальних особливостей дитини, шляхів та механізмів її розвитку.

4. Характеристика чинників ефективності виховної роботи

Основними чинниками формування особистості учня є:

- 1) суспільне буття і свідомість;
- 2) специфічні особливості виробництва, побуту, культури, природи населеного пункту і географічного регіону, в якому живе особистість;
- 3) сім'я;
- 4) середовище неформального спілкування: сусіди, друзі тощо;
- 5) громадське виховання в позашкільних закладах;
- 6) школа.

Ці чинники здійснюють на учня свій вплив не прямо, а переломлюються через внутрішні умови самої особистості.

Школа здійснює вплив на особистість учня за допомогою виховання. Вчитель, приступаючи до виховного процесу, повинен враховувати всі його компоненти, зокрема:

- 1) знати психологічну основу особистості учня: чого хоче дитина (потреби, мотиви); що вона може (здібності); хто вона є (характер). Для цього вчитель має скласти індивідуальну карту учня, яка може включати:
 - особливості сім'ї школяра;
 - фізичний розвиток і здоров'я;
 - особливості темпераменту і характеру;
 - розвиток психічних процесів;
 - самооцінка і рівень домагань;
 - інтереси і нахили, професійна спрямованість;
 - особливості поведінки;
 - ставлення до товаришів;
 - ставлення до навчання, успіхи в навчанні;
 - інші особливості учня.
- 2) усвідомити сам процес виховання (чітко поставити мету, знати зразок, критерії вихованості);
- 3) розуміти механізми виховання та володіти методами виховання (підібрати для учня конкретні методи виховання).

Ефективність виховної роботи залежатиме від дотримання таких **психологічних рекомендацій**.

1. Основою виховної роботи повинно бути формування в учнів потрібної мотивації. Існують такі шляхи її формування:

- перший шлях («знизу вгору»). Він полягає у створенні таких об'єктивних умов, такої організації діяльності учнів, які ведуть до формування потрібної мотивації. Цей шлях означає, що вчитель, спираючись на потреби, які вже є в учня, так організовує певну діяльність, щоб вона викликала у нього позитивні емоції задоволення і радості;

– другий шлях – засвоєння вихованцем запропонованих йому в готовій формі спонукань, цілей, ідеалів. Цей шлях пов'язаний з методами переконання, пояснення, навіювання, інформування, прикладу.

2. Формування в учнів позитивних звичок поведінки і боротьба з негативними. Основний шлях формування звичок – багаторазове повторення дій упродовж тривалого часу. Важливо створити в класі правильну громадську думку і ставлення до звичок учнів. Чинниками, які впливають на формування звичок, є: власна діяльність дітей, їх прагнення, бажання виробити в себе корисні звички. Вчителеві варто частіше використовувати позитивне підкріплення: похвалу, заохочення, схвалення. Велику роль відіграє власний приклад учителя.

3. Виховання якостей особистості можливе лише в процесі її власної діяльності.

4. Виховні впливи повинні спиратися на емоційну сферу особистості.

5. Виховання має відбуватися через колектив та з опорою на потреби дитини.

6. Вихователь повинен відповідати таким вимогам:

- моральна досконалість;
- бачення перспективи розвитку дитини;
- збереження прихованої позицію;
- здійснення безперервного виховання через бачення усього життя дитини.

7. Виховання в учнів адекватної самооцінки.

5. Показники і критерії вихованості особистості

Однією зі складних проблем виховання залишається проблема критеріїв вихованості. У різні часи науковці та прогресивні діячі намагалися сформулювати ідеал вихованої людини. Сучасна психологічна наука пропонує такі **критерії вихованості**:

1) відповідність поведінки, ставлень, установок людини моральним вимогам суспільства;

2) гармонійне поєднання усіх видів виховання в поведінці, ставленнях, діяльності;

3) ступінь практичного прояву в особистості почуття відповідальності, самостійності, активності;

4) співвідношення в установках і поведінці людини колективізму - індивідуалізму, альтруїзму – егоїзму;

5) співвідношення внутрішнього гуманізму і зовнішньої вихованості;

6) особливості поведінки в ситуації безкарності та поза примусом і контролем;

7) поведінка в ситуації емоційного напруження, стресових, екстремальних ситуацій;

8) ступінь самоволодіння, орієнтація, ясність мислення;

9) здатність творчо змінювати поведінку в нестандартних ситуаціях.

6. Психологія самовиховання та перевиховання

Самовиховання – це самостійна, цілеспрямована, систематична робота людини, спрямована на формування і розвиток своїх кращих, соціально цінних якостей і усунення недоліків, яка здійснюється з метою максимальної самореалізації. Це вищий тип виховання на основі розвитку вищих психічних функцій. До цих функцій можна віднести: свідомість, волю, увагу, мислення, уяву. Для процесу самовиховання важливими є всі властивості свідомості. Особливе значення має рефлексія як здатність виділити своє «Я», критична оцінка своїх якостей. Успіх самовиховання залежить від зосередження, стійкості, концентрації, розподілу і переключення уваги. Мислення важливе для складання програми, визначення етапів самовиховання, пошуку засобів для вирішення завдань, контролю і аналізу результатів. Рівень розвитку уяви зумовлює успіх самонавіювання, вольового управління. Сила волі залежить від її тренування, від зовнішньої і внутрішньої детермінації.

Завдання самовиховання: досягнення всебічної фізичної, моральної, розумової та світоглядної досконалості.

Конкретизація основного завдання потребує від людини наступного:

- 1) підвищити ступінь загальної творчої активності, жити більш цілеспрямовано, перемагати інерцію;
- 2) раціоналізувати своє життя;
- 3) розвивати самодисципліну, потреби, інтереси, бажання;
- 4) зміцнювати почуття відповідальності, працювати над формуванням єдності слова і діла;
- 5) відмовлятися від зайвого, формувати почуття міри;
- 6) виховувати ставлення до людей як до вищої цінності;
- 7) вчитися управляти емоціями та почуттями тощо.

Структура самовиховання:

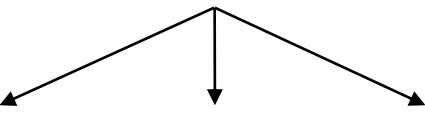
- 1) адекватна самооцінка як джерело процесу самовиховання;
- 2) потреба в самовихованні, що виникає на підставі адекватної самооцінки;
- 3) розвиток мотивації роботи над собою. Є такі мотиви самовиховання: особистісні (самовиховання з метою самоповаги); вузькосоціальні (для отримання доброго ставлення від оточуючих); широко соціальні (нести добро людям). Потрібно, щоб була сформована вся сукупність цих мотивів за домінування особистісних;
- 4) визначення цілі самовиховання;
- 5) складання програми самовиховання, плану та правил. Це змістовна сторона роботи над собою, довгостроковий документ, який з часом коректується й уточнюється;
- 6) прийняття рішення;

- 7) застосування методів самовпливу;
- 8) мобілізація своєї моральної вихованості та емоційно - вольової активності;
- 9) підсумковий самоконтроль;
- 10) формування нової адекватної самооцінки.

Відповідно, можна намітити такі **етапи самовиховання**:

- 1) визначення свого недоліку;
 - 2) створення ідеалу (образу), до якого варто прагнути;
 - 3) аналіз свого характеру, позитивних рис, що допоможуть усунути недолік;
 - 4) визначення завдань самовиховання;
 - 5) складання програми самовиховання: розроблення режиму, комплексу вправ тощо;
 - 6) практична реалізація програми;
 - 7) оцінювання здійсненої роботи, аналіз перемог і невдач.
- Виділяють наступні методи самовиховання.

Основні методи

Методи самопізнання:

самоспостереження,
самоаналіз,

Методи самоволодіння:

самопереконання;
самокритика;
самоприм

Методи самостимулювання:

самопідбадьорювання,
самозаохо

Питання для самоконтролю

1. Поясніть сутність понять виховання, виховуваність і вихованість.
2. У чому полягає зв'язок навчання і виховання?
3. Завдяки яким механізмам виникають і розвиваються якості особистості?
4. У чому полягає суть ціннісно-інтелектуально-емоційного шляху формування якостей особистості?
5. Назвіть основні етапи управління процесом формування якостей особистості.
6. Як ви розумієте зовнішнє і внутрішнє управління вихованням? Як з цими поняттями пов'язане поняття самовиховання?
7. Яких вимог слід дотримуватися у вихованні самостійності в учнів?

8. Які умови виховання в учнів свідомої дисципліни?
9. Що таке відповідальність та через які якості розкривається її зміст?
10. Що є показниками і критеріями вихованості?
11. Назвіть методи виховання та самовиховання.

9.3. ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета:

- *навчальна*: ознайомити студентів із специфікою та структурою педагогічної діяльності, розкрити особливості педагогічного спілкування, проаналізувати концепцію педагогічної майстерності;
- *розвивальна*: розвивати педагогічні здібності студентів;
- *виховна*: виховувати культуру педагогічного спілкування.

Студент має:

- знати* специфіку та структуру педагогічної діяльності, методи особистісного та професійного самовдосконалення педагога;
- вміти* застосовувати психологічні механізми педагогічної перцепції на практиці, виявляти та аналізувати бар'єри у процесі педагогічної взаємодії, будувати власний стиль педагогічної взаємодії.

План

1. Професійно значущі якості особистості вчителя.
2. Педагогічні здібності вчителя та їх розвиток.
3. Характеристика педагогічної діяльності. Індивідуальний стиль діяльності вчителя.
4. Загальна характеристика педагогічного спілкування.
5. Ефективність педагогічного спілкування.
6. Психологічні особливості педагогічного колективу.

Основні поняття: педагогічні здібності, педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, педагогічний такт, педагогічна саморегуляція, стилі педагогічної діяльності, педагогічне спілкування, авторитет учителя.

Література

Основна:

1. Бех І.Д. Психологічні джерела виховної майстерності : навч. посіб. / І.Д. Бех. – К.: Академвидав, 2009. – 248 с.
2. Заброцький М.М. Педагогічна психологія (курс лекцій) / М.М. Заброцький. – К.: МАУП, 2000. – С. 69-90.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И.А. Зимняя. – М.:Логос, 2002. – С. 262-366.
4. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – С. 5-14.
5. Психологический словарь / под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – М.: Педагогика-Пресс, 2001. – 440 с.

6. Семиченко В.А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. / В.А. Семиченко. – К.: Вища шк., 2004. – 335 с.

7. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук – К.: Просвіта, 2001. – С.396-413.

8. Столяренко Л.Д. Педагогическая психология / Л.Д. Столяренко. – Ростов н/Д: Феникс, 2003. – С.123-250.

Додаткова:

1. Вильсон Г. Психология артистической деятельности: таланты и поклонники / Г. Вильсон. М.: Когнито-Центр, 2001. – 384 с.

2. Долинська Л.В. Психологія конфлікту: навчальний посібник / Л.В. Долинська, Л.П. Матяш-Заяц. – К.: Каравела, 2010. – 304 с.

3. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В.Г. Крысько. – М., 1999. – 384 с.

4. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М., 1972. – 496 с.

5. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов / К.Н. Поливанова. – М.: Логос, 2000. – 184 с.

6. Хрестоматия по психологии / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1985. – 447 с.

7. Філоненко М.М. Психологія спілкування: підручник / М.М. Філоненко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

Короткий зміст теми

1. Професійно значущі якості особистості вчителя

Розглянемо структурні складові особистості вчителя. Зупинимося на структурі особистості, запропонованої К. К. Платоновим.

Перша підструктура особистості включає її соціальну спрямованість, систему провідних ставлень і потреб. Відповідно, першу найважливішу групу вимог до особистості педагога становлять вимоги до нього як до представника суспільства і виконавця важливого соціального замовлення: вчитель формує особистість. Це морально-педагогічні якості вчителя, його інтереси, потреби, переконання, ідеали, мотиви поведінки, світогляд, характер.

Інтегральним показником професійної підготовленості майбутнього вчителя є педагогічна спрямованість його особистості: позитивне ставлення до педагогічної діяльності, любов до дітей, психолого-педагогічна культура.

Друга підструктура – це підструктура досвіду. Вимоги до індивідуального досвіду вчителя: професійна підготовленість і загальний розвиток (розвиток емоційно-вольової сфери, процесів педагогічного творчого мислення, сформованості вольових звичок тощо). Компетентність

учителя передбачає і практичну підготовленість: оволодіння основними педагогічними знаннями, навичками, вміннями (з фахового предмета, педагогіки, психології). Н. В. Кузьміна виділяє такі педагогічні вміння: гностичні, проєктивні, конструктивні, комунікативні, організаторські.

Третя підструктура – підструктура форм відображення. Це вимоги до особливостей розвитку його психічних процесів. Змістом інтелектуального самовиховання є: розвиток здібностей до педагогічного аналізу і синтезу; розвиток таких якостей мислення, як критичність, самостійність, широта, гнучкість, активність, швидкість; розвиток спостережливості, педагогічної пам'яті та творчої уяви; розвиток культури мовлення вчителя.

Четверта підструктура охоплює спадкові індивідуальні особливості особистості. Тут об'єктом професійного самовиховання вчителя є стан його здоров'я, природні дані, зокрема, самовиховання культури темпераменту, сенсорної організації, емоційно-вольових якостей особистості, здатності свідомо керувати своїми емоціями.

2. Педагогічні здібності вчителя та їх розвиток

Виділяють такі педагогічні здібності.

1. Загальні педагогічні здібності:

- дидактичні – здібності, які становлять основу вміння подати матеріал доступно, чітко, ясно, цікаво; здійснювати керівництво пізнавальною діяльністю учнів;
- академічні – здібності до оволодіння інформацією, певним навчальним предметом, який викладає вчитель;
- організаторські – вміння організувати діяльність учнів, учнівський клас, навчальний процес, свою власну діяльність;
- комунікативні – здібності, які дають можливість установити правильні взаємовідносини з учнями, батьками, колегами;
- перцептивні – здібності, які лежать в основі вміння проникнути у внутрішній світ дитини;
- сугестивні – здатність учителя до безпосереднього емоційно-вольового впливу на учнів;
- мовленнєві – здібності чітко і ясно висловлювати свої думки й почуття за допомогою різних засобів спілкування.

2. Спеціальні педагогічні здібності:

- здібності до певних видів діяльності, наприклад, музичні, артистичні тощо.

3. Характеристика педагогічної діяльності. Індивідуальний стиль діяльності вчителя

Структурні компоненти педагогічної діяльності (за *Н.В. Кузьміною*):

- гностично – дослідницький, який передбачає постійне збільшення знань, умінь, навичок, здатність досліджувати процес і результат власної праці;
- конструктивний – планування педагогічної діяльності та прогнозування її результатів;
- проектувальний – постановка віддалених, перспективних цілей навчання та виховання, а також стратегій та способів їх досягнення;
- організаторський – організація навчально-виховного процесу;
- комунікативний – встановлення взаємовідносин учителя з іншими особами.

Рівні результативності діяльності вчителя:

- репродуктивний рівень: учитель може і вміє розповісти іншим те, що знає сам;
- адаптивний рівень: учитель вміє пристосувати своє повідомлення до особливостей аудиторії;
- локально-моделюючий рівень: учитель володіє стратегіями навчання знанням, вмінням, навичкам; уміє формулювати педагогічну мету, передбачати результат і створювати систему включення учня в навчально-пізнавальну діяльність;
- системно-моделюючий рівень: учитель володіє стратегіями формування потрібної системи знань, умінь і навичок учнів зі свого предмета в цілому;
- системно-моделюючий рівень діяльності і поведінки: учитель володіє стратегіями перетворення свого предмета в засіб формування особистості учнів, їх потреб у самовихованні, самоосвіті та саморозвитку.

Індивідуальний стиль діяльності вчителя (за *А. К. Марковою*):

1. Змістовні характеристики стилю:

- орієнтація вчителя на процес навчання, результат навчання та процес і результат навчання;
- адекватність (неадекватність) планування навчально-виховного процесу;
- оперативність (консервативність) у використанні засобів і способів педагогічної діяльності;
- рефлексивність – інтуїтивність.

2. Динамічні характеристики стилю:

- гнучкість – традиційність;
- імпульсивність – обережність;
- стійкість – нестійкість щодо ситуації, яка змінюється;
- стабільне емоційно-позитивне ставлення до учнів – нестійке емоційне ставлення до учнів;

- наявність особистісної тривожності – її відсутність;
 - спрямованість рефлексії на себе – на обставини – на інших.
3. Результативні характеристики стилю:
- однорідність – неоднорідність рівня знань учнів;
 - стабільність – нестійкість в учнів навичок учіння;
 - високий – середній – низький рівень інтересу до предмета.

Таблиця 18

Види стилів педагогічної діяльності

Стилі діяльності вчителя	Орієнтація вчителя	Адекватність планування навчально-виховного процесу	Оперативність у використанні засобів і способів педагогічної діяльності	Рефлексивність-інтуїтивність	Динамічні характеристики	Результативні характеристики
Емоційно-імпровізаційний	На процес навчання	Неадекватність, для уроку відбирається найбільш цікавий матеріал	Висока оперативність	Інтуїтивність	Балакучість, орієнтація в основному на сильних учнів	Результати роботи не досить високі
Емоційно-методичний	На процес і результат навчання	Адекватність	Висока оперативність	Переважання інтуїтивності над рефлексивністю	Підвищена тривожність, імпульсивність, балакучість	Результати високі
Інтелектуально-імпровізаційний	На процес і результат навчання	Адекватність	Висока Оперативність	Поєднання інтуїтивності і рефлексивності	Знижена чутливість до учнів, відсутність демонстративності, обережність	Дуже високі результати
Інтелектуально-методичний	На результат навчання	Адекватність	Консервативність	Спонукають учнів до репродуктивної діяльності, рефлексивністю	Знижена чутливість до учнів, мала залежність від ситуації, обережність, традиційність	Результати високі

4. Загальна характеристика педагогічного спілкування

Педагогічне спілкування – це професійне спілкування викладача з учнями на уроці і поза ним, спрямоване на створення сприятливого

психологічного клімату та досягнення спільної мети. Це система взаємодії вчителя і класу, змістом якого є обмін інформацією, здійснення навчально-виховного впливу, організація стосунків.

Функції педагогічного спілкування:

- 1) пізнання особистості та її формування;
- 2) обмін інформацією;
- 3) організація діяльності;
- 4) організація міжособистісної взаємодії;
- 5) співпереживання;
- 6) самоствердження.

Комунікативна діяльність людини є надзвичайно складною. Е. Берн вважає, що в кожній людині існує три «Я»: дитина (залежна, підпорядкована і безвідповідальна істота); батьки (незалежна людина, та, що бере відповідальність на себе); дорослий (розуміє інтереси інших, враховує реальну ситуацію). Відповідно до цього автор виділяє три позиції контакту.

Позиція «зверху» (батьки). Позиція спілкування вчителя може проявлятися у прагненні домінувати, переважанні дисциплінарних методів і прийомів, егоцентризмі, нетерпимості до помилок і заперечень з боку учнів.

Позиція «знизу» (дитина). Специфічними проявами цієї позиції спілкування вчителя може бути: поступливість, невпевненість у собі, недостатня вимогливість, безініціативність.

Позиція «поруч» (дорослий). Найчастіше така позиція вчителя проявляється у високій ефективності спілкування, поєднанні доброзичливості з довірою до самостійності школярів, природності в спілкуванні, орієнтуванні на діалог з учнями.

Учитель упродовж своєї педагогічної діяльності може вдаватися до різних позицій, залежно від певної ситуації. Закріплення в спілкуванні вчителя певної позиції багато в чому визначають стиль взаємовідносин з учнями.

В. А. Кан-Калік трактує **стиль педагогічного спілкування** як індивідуально-типологічні особливості соціально-психологічної взаємодії вчителя з учнями.

В. С. Мерлін під індивідуальним стилем педагогічного спілкування розуміє цілісну систему операцій педагогічного спілкування, що забезпечує ефективну взаємодію вчителя з учнями, опосередковану метою, завданнями педагогічної діяльності та властивостями різних рівнів індивідуальності педагога.

У стилі педагогічного спілкування виявляються:

- особливості комунікативних можливостей учителя;
- характер стосунків, що склалися між учителем і учнями;
- творча особистість педагога;
- особливості учнівського колективу.

Виділяють такі стилі педагогічного спілкування:

1) спілкування на основі захоплення загальною спільною творчою діяльністю. Цей стиль поєднує високий професіоналізм та гуманізм учителя;

2) спілкування на засадах дружніх стосунків, спілкування – діалог. Розвиваються продуктивні стосунки вчителя з учнями;

3) спілкування – дистанція. Дистанція є обмежувальним чинником у стосунках педагога з учнями, базується на авторитеті ролі, а не особистості вчителя;

4) спілкування – залякування. Цей стиль виникає в результаті небажання вчителя здійснювати індивідуальний підхід до дитини, наявності специфічних рис характеру вчителя, ворожого ставлення до дітей;

5) спілкування – загравання. Цей стиль виникає через нерозуміння вчителем завдань, які стоять перед ним; відсутність навичок спілкування; наявність страху перед спілкуванням із класом і одночасного бажання встановити контакт з ним.

Педагогічний такт – це міра педагогічного цілеспрямованого впливу вчителя на учня, вміння встановити продуктивний стиль спілкування.

Основні етапи педагогічного спілкування:

– моделювання вчителем майбутнього процесу спілкування з учнями;

– організація безпосереднього спілкування з учнями;

– управління спілкуванням у педагогічному процесі;

– аналіз реалізованої системи спілкування, виділення досягнень, недоліків, моделювання майбутньої діяльності.

4. Ефективність педагогічного спілкування

У процесі педагогічного спілкування можуть виникати наступні **бар'єри**, які заважають його ефективності:

1) страх класу, що характерно для недосвідчених учителів;

2) негативна установка на підставі минулого досвіду спілкування;

3) фізичний бар'єр – дистанція, за допомогою якої вчитель хоче заховатися (стіл, стілець);

4) страх допуститися педагогічної помилки;

5) механічне перейняття стилю спілкування іншого вчителя;

6) негативна установка на клас внаслідок суджень інших вчителів;

7) соціальний бар'єр – позиція «зверху»;

8) відсутність контакту з класом, розбіжність в установках вчителя і класу.

Для розуміння сутності основних бар'єрів взаємодії вчителя і учнів, які можуть виникати в процесі педагогічного спілкування, важливо

проаналізувати його з позицій загальної теорії проблеми спілкування. Зокрема, К. Хорні виділяє такі типи поведінки, які ускладнюють спілкування з іншими людьми:

- 1) надмірна спрямованість на інших – гіперактивність у здобуванні контактів (багато говорять, суєта тощо);
- 2) надмірна спрямованість проти інших (підозрілість, критичність, агресивність, прагнення звинуватити інших тощо);
- 3) надмірна пасивність (людина боїться щось зробити, щоб не бути засудженим, постійний аналіз себе, власних вчинків).

Між учителем і учнями може виникати **смісловий бар'єр**. Причини його виникнення:

- 1) різне розуміння дитиною і дорослим смислу вимог, які висуває дорослий;
- 2) неприйняття дитиною форми подання вимог дорослого;
- 3) неприйняття дитиною особистості дорослого;
- 4) невміння вчителя виявити справжні мотиви поведінки;
- 5) постійне застосування вчителем одних і тих самих прийомів виховної роботи;
- 6) негативне емоційне переживання учня через неадекватне покарання або іншу несправедливість учителя;
- 7) негативна установка проти вчителя.

Можна виділити такі потенційно **конфліктогенні педагогічні ситуації**:

- конфлікти діяльності, які виникають через невиконання учнем навчальних завдань, успішність, позанавчальну діяльність;
- конфлікти поведінки, що виникають через порушення учнем правил поведінки в школі і поза нею;
- конфлікти відносин, які виникають у сфері емоційно-особистісних стосунків учнів і вчителів та спілкування в процесі педагогічної діяльності.

Особливості педагогічних конфліктів:

- професійна відповідальність учителя за педагогічно правильне вирішення ситуації;
- учасники конфліктів мають різний соціальний статус, і цим визначається їхня різна поведінка в конфлікті;
- різниця віку і життєвого досвіду породжує різну міру відповідальності за помилки при їх вирішенні;
- через різне розуміння подій та їх причин вчителю не завжди легко зрозуміти глибину переживань дитини, а учневі – впоратися зі своїми емоціями;
- присутність інших учнів при конфлікті робить їх не тільки свідками, а й учасниками; конфлікт набуває виховного змісту;
- професійна позиція вчителя в конфлікті зобов'язує його взяти на себе ініціативу у вирішенні конфлікту і на перше місце поставити інтереси учня;

– будь-яка помилка вчителя при вирішенні конфлікту породжує нові ситуації та конфлікти;

– конфлікту в педагогічній діяльності легше запобігти, ніж успішно його розв'язати.

Ефективність педагогічного спілкування залежить від наявності у вчителя як загальних, так і спеціальних здібностей, серед яких сформованість культури педагогічного спілкування набуває особливого значення.

Мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження і самоутвердження його особистості. Володінню мовленням як засобом професійної діяльності потрібно вчитися. Мовлення вчителя – це мовлення, пристосоване для розв'язання специфічних завдань, що виникають у педагогічній діяльності, спілкуванні.

Серед **вимог до мовлення педагога** виділяють:

правильність – відповідність мовлення мовним нормам: орфоепічні норми (правила літературної вимови), а також норми утворення і зміни слів;

точність – відповідність змісту мовлення та інформації, яка лежить у його основі;

логічність – вираження у смислових зв'язках компонентів мовлення і відносин між частинами та компонентами думки;

чистота – відсутність у мовленні елементів, невластивих літературній мові: слова-паразити, діалектні, жаргонні слова;

виразність – особливість мовлення, що допомагає захоплювати увагу і створювати атмосферу емоційного співпереживання: інтонація, темп мовлення, сила, висота голосу тощо;

багатство – уміння використовувати всі мовні одиниці з метою оптимального вираження інформації;

доцільність – вживання у мовленні одиниць, відповідних ситуації та умовам спілкування;

невербальні засоби спілкування – уміння педагога доцільно використовувати зовнішній вигляд, пантоміміку, міміку, контакт очей (візуальний контакт), міжособистісний простір.

Основні методи формування уміння спілкуватися (за В. П. Кутішенко):

1. Моделювання педагогічного спілкування (педагогічні ігри).
2. МікрОВикладання, коли для засвоєння кожного педагогічного прийому проводяться мікроуроки з наступним аналізом.
3. Використання досвіду інших учителів.

Виділяють такі **етапи наочіння спілкуванню**:

1. Розвиток здатності до рефлексії, усвідомлення власної поведінки в спілкуванні.

2. Оволодіння умінням відчувати інтелектуальні, емоційні, морально – вольові стани учнів, уміння розуміти іншу людину.

3. Розвиток здатності не тільки сприймати і встановлювати контакти, а й активно педагогічно впливати на учнів, оволодіння способами впливів.

6. Психологічні особливості педагогічного колективу

У педагогічному колективі взаємодіють індивіди зі своїми особистісними якостями, інтересами, різним статусом, що обумовлює їхню поведінку і вплив на інших осіб. Кожен з них намагається зайняти активну позицію, відстояти свої права, реалізувати можливості, утвердити амбіції. Ця складне поєднання інтересів, прагнень, дій утворює психологічний клімат у колективі.

Психологічний клімат – емоційно-психологічна атмосфера колективу, в якому на емоційному рівні відображаються особисті та ділові взаємовідносини членів колективу, що визначаються їх ціннісними орієнтаціями, моральними нормами та інтересами. Це комплекс психологічних умов, які сприяють ефективній реалізації спільної діяльності та всебічному гармонійному розвитку особистості в групі.

Основні характеристики психологічного клімату педагогічного колективу:

- задоволеність взаємовідносинами, процесом праці, керівництвом;
- настроїв, що переважає;
- взаєморозуміння по вертикалі;
- участь членів колективу в управлінні;
- згуртованість;
- свідома дисципліна;
- продуктивність праці.

Показники згуртованості педагогічного колективу:

- узгодженість функціонально-рольових очікувань (єдність уявлень про те, що і в якій послідовності повинен робити кожен із членів групи для реалізації спільних для всіх цілей);
- ціннісно-орієнтовна єдність (єдність установок і ціннісних орієнтацій членів колективу);
- колективістська ідентифікація (ставлення до своїх колег як до самого себе);
- адекватне покладання відповідальності при успіхах і невдачах у спільній діяльності.

Питання для самоконтролю

1. Розкрийте суспільну значущість педагогічної праці.
2. У чому полягають цілі педагогічної діяльності вчителя?
3. У чому полягає своєрідність мотивів педагогічної діяльності?
4. На що спрямована система дій вчителя як базове утворення педагогічної діяльності?
5. Що є продуктом педагогічної діяльності вчителя?
6. Що таке педагогічне мислення вчителя?
7. У чому суть педагогічної спрямованості особистості вчителя?
8. Назвіть види педагогічних здібностей.
9. Що таке педагогічний такт?
10. Як співвідносяться педагогічні здібності та педагогічні вміння?
11. Назвіть вимоги до мовлення вчителя.
12. Які ви знаєте індивідуальні стилі педагогічної діяльності?

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

ДО ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ

Майбутній учитель, учитель-психолог, психолог, щоб відповідати вимогам сучасної системи освіти, потребують практичної підготовки з метою ефективності педагогічної діяльності.

Метою практичної частини посібника є:

- сприяти систематизації студентами теоретичних знань з психології;
- допомогти студентам у формуванні практичних навичок та вмінь педагогічної діяльності;
- побудити студентів до розвитку самостійності як риси характеру майбутнього фахівця.

Студенти оволодівають курсом «Психологія» як під час аудиторних занять, так і в процесі самостійного засвоєння програмного матеріалу. Об'єктивно співвідношення аудиторних і самостійних занять не співпадає, тому що переважна кількість часу на засвоєння матеріалу пов'язана саме із самостійною роботою студентів.

Для успішного засвоєння та формування вмінь та навичок використання теоретичного матеріалу з психології в своїй професійній діяльності, студентам пропонуються практичні заняття з курсу.

Підготовка до практичних занять передбачає:

- ознайомлення з планом їх проведення (питання для обговорення);
- розгляд теоретичних положень, засвоєних на лекціях та в процесі самостійної роботи над темою;
- складання тез виступу до кожного з питань;
- виконання індивідуальних завдань (письмово): заповнення таблиць, відповіді на питання, аналіз психологічних ситуацій, рішення психологічних задач;
- конспектування першоджерел («Список першоджерел»): 1–2 джерела до кожної теми;
- виконання завдань для самоперевірки: розуміння ключових понять теми, виконання тестових завдань («Тестовий контроль знань»).

Крім цих обов'язкових завдань, студентам пропонується і творчі завдання за вибором – презентація, написання рефератів, наукових повідомлень, тез, статей, тематика яких подається в практичній частині посібника («Орієнтовна тематика творчих робіт»).

Виконання обов'язкових і творчих завдань допоможе студентам не тільки глибоко та об'єктивно засвоїти навчальний курс «Психологія», а й використовувати набуті знання в особистому житті та подальшій професійній діяльності.

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

I. Питання для обговорення.

1. Етимологія поняття «психіка».
2. Групи психічних явищ, що вивчає психологія. Предмет психологічної науки.
3. Основні етапи розвитку психологічної науки. Основні напрями зарубіжної психології. Школи вітчизняної психології.
4. Основні методологічні принципи наукового вивчення психіки.
5. Активний рефлексорний характер психічного.
6. Природничо-наукові засади психологічної науки.
7. Психічне і фізіологічне. Психіка і мозок.
8. Психіка і свідомість. Структура свідомості.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Визначте категоріальні ознаки понять: психічні процеси, психічні стани і психічні властивості. Заповніть таблицю:

Психічні процеси	Психічні стани	Психічні властивості

2. Заповніть таблицю:

Основні етапи розвитку психологічної науки	Основні проблеми кожного етапу розвитку психологічної науки

3. Підготуйте повідомлення про зв'язок психології з іншими науками.

4. Чи завжди психічний факт (уявлення про об'єкт переживання) можна розглядати як «суб'єктивне бачення об'єктивного світу»?

5. Підготуйте повідомлення про роль кори головного мозку і підкіркових структур в управлінні психічними процесами і станами.

6. Чи всі умови утворення умовного рефлексу названо правильно: об'єктивна актуальність для організму безумовного подразника, збіг у часі дії умовного та безумовного подразників, кількість повторень таких збігів, сила безумовного та умовного подразників, якість умовного подразника?

7. Порівняйте такі напрями психологічної науки як психоаналіз З. Фрейда, глибинна психологія К. Юнга; біхевіоризм, психоаналіз з

теорією соціального наuczіння та гуманістичною психологією.

8. Назвіть категоріальні ознаки понять «психіка» і «свідомість». Назвіть структурні компоненти свідомості.

9. Як допомагають дослідникові (практику, наприклад, вчителю) знання основних принципів психології: детермінізму, єдності свідомості та діяльності, розгляду психіки в розвитку?

10. Поясніть явища повсякденного життя з погляду закономірностей вищої нервової діяльності:

– Людина, що опановує якесь уміння, спочатку робить багато зайвих рухів.

– У відповідальний момент людина може забути те, що до цього добре знала.

– На зауваження, які постійно роблять, підвищуючи голос, дитина перестає реагувати.

11. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / [А. И. Абраменко, А. А. Алексеев, В. В. Богословский и др.] ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 18–19.).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: психологія, психіка, психічні процеси, психічні стани, предмет психології, галузі психології, основні напрями психологічної науки (назвати й розкрити їх суть), психічне і фізіологічне, рефлекс, безумовний рефлекс, умовний рефлекс, основні властивості нервових процесів, типи нервової системи, перша і друга сигнальні системи, види гальмування, психіка і свідомість, структура свідомості.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. У чому суть рефлексорної природи психіки?

1. Назвіть і поясніть функції психіки. Наведіть приклади.

2. Які основні ознаки свідомості? Що таке несвідоме, і як воно пов'язане зі свідомістю? Чи можливий перехід із несвідомого у свідоме і навпаки?

4. Поясніть основні ідеї психоаналізу. Чи можна їх вважати більш важливими для пояснення психологічних відхилень у психічній діяльності механізмів людини, ніж для обґрунтування закономірностей унормованого психічного життя?

5. Проаналізуйте основні ідеї гуманістичного напрямку психології як науки.

Література

1. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
2. Загальна психологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Каравела, 2011. – 464 с.
3. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. Д. Максименко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
4. Немов Р. С. Психология : учебник для студ. высш. пед. учебн. заведений : [в 3-х кн.] / Р.С. Немов. – 3-е изд. – М. : Гуманит изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2 : психология образования. – 608 с.
5. Павлов И. П. Мозг и психика : избранные психологические труды / И. П. Павлов / под ред. М. Г. Ярошевского. – М. ; Воронеж : МОДЭК, 2004. – 360 с.
6. Психологія : підруч. [для студ. пед. вузів] / за ред. Г. С. Костюка. – К. : Рад. школа, 1968. – 572 с.
7. Психологія : підруч. / за ред. Ю. Л. Трофімова. – [2-ге вид., стереотип.] – К. : Либідь, 2000. – 558 с.
8. Роменець В. А. Історія психології ХХ століття : навч. посіб. / В. А. Роменець, І. П. Маноха. – К. : Либідь, 1998. – 992 с.
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2002. – 720 с.

ТЕМА 2. МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про метод і методологію наукового дослідження.
2. Основні етапи і принципи побудови психологічного дослідження.
3. Основні групи методів психологічного дослідження.
4. Характеристика методів психологічного дослідження.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Порівняйте поняття: «метод» і «методологія».
2. Чим спостереження відрізняється від експерименту? Назвіть переваги та недоліки спостереження та експерименту.
3. Порівняйте між собою види експерименту. Подумайте, які психічні явища можна вивчати за допомогою кожного з видів експерименту.
3. Що таке тест? Класифікація тестів. Чим цей метод відрізняється від експерименту?
4. Перерахуйте опитувальні методи та дайте їм характеристику.

Чим анкета відрізняється від самозвіту?

5. За допомогою яких методів можна оцінити поведінку однокурсника при спостереженні? Назвіть умови та вимоги, які потрібно виконати для того, щоб інформація про поведінку була об'єктивною.

6. Дослідника цікавлять особливості уваги і причини частой неуважності підлітків. Який метод (або методи) йому слід застосувати, щоб з'ясувати це? Із чого почати і як побудувати дослідження. Складіть план дослідження.

7. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / А. И. Абраменко, А. А. Алексеев, В. В. Богословский и др.] ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 41–42).

8. Із навчального посібника (Фридман Л. М. Изучение личности учащегося и ученических коллективов / Л. М. Фридман, Т. А. Пушкина, И. Я. Каплунович. – М. : Просвещение, 1988) выпишіть два опитувальника і дайте відповіді на запитання (методика «Закінчіть речення», методика «Самооцінка колективізму» та ін.).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: метод, принцип об'єктивності, метод самоспостереження, метод спостереження, метод експерименту, види експерименту, метод бесіди, метод тестів, метод соціометрії, метод аналізу продуктів діяльності, метод анкетування, метод узагальнення незалежних характеристик, метод самооцінки, генетичний метод.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Сформулюйте головні вимоги до проведення методу спостереження.

2. У чому полягає сутність методу аналізу продуктів діяльності, і які сфери психіки вивчають цим методом? Наведіть приклади.

3. У чому полягає головна відмінність природного експерименту від спостереження? У чому виявляються позитивні аспекти першого і другого методів?

4. Назвіть характеристики моделювання як методу психологічного дослідження.

5. Що означає метод тестів? Види тестів. Чи можна за допомогою тестів досліджувати психологічні закономірності?

6. Сформулюйте головні вимоги до проведення методу бесіди та анкетування, яких необхідно дотримуватися, щоб забезпечити об'єктивність і надійність результатів дослідження.

Література

1. Айзенк Г. Ю. Проверьте свои способности / Г. Ю. Айзенк. – М. : Педагогика-Пресс, 1972. – 176 с.
2. Загальна психологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Каравела, 2011. – 464 с.
3. Загальна психологія / за заг. ред. С. Д. Максименка. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 704 с.
4. Клименко В. В. Психологические тесты таланта / В. В. Клименко. – Харьков : Фолио, 1996. – 414 с.
5. Максименко С. Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження / С. Д. Максименко. – К. : НДІП, 1990. – 239 с.
6. Практикум по общей психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов / А. И. Абраменко, А. А. Алексеев, В. В. Богословский и др.]; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – 288 с.

ТЕМА 3. ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПСИХІКИ

I. Питання для обговорення.

1. Концепції виникнення психічного відображення.
2. Види нервової системи та залежність від неї розвитку психічного відображення.
3. Стадії психічного відображення.
4. Механізми психічного відображення та основні етапи розвитку поведінки тварин.
5. Якісна відмінність психіки людини від психіки тварин.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Поняття «відображення», форми відображення та розвитку психічного відображення.
2. Мова і спілкування тварин.
3. Мова і її вплив на формування пізнавальних процесів дитини.
4. Чи можна погодитися з думкою, що розвиток мови – це процес, який не припиняється доти, поки існуватиме людство? Поясніть думку.
5. Чи правильно є думка, що внутрішнє мовлення – це особливий вид мовлення, розвиток якого не пов'язаний з іншими його різновидами? Обґрунтуйте думку.
6. Поясніть співвідношення інстинкту, рефлексу і розуму в контексті еволюції психіки.
7. Види та особливості інтелектуальної поведінки тварин.
8. Еволюційні передумови виникнення людської психіки.
9. Спільна трудова діяльність як головний чинник формування

свідомої людської психіки.

9. Поясніть поняття: подразливість, тропізми, чутливість, інстинкт, научіння, свідомість, самосвідомість.

10. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 49–52.).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми:

подразливість, чутливість, тропізм, інстинкт, інтелектуальна поведінка, свідомість, дифузна нервова система, гангліонарна нервова система, трубчаста нервова система, сенсорна, перцептивна стадії психічного відображення, стадія елементарного аналізу і синтезу.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Чи можна закономірності розвитку психіки тварин переносити на психіку людини? Чому?

2. Чи можлива поява вищих форм психіки без знакових систем (наприклад, мови)? Яка роль знакових систем у появі вищих форм психіки, що властиві людині?

3. Назвіть ознаки та умови розвитку людської свідомості.

4. Поясніть суть етапів розвитку психіки та визначте, чи в правильній послідовності вони названі: подразливість, чутливість, научіння, інстинкт, інтелектуальна діяльність, свідомість.

Література

1. Вітенко І. С. Основи психології. Основи педагогіки : навч.-метод. посіб. / [Вітенко І. С., Борисюк А. С., Вітенко Т. І.]. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2009. – 200 с.

2. Дубравська Д.М. Основи психології: навч. посіб. / Д.М. Дубравська. – Львів: Світ, 2001. – 280 с.

3. Загальна психологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Каравела, 2011. – 464 с.

4. Збірник завдань з загальної психології / [за ред. В. С. Мерліна]. – К. : Вища школа, 1977. – 230 с.

5. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд во АПН РСФСР, 1959. – 573 с.

6. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. Д. Максименко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.

ТЕМА 4. ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про особистість. Індивід, індивідуальність, особистість, людина.
2. Структура особистості.
3. Біологічне і соціальне у розвитку особистості.
4. Активність особистості та її джерела.
5. Мотивація. Види мотивів.
6. Самосвідомість особистості (образ «Я», самооцінка, самоконтроль, рівень домагань, Я – концепція).

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Побудуйте схему взаємозв'язку понять: «індивід», «індивідуальність», «особистість», «людина».
2. Поясніть, у чому полягає сутність мотивів прагнення до успіху та уникнення невдач.
3. Що таке активність особистості та її джерела?
4. У чому полягає психологічна сутність самосвідомості, та які компоненти входять до структури самосвідомості?
5. Дайте визначення образу «Я», продовжуючи речення: Це стійка усвідомлена система уявлень і
6. Назвіть види образу «Я».
7. Дайте визначення «Я–концепції», продовжуючи речення: це прояв узагальнених, найістотніших уявлень
8. Поясніть, що означає позитивна і негативна «Я–концепція».
9. Що означає амбівалентна «Я–концепція»?
10. Поясніть, що означає когнітивний, емоційно-оцінний, вольовий (поведінковий) компоненти самосвідомості.
11. Дайте визначення «самооцінки» і «рівня домагань». Поясніть, як вони пов'язані між собою.
12. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 109–111.

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: особистість, біогенез, психогенез, соціогенез, досвід, потреба, спрямованість, активність, мотив, інтерес, переконання, ідеал, звичка, установка, мета, рівень домагань, самооцінка, фрустрація.
2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. За якими зовнішніми проявами особистості можна судити про рівень її розвитку та суспільну свідомість? Чи згодні Ви з думкою, що між поняттями «особистість» та «індивідуальність» принципової різниці немає?

2. Що таке спрямованість особистості? Її форми. Чи можна тлумачити спрямованість людини як вияв усіх притаманних їй спонукань?

3. Якими є головні групи мотивів?

4. Що є рушійною силою розвитку особистості? Чи можна прискорити психічний розвиток особистості?

5. Чи достатньо, характеризуючи інтерес, зазначити, що це – стійке, вибіркоче ставлення людини до явищ та об'єктів дійсності? За якими критеріями характеризують інтереси?

6. Назвіть структурні компоненти самосвідомості. Як пов'язані між собою самооцінка особистості і рівень її домагань?

Література

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб. : Питер, 2001. – 288 с.

2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – СПб. : ПИТЕР, 2008. – 400 с.

3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк // Психологічна наука, вчитель, учень. – К. : Рад.школа, 1989. – 609 с.

4. Лушин П. В. Психология личностного изменения / П. В. Лушин. – Кировоград : Полиграфическо-издательский центр ООО «Имэкс ЛТД», 2002. – 360 с.

5. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К.: ТОВ-КММ, 2006. – 240 с.

6. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / А. Маслоу ; предисл. Г. А. Балла; [пер. с англ.]. – К.: Институт психологии АПН Украины, 1994. – 52 с.

7. Олпорт Г. Становление личности : избранные труды / Г. Олпорт. – М. : Смысл, 2002. – 462 с.

8. Штерн В. Персоналистическая психология / В. Штерн // История зарубежной психологии (30–60-е гг. XX в.) : тексты / под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. – [3-е изд.]. – Екатеринбург : Деловая книга, 1999. – С. 186–198.

ТЕМА 5. ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ

I. Питання для обговорення.

1. Діяльність як психологічна проблема. Поняття про діяльність, активність та реактивність.
2. Основні етапи та структура діяльності.
3. Засвоєння діяльності. Уміння. Навички.
4. Основні види діяльності людини.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Охарактеризуйте особливості системного підходу до вивчення діяльності, поведінки особистості.
2. Активність та саморегуляція як стрижневі характеристики Діяльності і поведінки особистості.
3. Чи можлива діяльність без чіткого уявлення про її мету?
4. У чому полягає механізм зворотної аферентації при виконанні дії?
5. У чому полягає суть процесів екстеріоризації та інтеріоризації дії?
6. Що є показником сформованості навичок?
7. Наведіть приклади шкідливих звичок людини. Назвіть методи та методики їх подолання.
8. Характерні риси гри як одного з видів діяльності.
9. Характерні риси учіння як виду діяльності.
10. Характерні риси праці як виду діяльності.
11. У чому полягає зв'язок між грою, працею та навчанням.
12. У наведених далі прикладах визначити, що належить до руху, а що – до дії:
 - а) щоб зупинити машину, водій зменшує газ, вимикає зчеплення і натискає на педаль гальма;
 - б) щоб зменшити швидкість, водій зменшує газ і натискає на педаль зчеплення.
13. В яких прикладах ідеться про вміння, навички, звички:
 - а) недосвідчений кранівник послідовно переміщує вантаж, працюючи по черзі кожним важелем. Вантаж рухається начебто стрибками і по ламаній лінії, зупиняючись і змінюючи напрямок руху;
 - б) грамотна людина швидко, не витрачаючи часу на визначення типу речення, безпомилково ставить розділові знаки;
 - в) при переході вулиці, де є світлофор, людина кидає оком на нього навіть тоді, коли рух транспорту відсутній.

14. Визначити, який зв'язок психіки та діяльності виявляється в описаній далі ситуації.

15. Вивчення людей похилого віку та довгожителів показує, що активний зв'язок з оточуючим життям та посильна праця сприяють збереженню життєвого тону особистості впродовж багатьох років. Якщо ж людина з тих чи інших причин припиняє професійну громадську діяльність, звільняється від будь-яких обов'язків і виконання пов'язаних з ними функцій, то це призводить до занепаду сил, прискорює старіння і викликає глибокі зміни у структурі особистості.

16. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 66–68).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: активність, поведінка, діяльність, мотив, мета, стимул, інтеріоризація, екстеріоризація, зворотна аферентація, дія, рух, навичка, вміння, звичка, інтерференція, перенесення навички.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. У чому полягає якісна відмінність діяльності людини від поведінки тварин?

2. Що означає для людини процес оволодіння діяльністю?

3. Які об'єктивні та суб'єктивні чинники сприяють продуктивності праці?

4. Яка послідовність у розгортанні компонентів діяльності?

5. Чи відповідає наведена послідовність компонентів діяльності реальній логіці її розгортання: актуалізація потреби, усвідомлення мети, формування програми дій, визначення способу дій, реальне виконання дій, коригування дій та результатів діяльності.

Література

1. Загальна психологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Каравела, 2011. – 464 с.

2. Леонтьев А.Н. Лекции по общей психологии : учеб. пособ. / А.Н. Леонтьев. – М.:Смысл: Академия, 2007. – 511 с.

3. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Смысл : Академия, 2005. – 352 с.

4. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / С. Д. Максименко. – К. : Центр учбової літератури, 2008.

– 272 с.

5. Немов Р. С. Психологія : учебник для студ. высш. пед. учебн. заведений : [в 3-х кн.] / Р.С. Немов. – 3-е изд. – М. : Гуманит изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2 : психологія образования. – 608 с.

6. Практикум по общей психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – 288 с.

7. Психологія : підруч. / за ред. Ю. Л. Трофімова. – [2-ге вид., стереотип.] – К. : Либідь, 2000. – 558 с.

ТЕМА 6. ПСИХОЛОГІЯ СПІЛКУВАННЯ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про спілкування. Рівні спілкування.
2. Основні функції і цілі спілкування.
3. Структура спілкування.
4. Види спілкування.
5. Перцептивна сторона спілкування.
6. Комунікативна сторона спілкування.
7. Вербальні і невербальні засоби спілкування. Мова і мовлення.
8. Інтерактивна сторона спілкування.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Дайте визначення поняття «спілкування», його змісту, мети й засобів.
2. Охарактеризуйте основні види людського спілкування.
3. Розкрийте взаємовплив спілкування і діяльності людини.
4. Проаналізуйте необхідність спілкування як умови психічного розвитку людини.
5. Охарактеризуйте невербальне спілкування. Чим воно відрізняється від вербального?
6. Розкрийте особливі механізми міжособистісного сприймання – ідентифікацію, рефлексію, стереотипізацію.
7. Охарактеризуйте явище каузальної атрибуції.
8. Назвіть якості особистості, що мають значення у спілкуванні.
9. Що означає термін «педагогічне спілкування»? Охарактеризуйте особистісні якості та якості мовлення вчителя.
10. Назвіть можливі бар'єри в спілкуванні. Поясніть, які бар'єри можуть виникнути в спілкуванні вчителя і учнів.
11. Наведіть два приклади виявлення вчителем психолого-педагогічного такту та факти нетактовної поведінки вчителя під час спілкування.

12. Що, на вашу думку, означає поняття і механізм дії зворотного зв'язку у спілкуванні?

13. Поясніть таку думку: «Педагогічна кваліфікація вчителя, крім бездоганного знання свого предмету, методу викладання, має чимало психологічних (інтелектуальних, мовленнєво-комунікативних, емоційних, вольових, творчих та інших) складових» (О.В. Скрипченко).

14. Поясніть можливі мотиви поведінки, описаної в поданих ситуаціях:

а) учениця відмовляється йти з класом до театру.

б) вчителька подає директору заяву про звільнення.

в) мама наполягає, щоб донька всі канікули провела в селі у бабусі.

15. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 77–81).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: спілкування, комунікація, соціальні норми, роль спілкування, функції спілкування, види спілкування, форми спілкування, стилі спілкування, невербальні засоби спілкування, вербальні засоби спілкування, візуальний контакт, ідентифікація, рефлексія, стереотипізація, соціальна перцепція, соціальні норми, атракція, соціальні установки, каузальна атрибуція, емпатія, ефект ореолу, ефект первинності, ефект новизни, комунікативність, контактність, діалогічність, ініціативність, комунікативний бар'єр, естетичний бар'єр, інтелектуальний бар'єр, семантичний бар'єр, стилістичний бар'єр, логічний бар'єр, поняття про кооперацію у спілкуванні, конфлікт, комунікатор, реципієнт.

3. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Розкрийте поняття спілкування.

2. Дайте поняття техніки і прийомів спілкування.

3. Назвіть вікові й професійні (педагогічна діяльність) особливості техніки і прийомів спілкування.

4. Покажіть суттєві відмінності спілкування людей і тварин.

4. Розкрийте роль спілкування в онтогенетичному розвитку людини.

5. Розкрийте роль мови як суспільно-історичного явища.

6. Охарактеризуйте особистісне спілкування вчителя і учнів як один із аспектів педагогічної майстерності.

Література

1. Бодалев А. А. Личность и общение : избранные труды /

- А. А. Бодалев. – М. : Педагогика, 1983. – 227 с.
2. Брудный А. А. Понимание и общение / А. А. Брудный. – М. : Знание, 1989. – 64 с.
3. Знаков В. В. Понимание в познании и общении / В. В. Знаков. – М. : Ин-т психологии РАН, 1994. – 237 с.
4. Каган М. С. Мир общения / М. С. Каган. – М. : МГУ, 1998. – 216 с.
5. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. - 287 с.
6. Леонтьев А. А. Педагогическое общение / А. А. Леонтьев [под ред. М. К. Кабардова]. – [2-е и: перераб. и дополн.]. – М. – Нальчик, 1996. – 96 с.
7. Межличностное общение : учебн. / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова. – СПб. : Изд-во Питер, 2001. – 544 с.
8. Семиченко В. А. Психология общения / В. А. Семиченко. – К. : Магистр S, 1997. – 150 с.
9. Толстых А. В. Наедине со всеми : о психологии общения / А. В. Толстых. – Минск : Полымя, 1990. – 274 с.
10. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підруч. / М. М. Філоненко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – С. 8-100.

ТЕМА 7. УВАГА ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про увагу як специфічний механізм у житті людини.
2. Функції уваги.
3. Фізіологічна природа уваги.
4. Види уваги, їх характеристика.
5. Властивості уваги.
6. Шляхи та засоби формування розвинутої уваги.
7. Роль уваги в навчальному процесі.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. У чому полягає сутність механізму уваги. Наведіть приклади.
2. Охарактеризуйте емоційно-моторну теорію уваги Т. Рібо.
3. У чому полягає суть теорії установки і уваги (концепція Д.Н.Узнадзе)?
4. Визначте роль уваги в орієнтувально-дослідницькій діяльності (концепція П.Я. Гальперіна).
5. Охарактеризуйте основні види уваги. Назвіть умови, які потрібні для їх виникнення і підтримання.
6. У чому полягає уважність як властивість людини.

7. Назвіть етапи розвитку уваги у дітей.
8. Охарактеризуйте вислів К.Д. Ушинського про роль уваги у навчанні учнів: «...Увага є саме тими дверима, через які проходить все, що тільки входить в душу людини із зовнішнього світу...».
9. Охарактеризуйте властивості уваги.
10. Що таке неуважність? Які види неуважності Ви знаєте? У чому полягають причини неуважності?
11. Ньютон мав звичку варити яйце на спиртівці за робочим столом, щоб зайвий раз не відволікатися від роботи. Одного разу в момент напруженої розумовою праці замість яйця він вкинув у каструлю свого годинника. Як можна пояснити цей факт?
12. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 134–136).

III. Самостійна робота студентів.

- 1.Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: увага, внутрішня увага, домінанта, осередок оптимального збудження, індукція нервових процесів, ретикулярна формація, об'єм, розподіл, зосередженість, спрямованість, стійкість, концентрація, переключення уваги; довільна, мимовільна, післядовільна увага; колективна, групова, індивідуальна увага; сенсорна увага, інтелектуальна увага, моторна увага, відволікання уваги.
- 2.Конспектування першоджерел.
- 3.Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Дайте визначення уваги і її основних функцій (активізація діяльності; забезпечення вибіркової протікання психічних процесів; спілкування між людьми).
2. Назвіть фізіологічні та психологічні механізми уваги.
3. Проаналізуйте психологічні теорії уваги.
4. Дайте характеристику мимовільної, довільної та післядовільної уваги.
5. Розкрийте особливості розвитку уваги у дітей, «нижчі» й «вищі» форми уваги.
6. Охарактеризуйте властивості уваги.

Література

1. Выготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Выготский // Выготский Л. С. Сочинения : в 6-ти т. – М. : Мысль, 1983. – Т. 3. – 390 с.

2. Дубравська Д.М. Основи психології: навч. посіб. / Д.М. Дубравська. – Львів: Світ, 2001. – 280 с.
3. Загальна психологія : підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
4. Збірник завдань з загальної психології / за ред. В. С. Мерліна. – К. : Вища школа, 1977. – 230 с.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [Видання 3-є, перероблене та доповнене]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
6. Немов Р. С. Психологія : учебник [для студ. высш. пед. учебн. заведений] : в 3-х кн. / Р.С. Немов. – [3-є изд.]. – М. : Гуманит изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2 : психология образования. – 608 с.

ТЕМА 8. ВІДЧУТТЯ ЯК ПОЧАТКОВА ЛАНКА ПІЗНАВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про відчуття та їх значення в житті людини.
2. Анатомо-фізіологічна природа відчуттів.
3. Види відчуттів.
4. Поняття чутливості, абсолютні пороги відчуттів та пороги розрізнення.
5. Закономірності та властивості відчуттів.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Як проявляються відчуття людини?
2. Чи відображає відчуття окремі властивості предмета?
3. Назвіть будову аналізатора.
4. Чи викликає відчуття будь-який вплив на рецептор?
5. У чому проявляється вплив фізичних факторів на відчуття?
6. Назвіть види відчуттів за генетичним принципом.
7. Які відчуття є дистантними, а які – контактними?
8. Як визначаються больові відчуття? Чому немає адаптації до болі?
9. Як людина використовує вібраційні відчуття?
10. У чому полягає зв'язок чуттєвого пізнання і абстрактного мислення?
11. Чи пов'язані дії людини з м'язово-руховими та статико-кінетичними відчуттями?
12. У чому різниця між екстероцептивними, інтероцептивними і пропріоцептивними відчуттями?
10. У чому полягає чутливість як властивість відчуття?

13. Роль адаптації як властивості відчуття в життєдіяльності людини.
14. Специфіка модальності відчуттів.
15. Охарактеризуйте зв'язок тривалості відчуття з часом дії подразника. Розкрийте поняття «контраст», «синестезія», «сенсibiliзація».
16. Про яку закономірність відчуттів говорять вислови: «холодний колір», «гострий погляд», «м'який голос».
17. Чим можна пояснити в кожному конкретному випадку розлади зорових відчуттів: «Погано бачу предмети при яскравому освітленні», «Коли заходжу з вулиці в погано освітлену кімнату, тривалий час нічого не бачу», «Не можу читати: літери та рядки в книзі розпливаються»?
18. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 159–162).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: відчуття, аналізатор, рецептор, верхній абсолютний поріг чутливості, нижній абсолютний поріг чутливості, адаптація, сенсibiliзація, синестезія, контраст, акомодация, бінокулярний зір, взаємодія відчуттів, інтероцептивні відчуття, екстероцептивні відчуття, пропріоцептивні відчуття, модальність, апперцепція.
2. Конспектування першоджерел.
3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Розкрийте значення відчуттів у житті людини та їх походження.
2. Назвіть особливості зорових і слухових відчуттів.
3. Дайте визначення закону Вебера-Фехнера.
4. Назвіть причини зміни чутливості аналізаторів.
5. Дайте уявлення про субсенсорні відчуття.

Література

1. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания / Б. Г. Ананьев. – М. : Наука, 2001. – 277 с.
2. Дубравська Д.М. Основи психології: навч. посіб. / Д.М. Дубравська. – Львів: Світ, 2001. – 280 с.
3. Загальна психологія : підруч. / Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін.. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.

4. М'ясоїд П. Загальна психологія : навч. посібник [для студ. вуз.] / П. М'ясоїд. – [2-е вид., доп.]. – К. : Вища школа, 2001. – 487 с.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [Видання 3-є, перероблене та доповнене]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
6. Немов Р. С. Психологія : учебник [для студ. высш. пед. учебн. заведений] : в 3-х кн. / Р.С. Немов. – [3-е изд.]. – М. : Гуманит изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2 : психология образования. – 608 с.

ТЕМА 9. СПРИЙМАННЯ ЯК ЧУТТЄВИЙ РІВЕНЬ ПІЗНАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ ДІЙСНОСТІ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про сприймання.
2. Фізіологічна основа сприймання.
3. Спільне й відмінне у відчутті та сприйманні.
4. Активний характер відчуття й сприймання. їх роль у життєдіяльності людини.
5. Класифікація і види сприймання.
6. Властивості сприймання.
7. Розвиток сприймання у дітей.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Який психічний процес називається сприйманням?
2. Охарактеризуйте особливості сприймань. Поясніть на прикладах.
3. Розкажіть про залежність сприймань від характеру діяльності.
4. Поясніть роль моторних компонентів у сприйманні.
5. Охарактеризуйте сприймання як систему перцептивних дій, спрямованих на обстеження предметів і виявлення їх властивостей.
6. Поясніть особливості зорових і слухових сприймань людини.
7. Розкажіть про особливості сприймання часу, простору та руху.
8. Як впливає минулий досвід людини (апперцепція) на сприймання? Як впливає теперішній досвід (перцепція) на сприймання?
9. Спостереження як особливий вид сприймання. Умови його ефективності.
10. Що таке спостережливість?
11. Зорові ілюзії, їх психологічний механізм.
12. Хмари на небі іноді сприймаються як цілісні предмети, що нагадують тварин, птахів, скелі тощо. Яка важлива особливість сприймання у цьому виявляється?
13. Відомо, що один і той самий проміжок часу в різних ситуаціях сприймається по-різному. Поясніть причини суб'єктивної оцінки часу людиною.
14. Чим пояснити, що сліпонароджені після вдало проведеної операції спочатку не розрізняють ні форми, ні розміру, ні віддаленості предметів?
15. Чим пояснити, що одна й та сама лекція різними студентами може оцінюватися по-різному: як «інформативна», «популярна», «цікава», «корисна», «нудна», «нецікава».

16. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 159–162).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: сприймання, вибірковість сприймання, константність, спостережливість, предметність, структурність, осмисленість, цілісність, перцепція, апперцепція, установка, ілюзія сприймання, сприймання простору, сприймання часу, сприймання руху.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Розкрийте особливості професійної спостережливості вчителя.
2. Охарактеризуйте розвиток сприймання (перцептивних дій) у дітей.
3. Назвіть фактори, які впливають на формування образів.
4. Які Ви знаєте закони і загадки зорового сприймання людини.
5. Покажіть вплив мислення на сприймання.

Література

1. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания / Б. Г. Ананьев. – М. : Наука, 2001. – 277 с.
2. Дубравська Д.М. Основи психології: навч. посіб. / Д.М. Дубравська. – Львів: Світ, 2001. – 280 с.
3. Загальна психологія : підруч. / Скрипченко О. В., Долинська Л. В., Огороднійчук З. В. та ін.. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
4. М'ясоїд П. Загальна психологія : навч. посібник [для студ. вуз.] / П. М'ясоїд. – [2-е вид., доп.]. – К. : Вища школа, 2001. – 487 с.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [Видання 3-є, перероблене та доповнене]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
6. Немов Р. С. Психологія : учебник [для студ. высш. пед. учебн. заведений] : в 3-х кн. / Р.С. Немов. – [3-е изд.]. – М. : Гуманит изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2 : психология образования. – 608 с.

ТЕМА 10. ПАМ'ЯТЬ ЯК ПІДҐРУНТЯ ПСИХІЧНОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття «пам'ять», її роль у житті людини.
2. Процеси пам'яті: запам'ятання, збереження,

відтворення і забування.

3. Теорії і закони пам'яті.
4. Види пам'яті, їх особливості.
5. Прийоми організації заучування.
6. Індивідуальні відмінності пам'яті у людей.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Розкрийте зміст поняття «пам'ять».
2. Яку роль у житті людини відіграє пам'ять?
3. Простежте, як залежить пам'ять від мотивації особистості.
4. Розкрийте особливості розвитку пам'яті у філогенезі.
5. Розкрийте особливості пам'яті в онтогенезі.
6. Види пам'яті людини, їх характеристика.
1. Дайте характеристику і порівняйте основні теорії пам'яті (асоціативна, гештальттеорія, когнітивна, психоаналітична, діяльнісна, інформаційно-кібернетична).
7. Шляхи, прийоми та засоби тренування і покращення пам'яті. Мнемотехніка.
8. Поясніть явище ремінісценції.
10. Порушення пам'яті та їх наслідки.
11. Розкрийте особливості розвитку пам'яті у дітей.
12. З досвіду відомо, що, хвилюючись, людина може забувати раніше запам'ятоване. Яке фізіологічне пояснення можна дати цьому явищу?
13. Багато людей для кращого запам'ятовування вдаються до коротких занотувань. Чому такий прийом сприяє кращому запам'яттю матеріалу?
14. В одному експерименті піддослідним запропонували розв'язати п'ять завдань. Через 15 хвилин їм же потрібно було скласти п'ять аналогічних завдань. Після цього вони повинні були відтворити числа з усіх десяти завдань. В якому випадку піддослідні краще запам'ятали цифри і чому?
15. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 173–174).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: пам'ять, мимовільна пам'ять, довільна пам'ять, запам'ятання, збереження,

відтворення, мнемічні дії, мнемічна пам'ять, довготривала пам'ять, оперативна пам'ять, проактивна інтерференція, ретроактивна інтерференція, рухова пам'ять, емоційна пам'ять, ремінісценція, мнемоніка, короткочасна пам'ять.

2. Конспектування першоджерел.
3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Покажіть взаємозв'язок і взаємодію різних видів пам'яті у людини.
2. Розкрийте індивідуальні особливості пам'яті людини.
3. Зробіть порівняльний аналіз основних механізмів пам'яті за її психологічними теоріями.
4. Назвіть шляхи, прийоми й засоби покращення пам'яті людини.
5. Розкрийте теорію філогенетичного розвитку пам'яті П.П.Блонського.
6. Проаналізуйте культурно-історичну теорію розвитку пам'яті Л.С.Виготського.

Література

1. Андреев О. А. Техника тренировки памяти / О. А. Андреев, Л. Н. Хромов. – М., 2007. – 131 с.
2. Бузан Т. Скоростная память / Т. Бузан. – М. : Эйдос, 1996. – 122 с.
3. Загальна психологія : підруч. / [О. В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
4. Збірник завдань з загальної психології / за ред. В. С. Мерліна. – К. : Вища школа, 1977. – 230 с.
5. Иванова Е. Ф. Психология мышления и памяти / Е. Ф. Иванова. – Харьков : ХГУ, 1990. – 79 с.
6. Лёзер Ф. Тренировка памяти / Ф. Лёзер ; под ред. Н. К. Корсаковой; [пер. с нем. К. М. Шоломия]. – М. : Мир, 1979. – 163 с.
7. Хрестоматия по психологии : учебн. пособ. [для студентов пед. ин-тов] / сост. В. В. Мироненко ; под. ред. А. В. Петровского. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1987. – 447 с.

ТЕМА 11. МИСЛЕННЯ ЯК ВИЩА ФОРМА ПІЗНАННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ ДІЙСНОСТІ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про мислення. Основні функції мислення.
2. Теорії мислення.
3. Змістова сторона мислення: логічні форми мислення.
4. Функціонально-операційна сторона мислення: мисленнєві дії та операції.

5. Мислення як діяльність і процес розв'язання задач.
6. Класифікація та види мислення.
7. Індивідуальні особливості мислення людини.
8. Розвиток та формування культури мислення у дітей.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Поняття про мислення, його відмінність від інших пізнавальних процесів.

2. Назвіть мисленнєві процеси та операції, дайте їх характеристику.

3. У чому виявляється принципова відмінність мислення людини від «мислення машини»? Наведіть аргументи.

4. У чому полягають відмінності мислення людини від мислення тварин?

5. Про які якості розуму йдеться в наведеному описі: «Він мав ґрунтовні знання в царині як соціальних, так і природничих наук, і вмів цими знаннями чудово користуватися. У досліджуваних явищах він прагнув віднайти їх сутність, з'ясувати основні причини, зв'язки. Відкидаючи будь-які шаблони, в аналізі нових фактів умів бачити їх з нового боку і не боявся критично оцінити свої попередні погляди. Іноді він припускався помилок, але вмів усувати їх згодом».

6. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 179–184, 187–188).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: мислення, розуміння, аналіз, синтез, порівняння, абстракція, узагальнення, класифікація, систематизація, проблемна ситуація, задача; наочно-дійове, наочно-образне, абстрактно-логічне, теоретичне, практичне, дискурсивне, інтуїтивне, репродуктивне, продуктивне, реалістичне, аналітичне, аутистичне мислення; поняття, судження, умовиводи, самостійність, глибина, широта, гнучкість, критичність, цілеспрямованість, економічність, раціональність, стереотипність, швидкість мислення; евристика, інсайт, інстинкт, індукція, дедукція, гіпотеза.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Покажіть зв'язок мислення з емоціями та мотивацією.

2. Назвіть психологічні механізми формування творчого

мислення.

3.
інтелекту.

Які Ви знаєте тести

4.
особливості мислення людини.

Назвіть індивідуальні

Література

1. Брушлинский А. В. Мышление и общение / А. В. Брушлинский, В. А. Поликарпов. – Минск, 1990. – 214 с.

2. Збірник завдань з загальної психології / за ред. В. С. Мерліна. – К. : Вища школа, 1977. – 230 с.

3. Иванова Е. Ф. Психология мышления и памяти / Е. Ф. Иванова. – Харьков : ХГУ, 1990. – 79 с.

4. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [видання 3-є, перероблене та доповнене]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.

5. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка / Ж. Пиаже. – М. : Наука, 1994. – 528 с.

6. Хрестоматия по общей психологии : психология мышления / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. В. Петухова. – М. : МГУ, 1981. – 400 с.

ТЕМА 12. УЯВА ЯК СПЕЦИФІЧНИЙ ПСИХІЧНИЙ ПРОЦЕС ЛЮДИНИ

I. Питання для обговорення.

1. Загальне поняття про уяву як специфічно людський вид діяльності.
2. Фізіологічна природа уяви.
3. Аналітико-синтетичний характер процесів уяви.
4. Функції уяви та її індивідуальні особливості.
5. Класифікація і види уяви.
6. Процеси створення образів уяви.
7. Роль уяви в житті та професійній діяльності людини.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Підтвердити та обґрунтувати соціальну природу уяви.
2. Який зв'язок між уявою і мисленням?
3. Визначте роль випереджального відображення у процесах уяви.
1. Визначте роль фантазії в художній, науковій творчості, ігровій діяльності.
4. Творча уява і особистість.
5. Уява і засоби психотерапевтичного впливу.

6. Роль уяви в індивідуальній творчості художника.
7. Охарактеризуйте поняття «інсайт», особливості його виникнення та прояву.
8. Прояви уяви в проєктивних особистісних тестах.
10. Психологічні ритми. Сон і сновидіння.
11. Розкрийте відмінність між уявою і уявленням. Наведіть приклади.
12. Що таке мрії? У чому різниця між мрією і маренням?
13. Визначте які прийоми створення образів уяви використано: винахідником – при конструюванні дирижабля, гідролітака; письменником – при створенні літературного персонажа; художником – при створенні дружнього шаржу.
14. Поясніть чому деякі люди, не освідченні в медицині, прочитавши опис того чи іншого захворювання, схильні являти, що і вони захворіли саме на цю хворобу з виявленням її симптомів.
15. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 197–201.).

III. Самостійна робота студентів.

1.Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: аглютинація, акцентування, уява, репродуктивна (відтворююча) уява, творча уява, гіперболізація, мрія, схематизація, типізація, літота, мимовільна уява, довільна уява, дидактогенії, ятрогенії, ідеомоторний акт, активна уява, пасивна уява, мрія, фантазія, антиципація, аналогія, алегорія, галюцинація, марення.

2.Конспектування першоджерел.

3.Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Покажіть вплив уяви на стан організму людини.
2. Розкрийте роль уяви у невербальному спілкуванні.
3. Назвіть психологічні особливості спільної творчої діяльності людей.
4. Що таке натхнення і харизма. Поняття харизматичного впливу.
5. Покажіть роль уяви в особистісних стосунках.

Література

1. Выготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Выготский // Выготский Л. С. Сочинения : в 6-ти т. – М. : Мысль, 1983. – Т. 3. – 390 с.
2. Загальна психологія : підруч. / [О. В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
3. Збірник завдань з загальної психології / за ред. В. С. Мерліна. –

К. : Вища школа, 1977. – 230 с.

4. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [Видання 3-є, перероблене та доповнене]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.

5. Практикум по общей психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – 288 с.

6. Развитие творческой активности школьников / под ред. А. М. Матюшкина. – М. : Педагогика, 1991. – 160 с.

ТЕМА 13. ЕМОЦІЙНА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про емоції і почуття.
2. Фізіологічні основи емоцій і почуттів.
3. Основні властивості емоцій і почуттів.
4. Емоційні стани.
5. Форми переживання емоцій і почуттів.
6. Вищі почуття.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Як відбувається відображення дійсності почуттями, і чим воно відрізняється від відображення в пізнавальних процесах?
2. У чому полягає відмінність між емоціями і почуттями?
3. Назвіть ознаки зовнішнього виявлення емоцій і почуттів.
4. Назвіть і поясніть сутність основних властивостей емоційних процесів.
5. Назвіть головні ознаки афекту.
6. Чим ознаки стресових станів відрізняються від настроїв та афектів?
7. Чим ознаки настрою відрізняються від афекту?
8. Назвіть основні емоційні стани та поясніть їх сутність.
9. Назвіть і поясніть сутність вищих почуттів. Як вони співвідносяться з духовним розвитком людини?
10. Що складає фізіологічне підґрунтя переживань?
11. Чим можна пояснити, що іноді характер емоційних реакцій неадекватний об'єктивним впливам? Поясніть думку.
12. Чому людина в горі відчувається легше, коли виплачеться? Обґрунтуйте відповідь.
13. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 214–217).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: почуття, емоції, емоційні стани: гнів, радість, відроза, горе, фрустрація, полярність почуттів, афекти, настрої, пристрасті, інтенсивність почуттів, амбівалентність почуттів; моральні, праксичні, інтелектуальні, естетичні почуття.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. У чому сутність інформаційної теорії П.В. Симонова.
2. Покажіть співвідношення понять «почуття» та «емоції».
3. Дайте визначення любові як морального почуття людини.
4. Покажіть роль емоцій у художній творчості людини.

Література

1. Вартанян Г. А. Эмоции и поведение / Г. А. Вартанян, Е. С. Петров. – Л. : Наука, 1989. – 144 с.
2. Додонов Б. И. В мире эмоций / Б. И. Додонов. – К. : Политиздат, 1987. – 142 с.
3. Емоційний розвиток дитини / [упоряд. : С. Максименко, К. Максименко, О. Главник]. – К. : Мікрос-СВС, 2003.
4. Изард К. Э. Эмоции человека / К. Э. Изард. – М. : Логос, 2000. – 175 с.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [Видання 3-є, перероблене та доповнене]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
6. Семиченко В. А. Психические состояния / В. А. Семиченко. – К. : Магістр-S, 1998. – 208 с.
7. Симонов П. В. Потребностно-информационная теория эмоций / П. В. Симонов // Вопросы психологии. – 1982. – № 6. – С. 44–56.

ТЕМА 14. ВОЛЬОВА СФЕРА ОСОБИСТОСТІ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про волю. Довільні дії та їх особливості.
2. Фізіологічні основи волі.
3. Аналіз складної вольової дії.
4. Вольові якості людини.
5. Слабка воля, причини та шляхи подолання.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. У чому полягають основні теорії волі?
2. У чому виявляються основні функції волі?
3. Назвіть основні етапи та структурні компоненти вольової дії.
4. Чи завжди реальна ситуація потребує виявлення всіх етапів вольової дії?
5. Чи є будь-яка свідома дія вольовою?
6. Чи є закономірний зв'язок між високою свідомістю особистості та силою її волі?
7. Які причини можуть викликати боротьбу мотивів?
8. Що може вплинути на

прийняття рішення?

9. Які чинники, на вашу думку, мають найбільший вплив на розвиток волі людини?

10. У чому полягає слабкість волі і які її причини?

11. Чи можна стверджувати, що праця була головним джерелом формування волі людини?

12. Чи є впевненість ознакою сильної волі?

13. Які прийоми роботи над собою можуть сприяти формуванню вольових якостей?

14. Іноді дорослі, спілкуючись із дітьми, вживають такі висловлювання: «У тебе, як завжди, в голові самі тільки дурниці», «Я нічого кращого від тебе і не чекав». Чи завжди подібні зауваження можуть дати позитивний ефект? На формування яких якостей дитини це впливає?

15. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 21–224).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: мимовільна дія, довільна дія, імпульсивні дії, специфічно людські довільні дії, мета, абулія, апраксія, потяг, бажання, наміри, мотиви.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Що може впливати на прийняття рішення? Опишіть послідовність необхідних дій при прийнятті рішення.

2. У чому полягає слабкість волі і які її причини?

3. У чому полягає самовиховання волі? Назвіть прийоми роботи над собою, які сприятимуть розвитку вольових рис.

4. Поясніть фізіологічні основи виявлення волі у людини.

Література

1. Загальна психологія : підруч. / [О. В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.

2. Котырло В. К. Развитие волевого поведения у дошкольников / В. К. Котырло. – К.: Радянська школа, 1971. – 195 с.

3. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [Видання 3-є, перероблене та доповнене]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.

4. Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / А. И. Абраменко, А. А. Алексеев, В. В. Богословский и др.; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. –

288 с.

5. Прохоров А. О. Психические состояния учителя и продуктивность урока / А. О. Прохоров // Вопросы психологии. – 1989. – № 6. – С. 49–56.

6. Селиванов В. И. Воля и ее воспитание / В. И. Селиванов. – М., 1976. – 420 с.

ТЕМА 15. ТЕМПЕРАМЕНТ ЯК ПРОЯВ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЛЮДИНИ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про темперамент.
2. Типи вищої нервової діяльності і темперамент.
3. Типові властивості темпераменту.
4. Вплив темпераменту на діяльність людини.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Якими властивостями психічної діяльності характеризується темперамент?
2. Які властивості вищої нервової діяльності І.П. Павлов вважав базовими при визначенні типів темпераменту?
3. Чи тотожні поняття «тип нервової діяльності» і «темперамент»? Аргументуйте свою відповідь.
4. Чи можна стверджувати, що властивості темпераменту є природженими?
4. У чому виявляються особливості поведінки екстраверта?
5. У чому виявляються особливості поведінки інтроверта?
6. Чи є екстравертність або інтровертність особистості закономірним виявом певного типу темпераменту?
7. Чи може темперамент змінюватися впродовж життя? Аргументуйте свою відповідь.
8. Як позначається темперамент на формуванні рис характеру?
10. У чому полягає виховання темпераменту?
11. Чи можна визначити темперамент особистості за яскравими, але епізодичними виявами її поведінки? У яких життєвих ситуаціях темперамент виявляється найбільш повно?
12. Які поєднання типів темпераменту найчастіше зустрічаються? Як це можна пояснити психологічно?
13. У чому може виявлятися врахування вчителем особливостей темпераменту учня?
14. Чи потрібно знати темперамент людини, з якою нам доводиться спілкуватися? Яку роль відіграють ці знання у розвитку взаємин?

15. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 238–246.).

III. Самостійна робота студентів.

1.Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: темперамент, вища нервова діяльність, типи нервової системи, сангвінік, меланхолік, флегматик, холерик, ригідність, пластичність, реактивність, екстраверсія, інтроверсія.

2.Конспектування першоджерел.

3.Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Назвіть типи вищої нервової діяльності і темпераменту людини.

2. Опишіть характерні особливості меланхолічного типу темпераменту.

3. Порівняйте, хто легше пристосовується до змін у житті – холерик чи сангвінік.

4. Дайте загальну характеристику флегматику.

5. Як впливає темперамент на формування особистісних якостей?

Література

1. Дубравська Д.М. Основи психології / Д.М. Дубравська. – Львів : Світ, 2001. – 280 с.

2. Загальна психологія : підруч. / [О. В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.

3. Левитов Н. Д. Психология характера / Н. Д. Левитов. – М. : Просвещение, 1969. – 424 с.

4. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – К. : Вища шк., 1989. – 374 с.

5. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [Видання 3-є, перероблене та доповнене]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.

6. Психологія : підруч. / за ред. Ю. Л. Трофімова. – [2-ге вид., стереотип.] – К. : Либідь, 2000. – 558 с.

ТЕМА 16. ХАРАКТЕР ЯК ПРОЯВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

I. Питання для обговорення.

1.Поняття про характер.

2.Природа характеру.

3. Структура характеру.

4. Основні риси типового характеру. Типологія характеру.

5. Становлення характеру.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. Розкрийте зміст поняття «характер».

2. Покажіть взаємодію характеру і темпераменту.

3. Що входить до структури характеру?

4. Які існують типології характеру?

5. «Переїматися чужими хвилюваннями» – риса характеру якого типу?

6. «Намагатися бути логічним і неупередженим» – до якого типу характеру можна віднести цю рису?

7. Якщо Вам слова «жвавий» і «компанійський» ближче до серця, ніж слова «спокійний» і «зосереджений», тоді до якого типу можна віднести Ваш характер?

8. Згадайте характерологічні риси найбільш яскравих літературних героїв та спробуйте дати їм типологічну оцінку.

9. Як формується характер?

10. Яке співвідношення понять особистості та характеру?

11. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 251–253, 256–259).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: характер, структура характеру, типологія характеру, повнота, цілісність, визначеність, сила характеру, основні риси типового характеру: моральні, вольові, інтелектуальні, емоційні, ставлення до праці, до інших людей, до власності, до самого себе, до природи, акцентуації характеру.

3. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Покажіть вплив темпераменту на формування рис характеру.

2. Назвіть вікові особливості формування характеру.

3. Покажіть роль характеру в учінні.

4. Охарактеризуйте основні типи акцентуацій характеру.

Література

1. Дубравська Д.М. Основи психології / Д.М. Дубравська. – Львів: Світ, 2001. – 280 с.

2. Загальна психологія : підруч. / [О. В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
3. Левитов Н. Д. Психология характера / Н. Д. Левитов. – М. : Просвещение, 1969. – 424 с.
4. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – К. : Вища шк., 1989. – 374 с.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [Видання 3-є, перероблене та доповнене]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
6. Практикум по общей психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – 288 с.

ТЕМА 17. ЗДІБНОСТІ ЯК ІСТОТНІ ВЛАСТИВОСТІ ЛЮДИНИ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про здібності.
2. Структура здібностей.
3. Різновиди здібностей.
4. Індивідуальні відмінності у здібностях людей та їх природні передумови.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання.

1. У чому виявляються здібності особистості?
 2. Якими є головні компоненти здібностей?
 3. Як пов'язані між собою здібності та задатки?
 4. Які психічні властивості людини сприяють розвитку здібностей?
- Чи є здібності спадковими?
5. Чи є показниками здібностей людини кількість знань, умінь та навичок?
 6. Чи є швидкість виконання діяльності показником здібностей високого рівня розвитку?
 7. Як темп опанування новою діяльністю співвідноситься зі здібностями?
 5. Чи існує фатальна залежність між задатками і здібностями?
 6. Чи є задатки обов'язковою передумовою розвитку здібностей?
 7. Доведіть неправомірність думки про вроджену природу здібностей.
 8. Які психічні якості особистості є обов'язковою умовою успішного розвитку здібностей? Розкрийте та обґрунтуйте свою відповідь.
 9. Назвіть і обґрунтуйте причини нереалізованості задатків і розвитку їх до певних здібностей.

10. Як вимірюються інтелектуальні здібності?
11. Який зв'язок існує між загальними і спеціальними здібностями?
12. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по общей психологи : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Абраменко А. И., Алексеев А. А., Богословский В. В. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Просвещение, 1990. – С. 269–274.).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: здібності, структура здібностей, загальні, спеціальні, потенційні здібності, обдарованість, талант, геніальність, задатки.
2. Конспектування першоджерел.
3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. У чому виявляються якісні відмінності у здібностях людей?
2. Які психічні властивості людини сприяють розвитку здібностей?
3. Назвіть основні компоненти здібностей?
4. Які види здібностей Ви знаєте?
5. Які особливості розвитку здібностей у студентські роки?

Література

1. Айзенк Г. Ю. Проверьте свои способности / Г. Ю. Айзенк. – М. : Педагогика-Пресс, 1972. – 176 с.
2. Венгер Л. А. Педагогика способностей / Л. А. Венгер. – М. : Знание, 1973. – 117 с.
3. Лейтес Н. С. Умственные способности и возраст / Н. С. Лейтес. – М. : Педагогика, 1971. – 280 с.
4. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [Видання 3-є, перероблене та доповнене]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
5. Максименко С. Д. Інтелектуальні здібності дитини / С. Д. Максименко. – К.: Мікрос, 2006. – 96 с.
6. Обдарованість, творчість, здібності: теорія, методика, результати дослідження / за ред. В.О. Моляко, О.Л. Музики. – Житомир : Рута, 2006. – 320 с.

ТЕМА 18. ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ І МЕТОДИ ВІКОВОЇ ТА ПЕДАГОГІЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

I. Питання для обговорення

1. Предмет та завдання вікової та педагогічної психології.

2. Виникнення та розвиток вікової та педагогічної психології.

4. Питання вікової та педагогічної психології у роботах вітчизняних психологів.

5. Основні методологічні принципи психологічного дослідження в галузі вікової та педагогічної психології.

6. Класифікація методів вікової та педагогічної психології.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання

1. До якої психологічної концепції належать вказані ідеї:

а) наголошується на визначальній ролі пристосувальних реакцій, адаптації до середовища, активності організму та формування навичок;

б) сформульовано основні закономірності навчання (вправління, ефекту, готовності), розроблено криву навчання та запропоновано тести досягнень;

в) розроблено поняття інсайту, мотивації, стадій інтелектуального розвитку, інтеріоризації;

г) увагу зосереджено на знаннях, інформованості, організації семантичної пам'яті, прогнозування, сприйняття і переробки інформації, дослідженні процесів читання, розуміння, формування когнітивних стилів»;

д) обґрунтовано теорію розвитку вищих психічних функцій, понятійного мислення, мовлення, розкрито взаємозв'язок навчання та розвитку, визначене випереджувальне місце навчання щодо досягнутого розвитку, виділені поняття, рівні психічного розвитку (актуальний і перспективний), зону найближчого розвитку, які покладено в основу сучасних педагогічних технологій.

2. Оберіть серед перелічених психологічних концепцій, які найістотніше вплинули на осмислення педагогічного процесу:

а) асоціативна теорія (Д.Гартлі – середина XVIII ст., В.Вундт – кінець XIX ст.).

б) експерименти Г.Еббінгауза (1885 р.).

в) прагматична, функціональна психологія (У.Джеме – кінець XIX – початок XX ст., Дж. Дьюї – перша половина XX ст.).

г) теорія спроб і помилок (Е.Торндайк – кінець XIX – початок XX ст.).

д) біхевіоризм (Дж.Уотсон – 1912-1920 рр.) та необіхевіористи (Е.Толмен, К.Холл, Б.Скінер – перша половина XX ст.).

ж) психоаналіз (З.Фрейд, К.Юнг, А.Адлер, Д.Хорні – кінець XIX-XX ст.).

і) гештальтпсихологія (М.Вертгеймер, В.Келлер, К.Коффка).

к) генетична, операційна (Ж.Піаже – 20-ті роки XX ст.).

л) когнітивна психологія (Г.Найссер, М.Бродбент, Д.Норман, Дж.Брунер – 60-80-ті роки XX ст.).

м) гуманістична психологія (А.Маслоу, К. Роджерс – 60-80-ті роки XX ст.).

н) педагогічна антропологія (К.Ушинський 1870-1924 рр.).

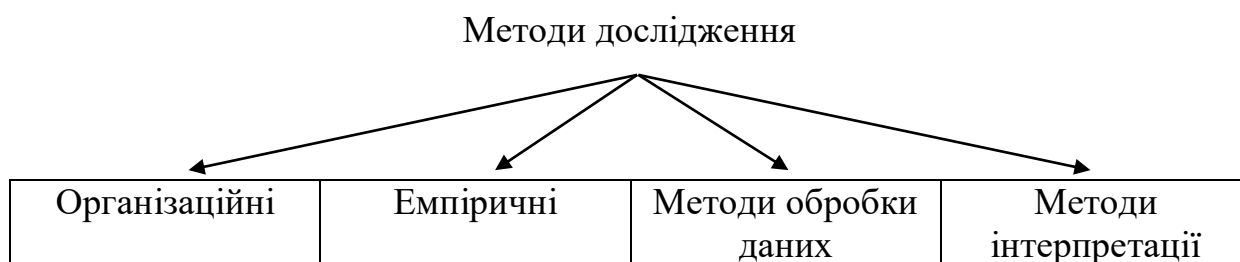
о) культурно-історична теорія (Л.Виготський – 1896-1934 рр.).

3. Кому належать дослідження: а) пам'яті; б) мислення; в) сприйняття; г) розвитку особистості; д) розвитку спілкування та опанування мовленням; ж) визначення стадій вікового розвитку, що відіграли важливу роль у становленні вікової та педагогічної психології?

Оберіть науковців-дослідників серед перелічених груп вчених:

1. С.Рубінштейн. О.Кабанова-Меллер, Я.Ітельсон;
2. П.Зінченко, О.Смирнов, В.Ляудіс;
3. О.Скрипченко, О.Матюшкін, В.Пушкін, Л.Гурова.
4. В.Зінченко, Ю.Гіппенрейтер;
5. Б.Ананьєв, Л.Божович, Г.Костюк, В.Мухіна, А.Петровський;
6. В.Артемов, Н.Жинкін, О.М.Леонт'єв, О.О.Леонт'єв;
7. П.Блонський, Л.Виготський, Г.Костюк, Д.Ельконін.

4. Скласти структурно-логічну схему за темою: «Методи психологічних досліджень»:

5. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по возрастной и педагогической психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Алексеев А. А., Архипова И.А., Бабий В.Н. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – М. : Просвещение, 1987. – С. 24–74.).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: предмет вікової психології, принципи психології як науки, принцип детермінізму, принцип єдності свідомості та діяльності, принцип розвитку, методи організації дослідження (лонгitudний, порівняльний і метод зрізів), методи збирання фактичного матеріалу та опрацювання результатів дослідження, інтерпретаційні методи.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Що є предметом вікової психології?

2. Які завдання вирішує вікова психологія?
3. Що таке «вік» з психологічного погляду?
4. Назвіть етапи виникнення і розвитку вікової психології.
5. Проаналізуйте теорію розвитку вищих психічних функцій Л.С. Виготського.
6. Які методи використовуються у дослідженнях з вікової та педагогічної психології?
7. Назвіть основні методи отримання психологічних фактів?
8. Які вимоги пред'являються до метода спостереження?
9. На які види поділяється метод експерименту?
10. У чому полягає сутність експериментального методу?
11. Назвіть переваги і недоліки експерименту і спостереження?
12. Охарактеризуйте методи дослідження (аналіз продуктів діяльності, бесіда, анкетування, інтерв'ю, соціометрія, тестування)?
13. Від чого залежить ефективність використання тих чи інших методів?

Література

1. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / [О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.]. – К.: Каравела, 2009. – 400 с.
2. Возрастная и педагогическая психология / Под. ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1979. – 479 с.
3. Волков Б.С. Возрастная психология. В 2-х ч. Ч. 1: От рождения до поступления в школу: учеб. пособие для студентов вызов, обучающихся по пед. специальностям / Б.С. Волков. – М.: Владос, 2005. – 366 с.
4. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / [М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова]. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
5. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: курс лекцій / М.М. Заброцький. – К.: МАУП, 2000. – 100 с.
6. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.
7. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А.И.Щербакова. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
8. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Академвидав, 2005. – 360 с.

ТЕМА 19. ЗАКОНОМІРНОСТІ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ДИТИНИ

I. Питання для обговорення

1. Філософські концепції розвитку.

2. Природні умови розвитку дитини.
3. Роль середовища в формуванні особистості учня.
4. Вирішальне значення виховання в психічному розвитку дитини.
5. Загальні закономірності розвитку.
6. Вікова періодизація.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання

1. Обґрунтувати твердження:

«Дитина не розвивається і виховується, а розвивається, виховуючись і навчаючись» (С. Л. Рубінштейн).

«Ні, не білою дошкою є душа дитини, а деревом у зерні, людиною у можливості» (В. Г. Белінський).

2. Доповніть твердження:

«Сенситивні періоди – це вікові періоди особливої ... до певного роду ... об'єктивної дійсності» (Л. А. Венгер, В. С. Мухіна).

«Зона найближчого розвитку – поняття, яке пояснює зв'язок ... і психічного розвитку дитини і їх залежності від провідної ролі ...» (Л. С. Виготський).

«Керуючись діяльнісним підходом до формування людини як особистості, ми вивчаємо процес засвоєння дитиною нових ... позицій, присвоєння людської суті як результату руху, розвитку ...» (Д. І. Фельдштейн).

«Педагогіка має орієнтуватися не на ..., а на ... день дитячого розвитку» (Л. С. Виготський).

«В онтогенезі психіки людини наявна єдність ... і ... умов, у якій провідна роль належить ...» (Г. С. Костюк).

3. Підготувати дискусію на тему «Значення спадковості і виховання у психічному розвитку дітей».

4. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по возрастной и педагогической психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Алексеев А. А., Архипова И.А., Бабий и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – М. : Просвещение, 1987. – С. 74–88.).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: філогенез, онтогенез, генотип, нерівномірність психічного розвитку, сензитивні періоди психічного розвитку, пластичність психіки, внутрішні суперечності психічного розвитку, соціальна ситуація психічного розвитку, актуальний рівень психічного розвитку, зона найближчого розвитку, вікові періоди та кризи, основні фактори психічного розвитку, провідна діяльність, акселерація, основні новоутворення, дитинство.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Який зміст вкладається в поняття «розвиток» і «формування» у віковій психології?
2. Які ви знаєте кількісні та якісні зміни людської психіки? Поясніть відмінність між ними.
3. Назвіть основні закономірності розвитку психіки і дайте їм характеристику.
4. Назвіть основні фактори розвитку особистості і дайте їм характеристику.
5. Що є рушійними силами психічного розвитку.
6. Як розв'язується проблема співвідношення розвитку особистості з навчанням і вихованням у сучасній психології?
7. На основі яких критеріїв визначають вікові періоди розвитку?

Література

1. Возрастная и педагогическая психология / Под. ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1979. – С. 21–37.
2. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
3. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: курс лекцій / М.М. Заброцький. – К.: МАУП, 2000. – 100 с.
4. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.
5. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А.И.Щербакова. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
6. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – 360 с.
7. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 400 с.

ТЕМА 20. ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ ДО ВСТУПУ ДО ШКОЛИ

I. Питання для обговорення.

1. Стадії психічного розвитку дитини.
2. Рушійні сили та умови розвитку психіки дитини до вступу в школу.
3. Анатомо-фізіологічні особливості дитини-дошкільника.
4. Розвиток діяльності дитини-дошкільника.
5. Розвиток пізнавальних процесів у дітей дошкільного віку.
6. Розвиток особистості дошкільника.

7. Психологічна готовність дитини до шкільного навчання.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання

1. З'ясуйте, що забезпечує популярність дитини в групі ровесників. Підберіть для цього відповідний метод. Опишіть його.

1. Придумайте ситуацію, в якій дошкільник зміг би виявити вольові зусилля. Назвіть мотив, який найбільш ефективний для досягнення дитиною поставленої перед нею цілі.

2. Вам необхідно вивчити особливості уяви дітей 5-ти років. Які продукти діяльності дитини ви вивчатимете, щоб отримати необхідні дані? Складіть план вивчення різних продуктів діяльності дитини.

3. Складіть план бесіди, яка спрямована на вивчення особливостей взаємин між дітьми у старшій групі дитячого садка. (Бесіда проводиться з дітьми). Які ще методи можна використати, щоб отримати більш об'єктивні дані?

4. Заповнити таблицю:

Віковий період	Соціальна ситуація	Провідна діяльність	Головні новоутворення	Головні суперечності
0-2,5 міс.				
2, 5 міс. – 1 р.				
1 р.- 3р.				
3 р. – 6-7 р.				

5. Вставте пропущене слово та пояснити твердження Д. Б. Ельконіна: «Гра є школою моралі, але не моралі в уявленні, а моралі в ...».

6. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по возрастной и педагогической психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Алексеев А. А., Архипова И.А., Бабий В.Н. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – М. : Просвещение, 1987. – С. 88–103.).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: онтогенез, рушійні сили та умови розвитку психіки дитини до навчання в школі; стадії психічного розвитку дитини; анатомо-фізіологічні особливості дитини-дошкільника; розвиток пізнавальних процесів дошкільника; особливості психологічної готовності дитини до шкільного навчання.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Порівняйте особливості психічного розвитку дитини в період раннього дитинства та в дошкільному віці.
2. Назвіть рушійні сили та умови розвитку психіки дитини до вступу в школу.
3. У чому проявляється роль гри як провідного виду діяльності дошкільника?
4. Розкрийте сутність психологічної готовності дитини до шкільного навчання.
5. Назвіть основні психологічні особливості дітей шестирічного віку.
6. Охарактеризуйте розвиток пізнавальних процесів дошкільника.

Література

1. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1979. – 479 с.
2. Волков Б.С. Возрастная психология. В 2-х ч. Ч. 1: От рождения до поступления в школу: учеб. пособие для студентов вызов, обучающихся по пед. специальностям. – М.: Владос, 2005. – 366 с.
3. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
4. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навч. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга, 2009. – 112 с..
5. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.
6. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А.И.Щербакова. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
7. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – 360 с.
8. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 400 с.

ТЕМА 21. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

I. Питання для обговорення.

1. Загальна характеристика молодшого шкільного віку.
2. Структура навчальної діяльності молодших учнів.
3. Розвиток пізнавальних психічних процесів дітей молодшого шкільного віку.
4. Особливості емоційно-вольової сфери молодшого учня.
5. Трудова та ігрова діяльності учнів молодших класів.
6. Формування особистості молодшого школяра.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання

1. Здійснити порівняльну характеристику особливостей психічного розвитку та навчання шестирічних та семирічних дітей.

2. Задати графічну схему вивченого теоретичного матеріалу з теми.

3. Ознайомитися з методиками діагностики готовності дитини до навчання в школі (3-4 методики).

4. Вставити пропущені слова:

«Шестиліткам потрібно дати можливість вволю ... у школі»
(Д. Б. Ельконін).

«Щосильніша орієнтація вчителя на контроль за першокласниками, то швидше, уже в перші тижні навчання, слабшає у дітей почуття власної ... , самоцінності і швидше знижується рівень їх ... мотивації в навчанні»
(А. Б. Орлов).

«Найкращий спосіб примусити учнів повірити, що прагнення до знань має сенс, полягає в тому, щоб в це ...» (М. Ксикзентмихалі).

5. Заповнити таблицю:

Молодший шкільний вік	Соціальна ситуація розвитку	Провідна діяльність	Головні новоутворення	Головні суперечності

6. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по возрастной и педагогической психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Алексеев А. А., Архипова И.А., Бабий В.Н. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – М. : Просвещение, 1987. – С. 103–121.).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: фізична готовність, об'єктивна і суб'єктивна психічна готовність дітей до школи, мотиви учіння школярів, довільність психічних процесів, внутрішній план дій, рефлексія, рівень домагань, понятійне мислення, інтеріоризація, екстеріоризація, уміння вчитися, внутрішня позиція школяра, смислова орієнтовна основа вчинку, узагальнення переживань, синтетичне сприймання, наочуваність.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. У чому полягають істотні особливості соціальної ситуації розвитку молодшого школяра?

2. Які основні фактори зумовлюють психічний розвиток і формування особистості молодшого школяра?
3. Назвіть основні новоутворення молодшого шкільного віку.
4. Розкрийте місце і роль учбової та трудової діяльності у психічному розвитку молодшого школяра.
5. З чого складається готовність дитини до шкільного навчання та виховання?
6. Охарактеризуйте динаміку психічного розвитку молодшого школяра в процесі навчання.
7. Які особливості взаємин молодшого школяра зі значущими дорослими (вчителями, батьками) та однолітками?

Література

1. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1979. – 479 с.
2. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
3. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навч. посібник. – Тернопіль: Навчальна книга, 2009. – 112 с..
4. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.
5. Максименко С. Адаптація дитини до школи: посібник / С.Максименко, К. Максименко, О. Главник. – К.: Мікрос-СВС, 2003. – 111 с.
6. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А.И.Щербакова. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
7. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – 360 с.
8. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 400 с.

ТЕМА 22. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКА

I. Питання для обговорення.

1. Загальна характеристика підліткового віку.
2. Особливості фізичного розвитку підлітків.
3. Соціальна ситуація віку.
4. Найважливіші новоутворення у підлітковому віці.
5. Особливості формування особистості у підлітків.
6. Навчальна діяльність та розумовий розвиток учнів середнього віку.
7. Трудова діяльність та питання профорієнтації підлітків.
8. Проблема «важких» підлітків.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання та виконайте завдання

1. Ділова гра.

Із студентської групи виділяють представників на роль психологів та батьків підлітків. Батьки складають запитання до психологів. По закінченню гри відбувається аналіз запитань та відповідей студентів.

2. Провести діагностику акцентуації рис характеру підлітка за методикою Г. Шмішека.

3. Провести діагностику особливостей темпераменту підлітка (опитувальник Г. Айзенка). Проаналізувати отримані результати та зробити висновки.

4. Опишіть можливі форми роботи вчителя, спрямовані на виховання у підлітків відповідальності.

5. Опишіть план роботи вчителя щодо зацікавлення підлітка навчальним предметом.

6. Опишіть можливі відхилення у поведінці підлітка.

7. Заповнити таблицю:

Підлітковий вік	Соціальна ситуація розвитку	Провідна діяльність	Головні новоутворення	Головні суперечності

8. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по возрастной и педагогической психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Алексеев А. А., Архипова И.А., Бабий В.Н. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – М. : Просвещение, 1987. – С. 121–140.).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: пубертатний вік, акселерація, статеве дозрівання, почуття дорослості, потреба в соціальному самовизначенні, товаришування, дружба, пізнавальна потреба, самовдосконалення й самоосвіта, інтимно-особистісне спілкування, неформальні групи, «Я-концепція», теоретичне мислення, інтелектуалізація психічних процесів, захоплення, особистісна нестабільність, рефлексивне мислення.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Що означає «перехідний» вік?

2. Назвіть основні новоутворення підліткового віку?

3. В чому виявляється почуття дорослості у підлітковому віці?

4. Розвиток пізнавальних процесів та перебудови учбової діяльності у підлітковому віці.

5. Особливості розвитку самосвідомості підлітка.

6. В чому полягає для підліткового віку роль спілкування в процесі суспільно-корисної діяльності?

7. Особливості перебудови взаєностосунків з однолітками та дорослими.

Література

1. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1979. – 479 с.

2. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.

3. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навч. посіб. / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга, 2009. – 112 с.

4. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навч. посіб. / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.

5. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А.И.Щербакова. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.

6. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – 360 с.

7. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / [О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.]. – К.: Просвіта, 2001. – 400 с.

ТЕМА 23. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА

I. Питання для обговорення.

1. Загальні особливості ранньої юності.

2. Фактори психічного розвитку в юнацькому віці.

3. Розвиток пізнавальних процесів і властивостей старшокласників.

4. Становлення особистості в ранній юності.

5. Соціально-психологічна готовність випускника школи до самостійного життя.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання

1. Описати особливості проведення психологом профорієнтаційної роботи зі старшокласниками.

2. Підготувати план проведення дискусії на тему «Кохання в юнацькому віці».

3.Провести діагностику спрямованості особистості старшокласника. Проаналізувати отримані результати та зробити висновки.

4. Заповнити таблицю:

Рання юність	Соціальна ситуація розвитку	Провідна діяльність	Головні новоутворення	Головні суперечності

5.Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по возрастной и педагогической психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Алексеев А. А., Архипова И.А., Бабий В.Н. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – М. : Просвещение, 1987. – С. 140–158.).

III. Самостійна робота студентів.

1.Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: юність, старший школяр, навчально-професійна діяльність, професійна орієнтація, самоосвіта, самовиховання, професійне та особистісне самовизначення, світогляд, юнацький максималізм, моральний релятивізм.

2.Конспектування першоджерел.

3.Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1.В яких соціально-психологічних умовах відбувається формування особистості старшокласника?

2.Яка діяльність є провідною для старшокласників?

3.Назвіть основні новоутворення ранньої юності.

4.У чому полягає специфіка пізнавальних процесів у юнаків та дівчат?

5.Як проходить становлення емоційно-вольової сфери в період ранньої юності?

6.У чому виявляються особливості самосвідомості в старшому шкільному віці?

7.Дайте характеристику особливостей стосунків юнаків і дівчат з однолітками та дорослими.

Література

1. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1979. – 479 с.

2. Кон И.С. Дружба / И.С. Кон. – СПб.: Питер,2005. – 330 с.

3. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология/ М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.

4. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навч. посіб. / М.М. Заброцький. – Тернопіль: Навчальна книга, 2009. – 112 с.

5. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навч посіб. / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.

6. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А.И.Щербакова. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.

7. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – 360 с.

8. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 400 с.

ТЕМА 24. ПСИХОЛОГІЯ НАВЧАННЯ.

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про навчання та його психологічні механізми
2. Співвідношення понять «научіння», «навчання» та «учіння».
3. Типи та моделі навчання.
4. Структура навчальної діяльності.
5. Психологічний аналіз уроку.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання

1. Покажіть схематично зв'язки між такими поняттями, як учіння, навчання та учбова діяльність.
2. Назвіть механізми навчання.
3. Поясніть сутність таких механізмів навчання, як «зворотний зв'язок» та «рефлексія».
4. У чому полягає суть теорії управління учінням Н. О. Менчинської та Д. М. Богоявленського?
5. У чому суть теорії В. В. Давидова?
6. У чому суть ідеї управління учінням О. В. Скрипченка?
7. Назвіть ідеї управління учінням та їх авторів, які створюють ґрунт організації розвивального навчання учнів.
8. За психологічними завданнями виділяють образне, емоційне, етичне та естетичне навчання. Поясніть їх сутність і наведіть конкретні приклади.
9. Наведіть приклади поєднання на уроці фронтально-класного навчання, групового та індивідуального навчання.
10. У чому сутність розвивального навчання та які умови моделювання його визначив Л. С. Виготський?
11. У чому полягає суть особистісно-зорієнтованого навчання (Якиманська І. С., Бех І. Д.)?
12. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по возрастной и педагогической психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] /

Алексеев А. А., Архипова И.А., Бабий В.Н. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – М. : Просвещение, 1987. – С. 195–213.).

III. Самостійна робота студентів.

1.Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: учіння, навчання, мотивація, розумовий розвиток, освіта, самоосвіта, формування знань і понять.

2.Конспектування першоджерел.

3.Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1.Дайте визначення поняття «навчання» та розкрийте його психологічні механізми.

2.Охарактеризуйте основні підходи у розумінні управління навчанням.

3.Визначте критерії класифікації навчання.

4.Назвіть психологічні вимоги до добору і конструювання змісту навчання.

5.Опишіть структуру навчальної діяльності.

6.Поясніть сутність таких механізмів навчання як «зворотний зв'язок» та «рефлексія».

7.Назвіть основні напрямки психологічного аналізу уроку.

Література

1. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А.В. Петровского. – М., 1984.

2. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.

3. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: курс лекцій / М.М. Заброцький. – К.: МАУП, 2000. – 100 с.

4. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навч посіб. / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.

5. Лисянська Т.М. Педагогічна психологія: практикум / Т.М.Лисянська. – К.,2008. – 211 с.

6. Педагогічна психологія / за редакцією Л.М. Проколієнко і Д.Ф. Ніколенка. – К.: Вища школа, 1991. – 181 с.

7. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А.И.Щербакова. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.

8. Сарычев С.В. Педагогическая психология: краткий курс / С.В. Сарычев, И.Н. Логвинов. – СПб.: Питер, 2006. – 224 с.

9. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 400 с.

ТЕМА 25. ПСИХОЛОГІЯ ВИХОВАННЯ ТА САМОВИХОВАННЯ

I. Питання для обговорення.

1. Поняття про психологію виховання та її завдання.
2. Специфіка процесу виховання.
3. Загальні психологічні закономірності формування особистості учня.
4. Виховний вплив колективу на особистість.
5. Самовиховання особистості.
6. Критерії вихованості.
7. Психологічні питання розумового виховання.
8. Виховання моральної поведінки, моральних почуттів та потреб учнів.
9. Трудове виховання та професіональне самовизначення учнів.
10. Психологічні особливості сімейного виховання.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання

1. Поясніть сутність і актуальність проблем психології виховання:
 - проблема механізмів, закономірностей процесу засвоєння моральних норм і принципів, формування світогляду, переконань та ін. в умовах шкільного навчання і виховання;
 - проблема співвідношення і розмежування виховання, навчання і соціалізації;
 - проблема залежності формування різних властивостей особистості від вікових та індивідуальних особливостей;
 - проблема структури дитячих та юнацьких колективів та їх ролі у формуванні особистості учня;
 - проблема мотиваційної сфери учня, спрямованості його моральних установок;
 - проблема умов та наслідків депривації.
2. Поясніть, як ви розумієте сутність понять: формування, становлення, соціалізація та виховання:
 - соціалізація – процес формування особистості в конкретних соціальних умовах, у ході якого людина засвоює соціальний досвід;
 - формування – процес змінювання особистості у процесі взаємодії її з реальною дійсністю, поява фізичних та соціально-психологічних новоутворень у структурі особистості;
 - становлення – термін, який зазначає досягнення дитини такого рівня розвитку, коли вона стає здатною самостійно поводити себе, усвідомлювати свої вчинки та здійснювати відносно стійкий ціннісний вибір.

– виховання – цілеспрямований процес формування особистості за допомогою педагогічних впливів у відповідності з конкретним соціально-педагогічним ідеалом.

3. Як ви розумієте думку «Самі якості особистості і риси характеру розглядаються як закріплені звичні форми поведінки». У чому полягає цінність звички у вихованні особистості?

4. Психологи рекомендують використовувати такі показники вихованості:

– ставлення учнів до суспільства, трудової діяльності, окремих людей (В. А. Яковлев, А. С. Белкін та ін.);

– активна життєва позиція (Т. Н. Марковська, Н. Ф. Родіонова);

– спрямованість особистості (Л. І. Божович, Т. Е. Коннікова, З. І. Васильєва, А. В. Зосімовський та ін.);

– свідомо саморегуляція поведінки і самоорганізація діяльності у ставленні до учіння, фізичної праці, до людей, суспільно-політичних подій (Н. П. Капустін, М. І. Шилова та ін.);

– узгодженість між моральними знаннями, переконаннями і поведінкою (А. К. Маркова, Н. В. Щуркова).

Поясніть сутність кожного з них.

4. Психологи виділили такі показники сформованості рівня вихованості:

– мотиваційно-ціннісне ставлення до своєї особистості та оточуючих;

– система цінностей, виражена в різних сферах інтересів;

– рівень інтелектуального розвитку, коло пізнавальних інтересів;

– рівень сформованості моральної культури;

– рівень розвитку комунікативних умінь і навичок;

– спрямованість особистості (на себе, на спілкування, на діло);

– рівень сформованості операціональних умінь (організаторські якості особистості). Поясніть суть кожного з них.

5. Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по возрастной и педагогической психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Алексеев А.А., Архипова И.А., Бабий В.Н. и др.; под ред. А. И. Щербакова. – М. : Просвещение, 1987. – С. 158–182.).

III. Самостійна робота студентів.

1. Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: виховання, наслідування, емпатія, ідентифікація, рефлексія, саморегуляція мотивації, риси особистості, потреби, мотиви, самовиховання, самоактуалізація, стійкість моральних якостей особистості, вихованість, критерії вихованості, перевиховання.

2. Конспектування першоджерел.

3. Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

1. Дайте загальну характеристику цілей та завдань виховання.
2. Назвіть основні соціальні інститути і фактори, що впливають на формування особистості дитини.
3. Охарактеризуйте рушійні сили розвитку особистості.
4. Дайте уявлення про соціальні групи та їх види.
5. Назвіть соціально-психологічні проблеми входження особистості у групу.
6. Поясніть психологічні механізми процесу виховання.
7. Назвіть основні психологічні механізми формування спрямованості особистості.

Література

1. Власова О.І. Педагогічна психологія / О.І. Власова. – К.Либідь, 2005. – 400 с.
2. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
3. Демиденко В.К. Свіість / В.К.Демиденко. – К., 2000. – 86 с.
4. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: курс лекцій / М.М. Заброцький. – К.: МАУП, 2000. – 100 с.
5. Зимняя И.А. Педагогическая психология / И.А. Зимняя. – М.: Логос, 2002. – 384 с.
6. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навч посіб. / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.
7. Лисянська Т.М. Педагогічна психологія: практикум / Т.М.Лисянська. – К., 2008. – 211 с.
8. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А.И.Щербакова. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.
9. Сарычев С.В., Логвинов И.Н. Педагогическая психология: краткий курс / С.В. Сарычев, И.Н. Логвинов. – СПб.: Питер, 2006. – 224 с.
10. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / [О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін.]. – К.: Просвіта, 2001. – 400 с.

ТЕМА 26. ПСИХОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ОСОБИСТОСТІ ВЧИТЕЛЯ

I. Питання для обговорення.

1. Вчитель – центральна фігура школи. Структура педагогічної діяльності.
2. Педагогічні здібності та риси особистості сучасного вчителя.
3. Психологічні основи педагогічного такту та його вплив на учбову діяльність та поведінку учнів.

- 4.Індивідуальний стиль у педагогічній діяльності вчителя.
- 5.Бар'єри педагогічної взаємодії.

II. Індивідуальна робота студентів.

Дайте письмові відповіді на запитання

- 1.Відповідно структурних компонентів педагогічних здібностей дібрати методики діагностики вказаних компонентів (особистісні характеристики, загальні та спеціальні здібності) та підготуватися до самостійного обстеження.
- 2.Підготувати інформаційне повідомлення за темою «Авторитет педагога».
- 3.Скласти бібліографічний покажчик, який містить методики діагностики для визначення стилю педагогічної діяльності.
- 4.Складіть перелік літературних джерел для молодих педагогів, які містять рекомендації щодо їх професійного становлення.
- 5.Підготувати поради психолога з питань антистресової терапії для педагогів.
- 6.Підготувати психологічний портрет учителя-предметника (за вибором) за наступним планом:
 - індивідуальні якості;
 - особистісні якості;
 - комунікативні якості;
 - діяльнісні (професійно-предметні);
 - поведінкові показники.Поясніть суть кожної групи якостей та наведіть приклади.
- 7.Розв'яжіть психологічні задачі (Практикум по возрастной и педагогической психологии : учебн. пособ. [для студ. пед. ин-тов] / Алексеев А. А., Архипова И.А., Бабий В.Н. и др. ; под ред. А. И. Щербакова. – М. : Просвещение, 1987. – С. 225–231.).

III. Самостійна робота студентів.

- 1.Перевірте, чи знаєте і розумієте Ви ключові поняття теми: педагогічні здібності, педагогічна діяльність, педагогічна майстерність, педагогічний такт, педагогічна саморегуляція, стилі педагогічної діяльності, педагогічне спілкування, авторитет учителя.
- 2.Конспектування першоджерел.
- 3.Виконання тестових завдань.

IV. Контрольні питання.

- 1.Назвіть основні компоненти педагогічної діяльності та дайте їх психологічну характеристику.
- 2.Визначте предмет педагогічної діяльності.
- 3.Покажіть специфіку педагогічного мислення.

4. Опишіть педагогічне спілкування в системі «вчитель – учень» як фактор становлення та розвитку особистості школяра.

5. Назвіть стилі педагогічного спілкування та їх психологічну характеристику.

6. Дайте поняття про бар'єри педагогічної взаємодії та їх психологічну характеристику.

7. Розкрийте психологічні механізми педагогічної перцепції.

8. Назвіть психологічні вимоги до особистості вчителя.

Література

1. Азаров Ю.П. Искусство воспитывать / Ю.П. Азаров. – М.: Просвещение. 1985. – 174 с.

2. Возрастная и педагогическая психология / Под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1979. – 479 с.

3. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.

4. Заброцький М.М. Педагогічна психологія: курс лекцій / М.М. Заброцький. – К.: МАУП, 2000. – 100 с.

5. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: кн. для учителя / В.А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 190 с.

6. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навч. посіб. / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.

7. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів: навч. посіб. / за ред. В.К. Демиденка. – К.: ІЗМН, 1996. – 204 с.

8. Практикум по возрастной и педагогической психологии / Под ред. А.И. Щербакова. – М.: Просвещение, 1987. – 255 с.

9. Сарычев С.В., Логвинов И.Н. Педагогическая психология: краткий курс / С.В. Сарычев, И.Н. Логвинов. – СПб.: Питер, 2006. – 224 с.

10. Синиця І.О. Педагогічний такт і майстерність учителя / І.О. Синиця. – К.: Радянська школа, 1981. – 319 с.

11. Сухомлинский В.А. Педагогическая культура учителя / В.А. Сухомлинский // В кн. Разговор с молодым директором школы. – М.: Просвещение, 1973. – С. 51-62.

СПИСОК ПЕРШОДЖЕРЕЛ **для самостійного опрацювання**

Модуль 1. Вступ до психології

1. Анохин П. К. Кибернетика и интегративная деятельность мозга / П. К. Анохин // Хрестоматия по психологии : учебн. пособие [для студентов пед. ин-тов] / сост. В. В. Мироненко; под ред. А. В. Петровского. – М. : Просвещение, 1977. – С. 124–134.
2. Бассин Ф. Б. Проблема бессознательного / Ф. Б. Бассин. – Там само. – С. 62–74.
3. Бернштейн Н. А. Очерки по физиологии движений и физиологии активности / Н. А. Бернштейн. – Там само. – С. 121–124.
4. Леонтьев А. Н. Понятие отражения и его значение для психологии / А. Н. Леонтьев. – Там само. – С. 53–61.
5. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – Там само. – С. 84–90.
6. Лурия А. Р. Мозг и психика / А. Р. Лурия. – Там само. – С. 134–143.
7. Павлов И. П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведения) животных / И. П. Павлов. – Там само. – С. 113–121.
8. Пиаже Ж. Психология, междисциплинарные связи и система наук / Ж. Пиаже. – Там само. – С. 75–82.
9. Рубинштейн С. Я. Бытие и сознание / С. Я. Рубинштейн. – Там само. – С. 17–27.

Модуль 2. Особистість у діяльності та спілкуванні

1. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Там само. – С. 152–159.
2. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – Там само. – С. 159–164.
3. Леонтьев А. Н. Общее понятие о деятельности / А. Н. Леонтьев. – Там само. – С. 206–214.
4. Мерлин В. С. Проблемы экспериментальной психологии личности / В. С. Мерлин. – Там само. – С. 182–192.
5. Петровский А. В. К построению социально-психологической теории коллектива / А. В. Петровский. – Там само. – С. 173–182.
6. Прангишвили А. С. Проблема установки на современном уровне, ее разработки грузинской психологической школы / А. С. Прангишвили. – Там само. – С. 236–241.
7. Узнадзе Д. Н. Экспериментальные основы психологии / Д. Н. Узнадзе. – Там само. – С. 229–236.

Модуль 3. Пізнавальна діяльність особистості

1. Гальперин П. Я. К проблемам внимания / П. Я. Гальперин. – Там само. – С. 169–175.
2. Грегори Р. Предметы и изображения / Р. Грегори. – Там само. – С. 189–194.
3. Зинченко В. П. Теоретические проблемы психологии восприятия и задачи генетического исследования / В. П. Зинченко. – Там само. – С. 184–189.
4. Лурия А. Р. Маленькая книжка о большой памяти / А. Р. Лурия. – Там само. – С. 194–201.
5. Натадзе Р. Г. Воображение как фактор поведения / Р. Г. Натадзе. – Там само. – С. 217–223.
6. Тихомиров О. К. Управление мыслительной деятельностью / О. К. Тихомиров. – Там само. – С. 208–217.

Модуль 4. Емоційно-вольова сфера особистості

1. Дарвин Ч. Выражение эмоции у животных и человека / Ч. Дарвин. – Там само. – С. 289–298.
2. Мерлин В. С. Лекции по психологии мотивов человека / В. С. Мерлин. – Там само. – С. 298–305.
3. Пуни А. Ц. Некоторые вопросы теории воли и волевая подготовка в спорте / А. Ц. Пуни. – Там само. – С. 305–311.

Модуль 5. Індивідуально-психологічні особливості особистості

1. Крутецкий В. А. Психология математических способностей школьников / В. А. Крутецкий. – Там само. – С. 338–348.
2. Павлов И. П. Двадцатилетний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведение) животных / И. П. Павлов. – Там само. – С. 316–320.
3. Теплов В. М., Небылицын В. Д. Актуальные проблемы дифференциальной психофизиологии / В. М. Теплов, В. Д. Небылицын. – Там само. – С. 326–332.
4. Теплов В. М., Небылицын В. Д. Изучение основных свойств нервной системы и их значение для психологии индивидуальных различий / В. М. Теплов, В. Д. Небылицын. – Там само. – С. 320–326.
5. Теплов В. М. Проблемы индивидуальных различий / В. М. Теплов. – Там само. – С. 333–338.

Модуль 6. Основи вікової та педагогічної психології

1. Басов М.Я. Проблема развития человека / М.Я.Басов. – Там само. – С.131-138.
2. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – Там само. – С. 49–53.

3. Лазурский А.Ф. О естественном эксперименте / А.Ф. Лазурский // Хрестоматия по возрастной и педагогической психологии : учебн. пособие [для студентов пед. ин-тов] / под. ред. И.И. Ильясова, В.Я. Ляудис. – М. : МГУ, 1980. – С. 6–8.

4. Рубинштейн С.Л. Обучение и развитие / С.Л. Рубинштейн. – Там само. – С.186-195.

Модуль 7. Психічний розвиток дитини до вступу до школи

1. Выготский Л.С. К вопросу о многоязычии в детском возрасте / Л.С. Выготский. – Там само. – С. 67–72.

2. Выготский Л.С. Предистория письменной речи / Л.С. Выготский. – Там само. – С. 72–82.

3. Смирнов А.А. Детские рисунки / А.А. Смирнов. – Там само. – С. 53–63.

4. Узнадзе Д.Н. Выработка понятий в дошкольном возрасте /Д.Н.Узнадзе. – Там само. – С.121-131.

Модуль 8. Психічний розвиток особистості у період шкільного навчання

1. Выготский Л.С. Динамика и структура личности подростка / Л.С. Выготский. – Там само. – С. 138–142.

2. Зинченко П.И. О забывании и воспроизведении школьных знаний / П.И.Зинченко. – Там само. – С.244-247.

3. Смирнов В.Е. Проявление способностей в юношеском возрасте / В.Е. Смирнов. – Там само. – С. 100–107.

4. Эльконин Д.Б. Развитие устной и письменной речи учащихся / Д.Б. Эльконин. – Там само. – С. 254–265.

Модуль 9. Психологія навчання, виховання та педагогічної діяльності

1. Ананьев Б.Г. Психологическая ситуация опроса на уроке / Б.Г. Ананьев. – Там само. – С. 155–161.

2. Божович Л.И. Психологический анализ формализма в усвоении школьных знаний / Л.И. Божович. – Там само. – С. 282–290.

3. Запорожец А.В. Особенности и развитие процесса восприятия / А.В.Запорожец. – Там само. – С.265-276.

4. Зинченко П.И. О забывании и воспроизведении школьных знаний / П.И. Зинченко. – Там само. – С. 244–247.

5. Смирнов А.А. Значение целенаправленности при заучивании / А.А.Смирнов. – Там само. – С.204-210.

ОРІЄНТОВНА ТЕМАТИКА ТВОРЧИХ РОБІТ

1. Первісні уявлення про душу.
2. Наукова психологія в моєму житті.
3. Основні етапи в історії розвитку психології як науки.
4. Поєднання біологічного і соціального в розвитку психіки людини.
5. Культурно-історична парадигма Л. С. Виготського.
6. Сучасні погляди психологів стосовно природи людської свідомості.
7. Співвідношення рефлексу, інстинкту та розуму в контексті розвитку психіки.
8. Проблема методу дослідження в психології.
9. Моделювання як метод психологічного дослідження.
10. Значення психологічних знань у професійній діяльності людини.
11. Значення ігрової діяльності в розвитку дитини.
12. Психологічні особливості професійної діяльності вчителя.
13. Психологічні механізми соціалізації особистості.
14. Взаєморозуміння – важлива умова становлення і розвитку міжособистісних стосунків.
15. Умови ефективності спілкування.
16. Значення уважності в професійній діяльності людини.
17. Розвиток уваги: шляхи та засоби її формування.
18. Розвиток сенсорної культури особистості.
19. Педагогічне спілкування: психологічний аналіз.
20. Альтернативні підходи у психологічній науці до розвитку мислення.
21. Проблема створення штучного інтелекту.
22. Продуктивне мислення як основа навчання.
23. Емоції та почуття в творчій діяльності особистості.
24. Інформаційна концепція емоцій.
25. Стрес і дистрес – причини і наслідки.
26. Психолого-філософський аналіз проблеми «свободи волі».
27. Природа темпераменту, його роль у психічному розвитку.
28. Врахування особливостей темпераменту дитини в професійній діяльності вчителя.
29. Проблема профілактики та корекції акцентуйованих рис характеру особистості.
30. Обдарована дитина – радість чи турбота?
31. Дитяча психологія у структурі вікової психології.
32. Принципи вивчення психіки дитини.
33. Кризові періоди в онтогенезі людини.
34. Генеза і розвиток дитячої гри.
35. Іграшка як засіб психічного розвитку дитини.
36. Казка як засіб психічного розвитку дитини.
37. Психологічна готовність дитини до шкільного навчання.
38. Динаміка психічного розвитку молодшого школяра у процесі

навчання.

39. Психологічні особливості шкільних страхів.
40. Психологічний портрет сучасного підлітка.
41. Неформальні підліткові групи.
42. Криза підліткового віку.
43. Психологічний портрет сучасної молоді.
44. Психологічна готовність юнаків і дівчат до самостійного життя.
45. Самовиховання як важлива складова самореалізації та самовдосконалення особистості.
46. Психологічні особливості взаємодії вчителя та учня у навчально-виховному процесі.
47. Педагогічні конфлікти та шляхи їх подолання.
48. Психологічний аналіз уроку у діяльності вчителя.
49. Педагогічний такт: психологічний аналіз.
50. Індивідуальні стилі педагогічної діяльності.

ТЕСТОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗНАНЬ

Модуль 1. Вступ до психології

Завдання 1. До яких психічних явищ відносяться такі прояви психічної діяльності людини:

а) спокій, б) спостережливість, в) схвильованість, г) відтворення, д) сон, э) уява, ж) інтереси, з) мислення, і) воля, к) запам'ятання, л) характер, м) стрес.

1. Психічні стани.
2. Психічні процеси.
3. Психічні властивості.

Завдання 2. В якому з наведених нижче описів правильно характеризується:

1. Метод психологічного спостереження.
2. Метод психологічного експерименту.
3. Метод лабораторного експерименту.

а) дослідження проводиться із застосуванням реєструючої апаратури, дослідник включається в перебіг подій;

б) експериментатор включається в природний перебіг подій і вводить додаткові перемінні досліджуваних явищ;

в) дослідник, не порушуючи природного перебігу досліджуваних явищ, проводить роботу цілеспрямовано, організовано, фіксуючи фактори в такому вигляді, в якому вони з'являються.

Завдання 3. Яке з наведених тверджень про психіку є науковим:

1. Психіка є властивістю будь-якої матерії.
2. Психічне є вторинним тільки за своїм походженням.
3. Психіка і матерія тотожні.
4. Психіка і матерія незалежні одне від одного.
5. Матерія вічна, а психіка є властивістю матерії.
6. Психіка первинна, а матерія – вторинна.

Завдання 4. В якому з наведених прикладів всі перелічені поняття належать до категорії психічних:

1. Почуття, клітина, увага, мозок, повітря, полум'я.
2. Голос, здібності, звук, уява, любов, морок.
3. Бажання, інстинкт, сприймання, колір, рух, світло.
4. Відчуття, інтереси, уява, думка, уважність, звичка.
5. Образ, воля, мужність, волога, туман, радість.

Завдання 5. Яка роль у діяльності організму належить корі великих півкуль головного мозку:

1. Кора великих півкуль регулює всі безумовно-рефлекторні реакції організму.
2. Кора великих півкуль регулює діяльність коркових кінців аналізаторів.
3. Кора великих півкуль відповідає за активацію психічного.
4. Кора великих півкуль забезпечує інтеграцію всіх механізмів психічного.
5. Кора великих півкуль забезпечує цілісність психічного життя організму.

Завдання 6. У якому з перелічених нижче рядків визначено всі характерні ознаки умовного рефлексу:

1. Вроджений, змінний, забезпечує пристосування до незмінних умов середовища.
2. Вроджений, постійний, забезпечує пристосування до незмінних умов середовища.
3. Вроджений, постійний, забезпечує пристосування до змінних умов середовища.
4. Набутий, постійний, забезпечує пристосування до незмінних умов середовища.
5. Набутий, тимчасовий, забезпечує пристосування до змінних умов середовища.
6. Набутий, тимчасовий, забезпечує пристосування до незмінних умов середовища.

Завдання 7. В яких формах здійснюється пристосування тварин, що мають:

1. Дифузну нервову систему.
2. Ланцюжкову нервову систему.
3. Цереброспинальну нервову систему.
4. Наявність головного мозку та великих півкуль.
 - а) у формі інстинктів;
 - б) у формі лише простих безумовних рефлексів;
 - в) у формі умовних рефлексів;
 - г) у формі навичок (включаючи інстинкти);
- д) у формі інтелектуальних дій (включаючи інстинкти та умовні рефлекси).

Завдання 8. Виберіть правильну відповідь щодо виникнення свідомості:

1. Людська свідомість виникла завдяки біологічній еволюції тварин.
2. Свідомість виникла в результаті праці на основі біологічних

передумов.

3. Суспільні умови життя людини не є основою виникнення свідомості.

4. Свідомість людини є явищем позаземного походження.

5. Свідомість людини не пов'язана з біологічною еволюцією тварин.

6. Виникнення свідомості людини не має наукового пояснення з точки зору сучасної науки.

Завдання 9. Яке з наведених тверджень про свідомість є науково правильним:

1. Будь-яке відношення особистості до середовища є її свідомість.

2. Свідомість являє собою усвідомлення людиною себе самої.

3. Свідомість є тільки процес, а не результат усвідомлення людиною зовнішнього світу і своїх відношень до нього.

4. Свідомість включає і несвідоме і існує в єдності з ним.

5. Свідомість являє собою властивість людини, що виявляється у її відношенні до середовища, опосередкованому знаннями об'єктивної дійсності.

6. Свідомість може переходити у несвідоме.

7. Свідомість включає в себе невідоме як компонент.

8. Свідомість людини є водночас і процес, і результат усвідомлення нею зовнішнього світу і своїх відношень до нього.

9. Свідомість людини існує поза діяльністю.

10. Свідомість являє собою суб'єктивний стан, незалежний від знань об'єктивної дійсності.

11. Свідомість є складовою частиною несвідомого.

Модуль 2. Особистість у діяльності і спілкуванні

Завдання 1. Із нижче наведених визначень особистості знайдіть найбільш суттєве:

1. Особистість – це соціальний індивід.

2. Особистість – людина, що володіє свідомістю та самосвідомістю.

3. Особистість – це діяч суспільного розвитку.

4. Особистість – сукупність аспектів індивідуальності.

5. Особистість – прижиттєве системне утворення, яке відображає соціальну сутність реальної людини як свідомого суб'єкта пізнання та активного перетворення світу.

Завдання 2. Які з нижче наведених ознак є властивостями:

1. Особистості.

2. Індивіда

а) висока збудженість;

б) емоційність;

в) акуратність;

- г) вдумливість;
- д) реактивність;
- є) образа;
- ж) добросовісність;
- з) швидкість реакції;
- к) активність;
- л) ригідність;
- м) сенситивність.

Завдання 3. Провідну роль у формуванні особистості мають:

1. Спадкові передумови.
2. Суспільні умови життя, навчання та виховання.
3. Самовиховання.
4. Фізичний розвиток і фізичний стан людини.
5. Божественне начало, вищий розум.

Завдання 4. Якій із теорій особистості належать конкретні положення:

1. Психодинамічні теорії.
2. Соціодинамічні теорії.
3. Структурні теорії.
4. Динамічні теорії.
5. Експериментальні теорії.
 - а) теорії, побудовані на аналізі та узагальненні зібраних фактів шляхом досліджень;
 - б) теорії, в яких основною проблемою є визначення структури особистості;
 - в) основна ідея теорій – детермінація поведінки особистості повністю залежить від зовнішніх умов та зовнішньої ситуації;
 - г) теорії, побудовані на тому, що поведінка особистості базується на її внутрішніх, суб'єктивних характеристиках;
 - д) основна проблема теорій – перетворення, розвиток особистості.

Завдання 5. Які теорії особистості, наведені нижче, відповідно належать вченим-психологам:

1. Діяльнісна теорія.
2. Психодинамічна теорія (соціальний розвиток).
3. Гуманістична теорія як самоактуалізація особистості.
4. Когнітивна теорія особистості (психосексуальна).
5. Психодинамічна теорія особистості (психосексуальна).
 - а) З. Фрейд, б) А. Маслоу, в) Ж. Піаже, г) Е. Еріксон,
 - д) О.М. Леонтьєв.

Завдання 6. Визначити з нижче наведених положень те, що відповідає поняттю «мотивація»:

1. Стан нужди організму, особистості.
2. Внутрішньо стійка, психологічна причина поведінки чи вчинку людини.
3. Природжені інстинкти «лібідо», «танатос».
4. Позитивно зафарбоване відношення до інтелектуальної чи іншої діяльності.
5. Динамічний процес внутрішнього, психологічного та фізіологічного управління поведінкою, що включає її ініціацію, спрямованість, організацію, підтримку.

Завдання 7. Визначити компоненти структури особистості:

1. Емоції та мотивація.
2. Діяльність.
3. Здібності.
4. Темперамент.
5. Характер.
6. Вольові властивості.
7. Вчинки.
8. Пам'ять.
9. Установки.
10. Спрямованість.
11. Несвідоме.

Завдання 8. Виберіть науково правильне визначення поняття «діяльність людини»:

1. Активність.
2. Інтерес.
3. Дія.
4. Навички.
5. Специфічний вид активності людини, спрямований на пізнання та перетворення навколишнього світу.
6. Творчість.

Завдання 9. Навичками виступають:

1. Будь-які автоматичні рухи.
2. Інстинктивні дії.
3. Набуті дії.
4. Частково автоматизовані дії в умовах вправлення.
5. Вчинкові дії.
6. Поведінкові дії.
7. Дії, що контролюються свідомістю.
8. Несвідомі дії.

Модуль 3. Пізнавальна діяльність особистості

Завдання 1. Знайдіть вірну відповідь, що характеризує увагу:

1. Увага не є психічним пізнавальним процесом.
2. Увага входить до психічних пізнавальних процесів.
3. Увага – це зосередженість та стійкість психічної активності, спрямованої на певний об'єкт чи предмет.
4. Увага – це вроджена спрямованість свідомості людини.
5. Увага не є об'єктом психологічного вивчення, бо не має власного змісту.

Завдання 2. Визначити правильну відповідь, що характеризує відчуття:

1. Відчуття є процес опосередкованого відображення в мозку людини властивостей предметів і явищ об'єктивного світу.
2. Відчуття виступає не стільки психічним, скільки фізіологічним явищем.
3. Відчуття є процес безпосереднього відображення в мозку людини предметів і явищ зовнішнього світу.
4. Відчуття – це психічний процес, що не залежить від властивостей предметів і явищ об'єктивної дійсності.
5. Відчуття – це процес відображення дійсності, властивий тільки людині.
6. Відчуття є процесом відображення в мозку людини окремих властивостей і якостей предметів унаслідок безпосередньої їх дії на органи чуття.
7. Відчуття – психічний процес, який забезпечується дією аналізатора .

Завдання 3. Яке з наведених нижче визначень сприймання є найбільш повним і правильним:

1. Сприймання – це сума відчуттів.
2. Сприймання – це відображення мозком властивостей предметів у їх сукупності.
3. Образ сприймання базується на вроджених здібностях аналізаторів та ЦНС.
4. Сприймання тотожне відчуттям певної модальності.
5. Сприймання та його образи є структурою, цілісним утворенням неструктурованого, хаотичного світу.
6. Сприймання – це пізнавальний процес абстрагованої системи пізнання.
7. Сприймання – це примітивний чуттєвий процес відображення дійсності.
8. Сприймання – це відображення мозком предметів та явищ в

сукупності їх властивостей, внаслідок їх дії на аналізатори.

Завдання 4. Яке з наведених визначень пам'яті є найбільш повним і правильним:

1. Пам'ять – це здатність нервової системи набувати, зберігати й відтворювати досвід.
2. Пам'ять – це все те, що входить безпосередньо чи опосередковано в досвід людини і запам'ятовується.
3. Пам'ять – це збереження раніше набутих вражень.
4. Пам'ять – це психічний процес використання раніше набутого досвіду в практичній діяльності.
5. Пам'ять – це заснована на відчуттях і сприйманні здатність людини збагачувати свій досвід.

Завдання 5. В якому з наведених прикладів дано правильну кваліфікацію видів пам'яті за змістом запам'ятовуваного матеріалу:

1. Образна, рухова, словесно-логічна, емоційна.
2. Образна, рухова, зорова, словесно-логічна, мимовільна.
3. Слухова, дотикова, образна, рухова, словесно-логічна, емоційна.
4. Образна, рухова, словесно-логічна, довільна.

Завдання 6. Визначте вірне поняття мислення:

1. Мисленням називається процес створення уявлень про предмети і явища навколишньої дійсності.
2. Мислення – це процес відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності в їх зв'язках.
3. Мислення виявляється у процесі розуміння того чи іншого об'єкту.
4. Мислення виявляється у процесі осмислення людського досвіду.
5. Мислення – це опосередковане пізнання дійсності в її суттєвих зв'язках.
6. Мислення – це процес узагальненого, абстрагованого та опосередкованого відображення суттєвих зв'язків та відношень, що існують між предметами та явищами об'єктивного світу, за допомогою мови.

Завдання 7. Укажіть правильне визначення поняття:

1. Поняття – це форма мислення, що являє собою найповніше відображення ознак предметів та явищ.
2. Поняття – це форма мислення, що являє собою узагальнення предметів і явищ навколишнього світу.
3. Поняття – це форма мислення, яка виникає поза словом, а закріплюється і виявляється в слові.
4. Поняття – це форма мислення, яка виникає, закріплюється і

виявляється в слові.

5. Поняття – це форма мислення, що виражає за допомогою слова різні ознаки предметів та явищ дійсності.

6. Поняття – це форма мислення, що відображає за допомогою слова сутність того чи іншого предмета об'єктивної дійсності.

Завдання 8. Уява – це:

1. Створення людиною образів, що сприймалися в минулому.

2. Створення образів тільки реальних об'єктів і ніколи тих, які в реальній дійсності не існують, і не можуть існувати.

3. Уявлення людиною об'єктів на основі попереднього досвіду (як свого, так і чужого).

4. Відтворення людиною об'єктів, яких вона безпосередньо не сприймає в даний момент.

5. Сукупність уявлень про навколишню дійсність.

6. Процес створення людиною на основі її попереднього досвіду образів об'єктів, яких вона не сприймала і безпосередньо не сприймає.

Завдання 9. В якому з видів діяльності діє творча уява:

1. Створення образу бажаного майбутнього.

2. Конструювання нового приладу.

3. Переказ оповідання.

4. Виготовлення за зразком.

5. Копіювання.

6. Написання картини чи художнього твору.

Завдання 10. Визначити правильне твердження. Мова – це:

1. Специфічний людський засіб спілкування.

2. Система слів, які щось означають і служать справі спілкування.

3. Набір звуків.

4. Засіб спілкування.

5. Засіб спілкування, властивий як тваринам, так і людині.

6. Індивідуальне користування системою слів та звуків.

Модуль 4. Емоційно-вольова сфера особистості

Завдання 1. Вибрати правильне визначення почуттів:

1. Почуття – це афекти, настрої, пристрасті.

2. Почуття – це нижчий рівень емоцій.

3. Почуття – це ставлення людини до навколишнього світу.

4. Почуття – це переживання людиною свого ставлення до навколишнього світу.

5. Почуття – це переживання і усвідомлення виразних рухів та змін

у роботі внутрішніх органів.

6. Почуття – це переживання, яке тотожне емоціям.

Завдання 2. У нижче наведеному переліку емоцій визначить ті, що:

1. Відносяться до простих емоцій (. . .).

2. Відносяться до складних емоцій (. . .).

а) незадоволення; б) страх; в) неприємне; г) радість; д) огида; є) сором; ж) задоволення; з) сум; і) розпач; к) почуття незручності.

Завдання 3. Визначити, яка сукупність із наведених нижче ознак характеризує афекти:

1. Почуття виникає поступово, буває стійким, яскраво назовні не виявляється.

2. Почуття стійкі, сильні, яскраво назовні не виявляються.

3. Почуття сильні, виникають раптово, зовні виявляються яскраво.

4. Почуття слабкі, нестійкі, виникають раптово.

Завдання 4. В якому з рядків перелічені тільки моральні почуття:

1. Любов, сором, дружба, сумнів, колективізм.

2. Патріотизм, дружба, здивування, почуття нового, гуманізм.

3. Гуманізм, колективізм, дружба, сором, любов.

4. Упевненість, здивування, колективізм, сором, сумнів.

Завдання 5. В якому з наведених рядків перелічені тільки інтелектуальні почуття:

1. Сумнів, здивування, почуття нового, допитливість, нудьга.

2. Гумор, сумнів, здивування, допитливість, цікавість.

3. Здивування, почуття комічного, інтерес, почуття нового, нудьга.

4. Здивування, упевненість, сумнів, любов до знань.

Завдання 6. Вольовою дією називається:

1. Дія людини, викликана впливами зовнішнього середовища.

2. Імпульсна дія.

3. Автоматизована дія (навички).

4. Дія, пов'язана із виконанням людиною свідомо поставленої цілі.

5. Дія людини, пов'язана з переборенням труднощів для досягання свідомо поставленої мети.

Завдання 7. В якій з названих нижче груп всі дії людини є вольовими:

1. Здригання від сильного звуку, захисні реакції при небезпеці, спостереження.

2. Розв'язування задачі, спостереження, виготовлення деталі на верстаті.

3. Слухання мелодії, малювання, мріяння.

4. Ведення розмови, читання лекції, повторення вправ.

Завдання 8. Укажіть рядки, де вірно перелічені лише позитивні якості волі людини:

1. Цілеспрямованість, принциповість, негативізм, рішучість, витримка, наполегливість, упертість, організованість.

2. Цілеспрямованість, рішучість, принциповість, організованість, витримка, наполегливість.

3. Цілеспрямованість, навіюваність, рішучість, організованість, принциповість, витримка.

4. Рішучість, упертість, цілеспрямованість, витримка, ініціативність, навіюваність.

Модуль 5. Індивідуально-психологічні особливості особистості

Завдання 1. Темпераментом називається:

1. Гарячковість, невитриманість людини, що по-різному позначається на психічній діяльності особистості.

2. Стан нервової системи людини, в якому виявляються індивідуальні особливості її ставлення до навколишніх людей і обставин життя.

3. Індивідуальні особливості людини, що виявляються у її відношенні до себе та інших людей.

4. Динамічна характеристика психічних процесів і поведінки людини, що проявляється в їх швидкості, змінюваності, інтенсивності, емоційності.

Завдання 2. Які з наведених нижче властивостей нервових процесів І. Павлов поклав в основу розуміння типу вищої нервової діяльності:

1. Сила, врівноваженість, рухливість.

2. Іррадіація й концентрація збудження й гальмування.

3. Індукція нервових процесів.

4. Стереотипність нервових процесів.

5. Динамічність та лабільність нервових процесів.

Завдання 3. Співвіднести кожне з наведених нижче тверджень з відповідним типом темпераменту людини:

1. Легко вразлива, схильна глибоко переживати навіть незначні події, хоча реагує на них мляво.

2. Невитримана, гарячкувата, схильна до афектів.

3. Завжди весела, швидко забуває неприємності, спритно виконує різноманітні рухи.

4. Характерна повільність рухів, спокійно реагує на різні події, легко стримує свої поривання, відзначається посидючістю, стійкістю уваги.

а) сангвінік; б) флегматик; в) холерик; г) меланхолік.

Завдання 4. Характером називається:

1. Властивість, яка не залежить від інтелектуальних, емоційних та вольових якостей людини.
2. Надбудова над вольовими, інтелектуальними та емоційними рисами людини.
3. Сукупність інтелекту та волі.
4. Природжені особливості людини, які виявляються в її поведінці.
5. Цілісне утворення як сукупність властивостей людини, що визначають типові способи її реагування на життєві обставини.

Завдання 5. Повноцінність характеру людини визначається:

1. Яскравістю прояву рис темпераменту.
2. Здатністю якісного пристосування до обставин життя.
3. Стійкістю стереотипу поведінки та вчинків.
4. Адекватним психологічним захистом.
5. Повнотою розвитку якостей, цілісністю, твердістю та силою виявлення переконань.

Завдання 6. Співвіднести якість характеру з названими його проявами:

1. Твердість і незламність переконань.
 2. Внутрішня єдність психічного складу особистості.
 3. Наполегливе переборення труднощів на шляху до поставленої мети.
 4. Всебічний розвиток характеру.
- а) сила; б) визначеність; в) повнота; г) цілісність.

Завдання 7. Акцентуацією характеру називається:

1. Відхилення від норми.
2. Патологія тієї чи іншої властивості характеру.
3. Норма розвитку.
4. Випадковий прояв однієї з рис характеру.
5. Виділення якоїсь властивості чи ознаки на фоні інших, їх особливий розвиток.

Завдання 8. Яке з визначень здібностей є правильним:

1. Здібності – це властивості, що можуть виявлятися в діяльності.
2. Здібності – це індивідуальні особливості людей, від яких залежить набування ними знань, вмінь та навичок, а також успішність виконання різноманітних видів діяльності.
3. Здібності – це вроджені властивості, задатки.
4. Здібності – це особливості психіки, що не залежать від природних

основ.

5. Здібності – це рівень знань, вмінь та навичок людини.

Завдання 9. Показником високих здібностей людини до певної діяльності є:

1. Наявність знань, вмінь і навичок у даній діяльності та здатність використовувати їх для розв'язання поставлених перед людиною задач.
2. Сформованість навичок виконувати певну роботу.
3. Темп і вправність, з якою людина оволодіває даною діяльністю.
4. Наявність задатків як спадкових утворень.
5. Навченість і вихованість незалежно від задатків.

Модуль 6. Основи вікової та педагогічної психології

Завдання 1. Предметом вікової психології є:

1. Психологічні закономірності навчання і виховання дітей різного віку.
2. Вікова динаміка психіки людини, онтогенез психічних процесів і психічних властивостей особистості, яка розвивається.
3. Особливості етапів психічного розвитку людини.

Завдання 2. Геронтологія є гілкою:

1. Вікової психології.
2. Педагогічної психології.
3. Соціальної психології.

Завдання 3. Предметом педагогічної психології є:

1. Психологічні закономірності процесу навчання і виховання.
2. Особливості видів діяльності дітей, взаємовідносини між учнями, педагогами і учнями.
3. Особливості формування особистості дитини у процесі навчання і виховання.

Завдання 4. Вивчення психіки в онтогенезі це:

1. Вивчення психіки в розвитку.
2. Вивчення психіки на різних етапах еволюції тваринного світу від найпростіших до людини.
3. Вивчення психіки на різних етапах психічного розвитку людини від народження до старості.

Завдання 5. Вікова психологія вивчає психіку людини у :

1. Філогенезі.
2. Онтогенезі.

Завдання 6. Знайдіть твердження вітчизняної психологічної школи:

1. Умови життя впливають на психічний розвиток дитини безпосередньо.

2. Умови життя не відіграють істотні ролі в психічному розвитку дитини.

3. Умови життя впливають на психічний розвиток дитини через її діяльність.

Завдання 7. Яке твердження характеризує підхід Л. С. Виготського до вирішення проблеми взаємозв'язку навчання і розвитку?

1. Навчання йде за розвитком.

2. Змінюючи методи і зміст навчання, не можна істотно змінити розумовий розвиток дитини.

3. Навчання веде за собою розвиток.

Завдання 8. Спроможність дитини самостійно розв'язувати завдання позначається терміном:

1. Зона найближчого розвитку.

2. Актуальний рівень розвитку.

Завдання 9. Розв'язування дитиною завдань за допомогою дорослих позначається терміном:

1. Зона найближчого розвитку.

2. Актуальний рівень розвитку.

Завдання 10. Провідною діяльністю називається:

1. Найулюбленіша, найцікавіша для дитини діяльність.

2. Діяльність, яка зумовлює найголовніші зміни у психіці дитини та підготовку до нового етапу її розвитку.

3. Діяльність, яка посідає найбільше місце в житті дитини.

Модуль 7. Психічний розвиток дитини до вступу до школи

Завдання 1. У новонародженої дитини краще розвинений і більш підготовлений до функціонування:

1. Моторний апарат.

2. Сенсорний апарат.

Завдання 2. Комплексом поживлення називається:

1. Реакція, коли дитина фіксує предмет очима.

2. Реакція, коли дитина тягнеться до джерела їжі.

3. Позитивна емоційна і рухова реакція дитини на дорослого.

Завдання 3. Провідним видом діяльності в період немовляти є:

1. Емоційне спілкування з дорослими.
2. Ігрова діяльність.
3. Предметна діяльність.

Завдання 4. Мислення дітей раннього віку переважно є:

1. Образне.
2. Мовленнєве.
3. Наочно-дійове.
4. Наочно-дійове і образне.

Завдання 5. Сенситивний період оволодіння мовленням припадає на:

1. Період немовляти.
2. Раннє дитинство.
3. Дошкільний період.

Завдання 6. Новоутворенням раннього віку є:

1. Засвоєння моральних норм і правил.
2. Система «Я».
3. Маніпуляція з предметами.

Завдання 7. Провідною діяльністю дітей дошкільного віку є:

1. Навчальна діяльність.
2. Рольова гра.
3. Предметна гра.
4. Спілкування з ровесниками.

Завдання 8. Мислення дошкільника є:

1. Наочно-дійове.
2. Образне.

Завдання 9. Дошкільники діють переважно під впливом:

1. Розуму.
2. Розуму і волі.
3. Волі.
4. Почуттів.

Завдання 10. Новоутворенням дошкільного періоду є:

1. Мовне спілкування.
2. Акт орієнтації в предметах.
3. Підпорядкування мотивів.

Тема 8. Психічний розвиток особистості у період шкільного навчання

Завдання 1. У молодшому шкільному віці провідним видом діяльності є:

1. Ігрова діяльність.
2. Спілкування.
3. Навчальна діяльність.

Завдання 2. Новоутворенням молодшого шкільного віку є:

1. Наочно-образне мислення.
2. Рефлексія.
3. Мимовільна увага.

Завдання 3. Особливістю психічного розвитку дитини 6-ти років, яка розпочала навчання у школі, є:

1. Поступове формування довільності психічних процесів.
2. Сформована внутрішня позиція школяра.
3. Домінування пізнавальної мотивації учіння.

Завдання 4. Криза 7-и років пов'язана з:

1. Усвідомленням самого себе як активного суб'єкта в світі предметів.
2. Зародженням соціального «Я».
3. Формуванням нового образу фізичного «Я».

Завдання 5. Інтереси молодших школярів характеризуються:

1. Стійкістю.
2. Нестійкістю і ситуативністю.

Завдання 6. Центральним новоутворенням підліткового віку є:

1. Почуття дорослості.
2. Адекватна самооцінка.
3. Професійне самовизначення.

Завдання 7. Основним протиріччям підліткового віку є:

1. Протиріччя між тим, що дитина може зробити, і тим, якою вона є.
2. Дисгармонія фізіологічного і соціального дозрівання.
3. Протиріччя між теперішнім і бажаним майбутнім підлітка.

Завдання 8. Термін «акселерація» означає:

1. Процес прискореного росту дітей.
2. Процес прискореного психічного розвитку дітей.

3. Процес прискореного соматичного розвитку і фізіологічного дозрівання дітей.

Завдання 9. Провідним видом діяльності підліткового віку є:

1. Навчальна діяльність.
2. Інтимно - особистісне спілкування.
3. Навчально - виробнича діяльність.

Завдання 10. Статеве дозрівання у підлітковому віці настає й закінчується раніше:

1. У хлопців.
2. У дівчат.

Завдання 11. Центральним новоутворенням ранньої юності є:

1. Почуття дорослості.
2. Професійне й особистісне самовизначення.
3. Новий образ фізичного «Я».

Завдання 12. Провідною діяльністю у старшому шкільному віці є:

1. Спілкування.
2. Навчально-виробнича діяльність.
3. Трудова діяльність.

Завдання 13. Стабілізація особистості старшокласника пов'язана із наступним якісним утворенням:

1. Формування світогляду.
2. Відкриття власного внутрішнього світу.
3. Адекватна самооцінка.

Завдання 14. Який із перерахованих варіантів у юнацькому віці трапляється найчастіше:

1. Наявне «Я» особистості поєднує в собі минуле, теперішнє і майбутнє та відповідає ідеальному «Я»; суб'єктивно гармонійне уявлення людини про себе.

2. Наявне «Я» більше спрямована на майбутнє, ніж на минуле, виступає як нова ступінь в особистісному самовизначенні.

3. Наявне «Я» зовсім випадає з процесу розвитку; воно відірване від минулого і не має зв'язку з майбутнім, не відповідає й ідеальному «Я».

Завдання 15. Спілкування старшокласників з ровесниками насамперед необхідне для:

1. Вирішення проблемних ситуацій.
2. Планування майбутнього.
3. Інтимно-особистісного контакту.

Завдання 16. Педагогічна запущеність – це:

1. Відставання розвитку дитини від вимог віку, що спричинено органічними порушеннями діяльності головного мозку.
2. Неосвіченість, невихованість дитини.
3. Відставання розвитку дитини від вимог віку, що зумовлено пошкодженнями аналізаторів.

Завдання 17. Діти із соціалізованими формами антисуспільної поведінки:

1. Легко пристосовуються до соціальних норм всередині антисуспільних груп, до яких належать.
2. Знаходяться в негативних стосунках з оточуючими.

Завдання 18. Істотною ознакою соціальної та педагогічної запущеності дошкільнят є:

1. Неуспішність у рольовій грі.
2. Слабка научуваність.
3. Дисгармонія соціального і біологічного розвитку.

Завдання 19. Істотною ознакою соціальної та педагогічної запущеності молодших школярів є:

1. Неуспішність у рольовій грі.
2. Слабка научуваність.
3. Деадаптованість у шкільному колективі.

Завдання 20. Основними причинами складності підліткового віку є:

1. Прагнення засвоїти статус дорослого.
2. Слабка соціальна рефлексія.
3. Несформована шкільна адаптація.

Модуль 9. Психологія навчання, виховання та педагогічної діяльності

Завдання 1. Ядром цілісної структури особистості є:

1. Мотиваційна сфера.
2. Емоційна сфера.
3. Пізнавальна сфера.

Завдання 2. Головним завданням виховання є:

1. Передача наявного досвіду дітям.
2. Формування і розвиток особистості дитини.
3. Підготовка дітей до нових, вищих рівнів суспільних відносин.

Завдання 3. Першим ступенем самовиховання (за віковим критерієм) є:

1. Фізичне і вольове самовиховання.
2. Моральне самовиховання.
3. Професійне самовиховання.

Завдання 4. Основною умовою цілеспрямованого впливу на особистість дитини є:

1. Правильне сприймання вихователем особистості дитини.
2. Спеціальна організація провідного виду діяльності.
3. Уміння враховувати основні потреби дитини.

Завдання 5. Групи, які несуть у собі найбільший виховний потенціал для особистості, називаються:

1. Формальні групи.
2. Референтні групи.
3. Неформальні групи.

Завдання 6. Научіння за імпринтингом передбачає:

1. Виникнення нових форм поведінки як умовних реакцій на початково нейтральний стимул.
2. Автоматичне пристосування організму до конкретних умов його життя з використанням уроджених форм поведінки.
3. Набування людиною нового досвіду через засвоєння мови у процесі спілкування.

Завдання 7. Індуктивний спосіб викладання навчального матеріалу характеризується тим, що:

1. Дитина ознайомлюється з конкретними фактами, а потім, шляхом їх узагальнення, приходять до наукового поняття.
2. Дитина ознайомлюється із системою теоретичних понять, а потім приходять до їх конкретизації.

Завдання 8. ООД означає:

1. Виконання дій у матеріальній формі.
2. Мотивація діяльності, план її виконання.
3. Виконання дій у плані голосної мовлення.

Завдання 9. Діяльність людини, спрямована на свідоме засвоєння певного досвіду, називається:

1. Навчання.
2. Научіння.
3. Учіння.

Завдання 10. Мотиви, що спонукають людину до учіння як до своєї мети називаються:

1. Зовнішні мотиви.
2. Внутрішні мотиви.

Завдання 11. Для авторитарного стилю спілкування вчителя з дітьми характерні такі ознаки:

1. Педагог і учні існують самі по собі, відсутня дисципліна та продуктивна взаємодія з учнями.
2. Різкі вимоги, часто у грубій формі; погроза, похвала, покарання мають суб'єктивний характер.
3. Вимоги педагога спокійні, ділові; звертання приятельське; спілкування завжди має особистісний підхід.

Завдання 12. Перцептивні здібності вчителя визначаються:

1. Здатністю педагога проникати у внутрішній світ вихованця.
2. Здатністю вчителя до безпосереднього емоційно - вольового впливу на учнів.
3. Здатністю педагога чітко висловлювати свої думки й почуття за допомогою мови.

Завдання 13. Репродуктивний рівень результативності діяльності вчителя характеризується тим, що:

1. Учитель може пристосувати свої повідомлення до особливостей аудиторії.
2. Учитель може і вміє розказати іншим те, що знає сам.
3. Учитель володіє стратегіями формування необхідної системи знань, умінь і навичок учнів зі свого предмета.

Завдання 14. Основною метою оцінки вчителем знань учнів є:

1. Інформування учнів про їх успіхи або невдачі у конкретній ситуації.
2. Стимулювання і спрямування навчально-пізнавальної діяльності учнів.
3. Вираження думки вчителя про учнів.

Завдання 15. Окремі освітні, навчальні, розвиваючі та виховні впливи становлять:

1. Суть педагогічної діяльності.
2. Засоби педагогічної діяльності.
3. Умови педагогічної діяльності.
4. Результати педагогічної діяльності.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абстрагування – уявне відокремлення одних ознак і властивостей предметів від інших та від самих предметів, яким вони властиві.

Аглотинація – спосіб створення образів уяви шляхом об'єднання будь-яких якостей, властивостей, частин, узятих із різних об'єктів (образи русалки, кентавра, тролейбуса та ін.).

Адаптація – зміна рівня чутливості аналізатора до інтенсивності подразника.

Активність – діяльнісний стан живих організмів як умова їхнього існування у світі, система характеристик індивідуальної поведінки, що відображає швидкісний, енергійний (внутрішнє прагнення індивіда до напруженої діяльності) та варіаційний (тенденція до різноманітності й новизни) її аспекти.

Акцентуації рис характеру – крайні варіанти норми як результат підсилення окремих рис характеру.

Акцентування – спосіб створення образів уяви, який полягає у навмисному посиленні в об'єкті певних ознак (шарж, карикатура).

Аналіз – мислене розчленування предмета чи явища на його складові частини, виділення в ньому окремих частин, ознак і властивостей.

Аналізатор – складний нервовий апарат для тонкого аналізу навколишньої дійсності та змін, що відбуваються всередині організму. Аналізатор складається із сприймальної частини (рецептора), провідних шляхів (нервових волокон) та відповідних ділянок кори великих півкуль головного мозку.

Аналогія – спосіб створення образу уяви, схожого на реально існуючий предмет, організм, дію, але в ньому проектується нова модель явища чи факту (локатор та ін.).

Апперцепція – залежність сприймання від змісту та досвіду психічного життя людини.

Астенічні почуття – вид почуттів, які знижують життєвий тонус, зменшують силу та енергію людини.

Афект – сильний і переважно нетривалий емоційний стан, пов'язаний з різкою зміною важливих для суб'єкта життєвих обставин; супроводжується вираженими руховими проявами і змінами у функціях внутрішніх органів. В основі афекту лежить пережитий людиною стан внутрішнього конфлікту, породжений суперечностями між його потягами, прагненнями, бажаннями або суперечностями між вимогами, що ставляться людині, та можливостями їх виконання.

Бажання – усвідомлене і конкретизоване прагнення до певної мети. Бажання як мотив діяльності характеризується досить виразною усвідомленістю потреби, яка йому передувала, та шляхів і способів її задоволення.

Біологічний вік – вік, який вказує на відповідність стану організму та його функціональних систем певному моменту життя людини.

Близнюковий метод – метод вікової психології, який використовується для порівняльного вивчення впливу зовнішніх умов на розвиток близнюків.

Велика група – кількісно обмежена спільність людей, виділена за певними соціальними ознаками (клас, нація, прошарок), або реальна, значна за розмірами та складноорганізована спільність людей, поєднана спільною діяльністю (певна організація).

Верхній абсолютний поріг чутливості – максимальна величина подразника, при якій ще зберігається відчуття.

Витримка – здатність людини постійно контролювати себе і свою поведінку, володіти собою, утримуватися від дій, які усвідомлюються як непотрібні або шкідливі в певній ситуації.

Вища нервова діяльність – умовно-рефлекторна діяльність, через яку реалізуються найскладніші співвідношення організму з зовнішнім світом, його пристосування до змінних умов існування.

Відтворення – процес відновлення збереженого матеріалу в пам'яті для використання в діяльності та спілкуванні; полягає у поживленні або повторному збудженні раніше утворених у мозку тимчасових нервових зв'язків.

Відтворююча уява – створення людиною образу нового об'єкта, що спирається на словесний опис або умовне зображення (креслення, схему, нотний запис тощо).

Відчуття – відображення окремих властивостей предметів і явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття (відчуття світла, запахів, звуків тощо).

Вік – відносно замкнутий цикл розвитку людини, який має свою структуру та динаміку.

Вікова психологія – галузь психології, яка досліджує онтогенез психічних властивостей особистості на різних вікових етапах. Виділяють психологію пренатального періоду, раннього віку, дошкільника, молодшого школяра, підлітка, юнацтва, дорослості, геронтопсихологію (психологію людей похилого віку).

Віковий час – внутрішній часовий графік життя; спосіб встановлення, наскільки людина у своєму розвитку випереджає ключові соціальні події, що припадають на період дорослості, або відстає від них.

Воля – психічна діяльність людини, яка виявляється в усвідомлених діях, спрямованих на досягнення поставленої мети, здійснення якої пов'язане з подоланням перешкод.

Вольове зусилля – особливий стан психічного напруження, пов'язаний із подоланням перешкод та труднощів на шляху досягнення мети.

Вольові риси – відносно стійкі, незалежні від ситуації психічні утворення особистості (цілеспрямованість, сміливість, наполегливість, рішучість та ін.).

Впізнавання – найпростіше відтворення якого-небудь об'єкта в умовах його повторного сприймання.

Вправа – багаторазове повторення й закріплення дії у вигляді навички.

Галюцинації – відчуття не існуючих у реальній дійсності об'єктів (голосів та образів).

Геніальність – вищий рівень розвитку здібностей, як загальних (інтелектуальних), так і спеціальних.

Генотип (грец. *genos* – рід і *typos* – зразок) – сукупність усіх генів організму, успадкованих ним від батьків.

Геронтологія (грец. *geron* – стара людина і *logos* – слово, учення) – наука, що вивчає проблеми старіння людини.

Гіперболізація – створення нових образів уяви шляхом збільшення або зменшення предмета, а також аналогічною зміною (кількісною чи якісною) окремих його частин (наприклад, гулівер, ліліпути, богатирі та ін.).

Глибина мислення – властивість, що сприяє аналізу, порівнянню, знаходженню суттєвих зв'язків між предметами і явищами об'єктивної дійсності. У конкретно-психологічному плані вона означає здатність враховувати всі відомі й необхідні дані, запропоновані в умовах задачі, та встановлення зв'язків між ними.

Гнучкість мислення – одна з найважливіших передумов ефективності творчої діяльності, вміння (за необхідності) змінити способи та прийоми вирішення проблеми.

Гра – основна форма вияву активності дитини на перших етапах її розвитку; змістовна творча діяльність, у якій дитина ставить свідомі цілі, прагне до їх здійснення.

Група – будь-яке об'єднання людей, що виділяється із соціального цілого на основі визначених ознак (характеру виконуваної діяльності, соціальної або класової приналежності, структури, композиції, рівня розвитку тощо).

Група неформальна (неофіційна) – реальна соціальна спільність, що не має юридично фіксованого статусу, добровільно об'єднана на основі інтересів, дружби і симпатій або на основі прагматичної користі.

Група офіційна (формальна) – реальна або умовна соціальна спільність, що має юридично фіксований статус, члени якої в умовах суспільного поділу праці об'єднані соціально заданою діяльністю, що організує їхню працю.

Група референтна (еталонна) – реальна або умовна соціальна спільність, з якою індивід співвідносить себе як з еталоном думок, цінностей, оцінок; на яку він орієнтується у своїй поведінці та самооцінці.

Групова інтеграція – стан групи, що характеризується упорядкованістю внутрішньогрупових структур, погодженістю основних компонентів системи групової активності, усталеністю субординаційних взаємозв'язків між ними, стабільністю і наступністю їхнього функціонування.

Динамічний стереотип – усталена система тимчасових нервових зв'язків, що закріпилася в результаті повторень, в основі якої лежить стійкий розподіл осередків збудження та гальмування в корі великих півкуль головного мозку.

Дія – цілеспрямована активність, реалізована в зовнішньому або внутрішньому плані; одиниця діяльності.

Діяльність – найважливіша загальна властивість особистості, яка виявляється у цілеспрямованій активності, що реалізує потреби суб'єкта під час взаємодії з довколишнім середовищем.

Довільна пам'ять – вид пам'яті, пов'язаний з наявністю спеціальної мети запам'ятати із застосуванням відповідних прийомів, способів та певних вольових зусиль.

Довільна увага – свідомо спрямована і регульована особистістю зосередженість уваги, зумовлена потребами діяльності.

Довільна уява – створення нових образів або ідей у результаті свідомого наміру людини.

Домінанта – панівний осередок збудження в корі головного мозку, який визначає характер реакції організму в даний момент. Домінанта визначає напрям уваги. Унаслідок зміни умов домінанта змінюється, що виявляється у зміні спрямованості та поведінки особистості.

Друга сигнальна система – сигнали, які викликає у людини слово як назва предмета властивості чи дії, замінюючи тим самим відповідні сигнали першої сигнальної системи; властива тільки людині.

Експеримент – метод дослідження психічного явища, умови прояву і розвитку якого спеціально створюються дослідником-експериментатором. Виділяють лабораторний і природний, констатуючий і формулюючий, дослідний (випробувальний) види експерименту.

Екстеріоризація – процес породження зовнішніх дій, висловлювань шляхом перетворення низки внутрішніх структур, що склалися на основі інтеріоризації зовнішньої соціальної діяльності людини.

Екстраверсія – **інтроверсія** – характеристика індивідуально-психологічних відмінностей людини, крайні полюси якої відповідають переважній спрямованості особистості або на світ зовнішніх об'єктів (екстраверсія), або на явища власного суб'єктивного світу (інтроверсія).

Емоції – безпосереднє, пристрасне переживання суб'єктом життєвого змісту явищ, предметів і ситуацій, пов'язаних із задоволення своїх потреб (наприклад, гнів, сум, страх, радість, смуток та ін.).

Емоційна пам'ять – пам'ять людини на пережиті нею в минулому емоції та почуття.

Естетичні почуття – почуття краси, прекрасного, які породжуються явищами природи та самими людьми, їх працею, результатами їх мистецької та іншої творчої діяльності.

Забування – процес пам'яті, протилежний запам'ятованню; виявляється у тому, що втрачається стійкість запам'ятованого, зменшується його обсяг, виникають помилки у відтворенні, стає неможливим відтворення і нарешті, унеможлиблюється впізнання.

Загальна психологія – галузь психології, яка систематизує експериментальні дані, здобуті в різних галузях психологічної науки, розробляє фундаментальні теоретичні проблеми психології, формулює основні принципи, категорії, поняття, закономірності, становить фундамент розвитку всіх галузей та розділів психологічної науки.

Задатки – вроджені анатоמו-фізіологічні особливості мозку, нервової системи, що є природними передумовами здібностей і впливають на процес їх формування та розвитку.

Запам'ятовування – процес пам'яті, спрямований на закріплення образів сприйняття, уявлень, думок, дій, переживань у результаті утворення та закріплення тимчасових нервових зв'язків.

Збереження – процес утримання в пам'яті людини інформації, одержаної у ході набуття нею досвіду.

Згадування – відтворення попереднього досвіду відповідно до змісту й завдань діяльності без повторного сприймання об'єктів.

Здібності – індивідуально-психологічні особливості людини, що відповідають вимогам певної діяльності та є умовою успішного її виконання.

Зосередженість уваги – утримання уваги на одному об'єкті або на одній діяльності, абстрагуєчись від усього іншого.

Ідеал – взірець, до якого прагне людина у своїй діяльності та поведінці.

Ідентифікація – уміння зрозуміти іншу людину, уподібнившись їй, тобто вміння стати на її позицію (децентрація).

Ідентифікація внутрішньогрупова – форма групових відносин, що виникає в спільній діяльності, при якій переживання одного із членів групи даються іншим як мотиви поведінки, що організують їхню власну діяльність, спрямовану одночасно на здійснення групової мети і на усунення негативних впливів. Психологічною основою внутрішньогрупової ідентифікації є готовність суб'єкта почувати, переживати, діяти у відношенні іншого так, якби цим іншим був він сам.

Ідентичність {лат. *identicus* – *однаковий*) – усвідомлена індивідом самототожність; потреба юнаків і дівчат зайняти внутрішню позицію дорослої людини, усвідомити своє місце в суспільстві, зрозуміти себе і свої можливості.

Глюзія – хибне, викривлене сприйняття об'єктивного світу, що виникає під впливом зовнішнього подразника або хворобливого стану нервової системи.

Індивід – людина як одинична природна істота, представник виду *Homo sapiens*, продукт філогенетичного й онтогенетичного розвитку, єдності вродженого і набутого, носій індивідуально-своєрідних рис (задатки, тип НС та ін.).

Індивідуальність – характеристика особистості з боку її соціально значущих відмінностей у порівнянні з іншими людьми (своєрідність психіки та її неповторність). Виявляється в особливостях темпераменту, рисах характеру, специфіці інтересів, якостей перцептивних процесів, інтелекту, потреб і задатків індивіда.

Інстинкт – складна, вроджена форма поведінки живих істот, що забезпечує задоволення їхніх життєвих потреб.

Інтеріоризація – формування внутрішніх структур людської психіки завдяки засвоєнню структур зовнішньої соціальної діяльності.

Інтерференція – негативний вплив раніше виробленої навички на процес оволодіння новою.

Категорійність – особливість сприйняття немовляти, коли об'єкти, що певною мірою відрізняються за своїми фізичними ознаками і належать до різних класів (категорій), мають для спостерігача більше відмінностей, ніж належні до однієї категорії об'єкти із суттєвими фізичними відмінностями.

Класифікація – розподіл об'єктів на підгрупи, класи і роди на основі виявлення істотних спільних ознак.

Когнітивний досвід – рівень ментального досвіду, на якому відбувається забезпечення процесу збереження, впорядкування, перетворення і відтворення в психіці людини сприйнятої інформації, стійких закономірностей навколишнього світу.

Колектив – група людей, які об'єднані спільною діяльністю та мають єдині цілі, підпорядковані цілям суспільства.

Коливання уваги – періодичне відволікання та послаблення уваги до певного об'єкта або діяльності.

Комбіновані плани – метод вікової психології, який полягає в об'єднанні лонгітюдного методу і методу поперечних зрізів.

Комплекс пожвавлення – позитивна емоційно-дійова реакція новонародженого на появу дорослого, особливо на голос матері, її обличчя, дотики.

Конкретизація – мислительна операція, в процесі якої надається предметний, наочний характер тій чи іншій абстрактно узагальненій думці, поняттю, правилу, закону.

Константність – збереження постійного, незмінного сприйняття предметів при зміні їх освітленості, положення у просторі, відстані від людини, яка сприймає.

Контрастність – співвідношення яскравості зорових стимулів, що зіставляються у просторі і часі.

Концентрація – здатність нервових процесів обмежувати сферу свого поширення вихідним осередком виникнення; спрямованість свідомості на предметі сприйняття.

Концепція емерджентної (лат. *emergere* – з'являється, виносити на поверхню) грамотності – система поглядів, сутність якої полягає в тому, що пов'язані з оволодінням усним і писемним мовленням навички розвиваються з періоду немовляти протягом кількох років, поступово удосконалюючись.

Криза (грец. *krisis* – рішення, перелом) – нормативний, нестабільний процес, який виникає під час переходу людини від одного вікового періоду до іншого, пов'язаний з якісними перетвореннями у соціальних відносинах, діяльності, свідомості і виявляється в цілісних психічних і особистісних змінах.

Криза ідентичності – особливий момент розвитку, коли однаково динамічно наростає вразливість і розвивається потенціал особистості.

Криза першого року життя – криза, обумовлена руйнуванням необхідності емоційної взаємодії дитини з дорослим і проявляється в плаксивості, похмурості, інколи в порушенні сну, втраті апетиту тощо.

Криза середини життя – психологічний феномен, що переживається людьми, які досягли 40–45 років, і полягає в критичній оцінці та переоцінці досягнутого в житті.

Криза тридцяти років – зумовлене життєвими труднощами і помилками розчарування людини в значущості культивованих нею цінностей, норм, ідеалів, яке призводить до зміни сенсу її життя, переоцінки життєвих цінностей.

Криза трьох років – криза соціальних відносин, яка зумовлена становленням самосвідомості дитини і проявляється в негативізмі, впертості, непокірності, свавіллі, протесті, деспотизмі.

Критичність мислення – особливість мислення людини, здатність оцінювати свої та чужі думки, ретельно доводити і всебічно перевіряти всі висунуті положення та висновки, усвідомлено контролювати перебіг інтелектуальної діяльності.

Лабільність – швидкість виникнення та протікання процесів збудження і гальмування.

Лабораторний експеримент – експеримент, що передбачає проведення дослідження у штучних (лабораторних) умовах, з використанням вимірювальної апаратури, приладів та іншого експериментального матеріалу.

Логічне мислення – обґрунтоване, мотивоване, доказове, несуперечливе мислення, яке, виходячи з правильних вихідних позицій і суджень, призводить до правильних, об'єктивних висновків.

Локус контролю – якість, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам (екстернальний) або власним здібностям і зусиллям (інтернальний).

Лонгітюдний (англ. *longitude* – довгота) **метод** – метод вікової психології, суть якого полягає у вивченні одних і тих самих осіб упродовж тривалого часу.

Людина – біосоціальна істота, наділена свідомістю, здатністю пізнавати навколишній світ, активно змінювати і перетворювати його.

Мета – усвідомлений образ передбачуваного результату діяльності людини.

Метод поперечних зрізів – метод вікової психології, який полягає в одночасному порівнянні різних вікових груп досліджуваних.

Методи – прийоми, способи, шляхи дослідження, що впливають із теоретичних уявлень про зміст об'єкта, який вивчається.

Методи психологічного впливу – способи взаємодії психолога з іншою людиною, яка потребує психологічної допомоги. Основними серед них є: психологічне консультування, психологічна корекція, психотерапія, тренінгові методи (груповий психологічний тренінг, аутотренінг), коучінг.

Методологія – система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності.

Мимовільна пам'ять – вид пам'яті, при якому не ставиться спеціальна мета запам'ятати і пригадати той чи інший матеріал, він запам'ятовується пасивно, без застосування спеціальних прийомів та вольових зусиль.

Мимовільна увага – увага, що виникає незалежно від наміру та мети людини.

Мимовільна уява – створення нових образів, не керованих спеціально поставленою метою.

Мисленнєві (розумові операції) – порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, систематизація, класифікація, узагальнення, конкретизація; спрямовані на розпізнавання об'єктів та контроль за виконанням перетворюючої функції мисленнєвої діяльності.

Мисленнєві дії – дії з об'єктами, відображеними в уявленнях, образах уяви та поняттях.

Мислення – вища форма психічного відображення, процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів і явищ об'єктивної дійсності у їхніх істотних властивостях, зв'язках та відношеннях у ході аналізу і синтезу, що виникає з чуттєвого пізнання на основі практичної діяльності.

Міркування – логічна форма мислення, ряд пов'язаних між собою суджень, спрямованих на з'ясування істинності думки з метою довести або заперечити її.

Мова – система знаків, що слугує засобом людського спілкування, розумової діяльності, способом вираження самосвідомості особистості, передачі і збереження інформації від покоління до покоління.

Мовлення – процес використання людиною мови з метою спілкування.

Моделювання – загальнонауковий метод дослідження, який полягає у встановленні схожості явищ (аналогії), адекватності одного об'єкта іншому і у створенні на цій основі простого за структурою і змістом об'єкта, що відображає складнішу модель (оригінал).

Мотив – спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб, у яких виявляється активність суб'єкта.

Мотиваційна криза – послаблення чи зміна основних мотивів діяльності особистості.

Мотивація – спонукання, що викликають активність організму і визначають її спрямованість.

Мрія – особлива форма уяви, процес створення людиною образу бажаного майбутнього.

Навчальна діяльність – цілеспрямована діяльність учнів, результатом якої є розвиток особистості, інтелекту, здібностей, засвоєння знань, оволодіння уміннями та навичками.

Наочно-дійове мислення – мислення, яке відбувається в ситуації сприймання конкретних об'єктів чи перетворення ситуації за допомогою рухового акту.

Наочно-образне мислення – мислення, в змісті якого переважають образи та певною мірою узагальнені уявлення про об'єкти.

Наслідування – відтворення дій, ідеалів, рис характеру, творчої манери інших осіб.

Настрій – відносно тривалий, стійкий емоційний стан помірної або слабкої інтенсивності, що виявляється в загальній характеристиці психічного життя індивіда й забезпечує переважання в ньому емоцій визначеної модальності (радісний – похмурий).

Несвідоме – сукупність психічних явищ, станів і дій, відсутніх у свідомості людини (лежать поза сферою розуму), непідзвітні та невідконтрольні їй, принаймні в даний момент.

Нижній абсолютний поріг чутливості – мінімальна величина подразника, при якій уперше виникає ледь помітне відчуття.

Образ фізичного «Я» – уявлення про свій тілесний образ, порівняння та оцінювання себе з точки зору еталона «мужності» або «жіночості».

Образна пам'ять – збереження і відтворення образів раніше сприйнятих предметів та явищ дійсності. Образна пам'ять буває слуховою, зоровою, дотиковою, нюховою та смаковою.

Обсяг уваги – кількість об'єктів, які сприймаються одночасно з достатньою чіткістю.

Онтогенез – індивідуальний розвиток психіки людини, виступає як незворотна послідовність ускладнення структур, у якій генетично пізніші структури виникають із більш ранніх і включають їх у себе у зміненому вигляді.

Операція – спосіб, яким виконується завдання, досягається мета.

Опитувані методи – методики, завдання яких подаються у вигляді запитань: письмових (анкета, опитувальник) або усних (бесіда, інтерв'ю), що дає змогу отримувати інформацію про обстежуваного з його слів.

Особистісна рефлексія (лат. *reflexio* – відображення) – заглиблення у світ власних учинків, почуттів, переживань, співвіднесення їх з навколишньою дійсністю.

Особистісне самовизначення – процес свідомого визначення суб'єктом своєї сутності та місця у системі суспільних відносин, світі, що виявляється в активному ставленні людини до себе та навколишньої дійсності.

Особистість – конкретний людський індивід з індивідуально виявленими, своєрідними розумовими, емоційними, вольовими та фізичними властивостями.

Пам'ять – запам'ятання, збереження та подальше відтворення людиною її попереднього досвіду.

Педагогічна психологія – галузь психології, яка має своїм предметом психологічні закономірності навчання й виховання особистості та складається з таких розділів: психологія навчання, психологія виховання, психологія педагогічної діяльності та особистості вчителя.

Педагогічне спілкування – система методів і прийомів, що забезпечують реалізацію цілей і завдань педагогічної діяльності, а також організують та спрямовують соціально-психологічну взаємодію педагога та вихованців.

Педагогічно занедбані діти – учні, в яких під впливом несприятливих соціальних, психолого-педагогічних та інших умов сформувалося негативне ставлення до навчання, соціально цінних норм поведінки, які втратили почуття відповідальності за свої вчинки, зневірилися в собі.

Переключення уваги – свідоме переміщення уваги з одного об'єкта на інший, пов'язане з переходом від однієї діяльності до іншої або з постановкою нового завдання.

Переконання – певні положення, судження, думки, знання про природу та суспільство, істинність яких людина не піддає сумнівам, вважає їх безперечно правильними, керується ними в житті.

Перенесення навички – позитивний вплив раніше засвоєної навички на оволодіння новою.

Перша сигнальна система – сигнали, які викликають предмети, їх властивості або явища природи; властива людині і тварині.

Пізнавальна самодіяльність – самостійний пошук та набуття знань, формування корисних умінь і навичок.

Пізнавальний інтерес – виразна інтелектуальна спрямованість особистості на пошук нового у предметах, явищах, подіях, супроводжувана прагненням глибше пізнати їх особливості; майже завжди усвідомлене ставлення до предметів, явищ, подій.

Післядовільна увага – увага, що виникає на основі пізнавального інтересу, поєднує в собі риси довільної і мимовільної уваги.

Пластичність – притаманна нервовій системі властивість змінюватися під дією подразників та залишати і зберігати сліди їх впливу.

Поведінка – властива живим істотам взаємодія з навколишнім середовищем, опосередкована їх зовнішньою (руховою) і внутрішньою (психічною) активністю. Становить собою складний синтез, сплав рис типу вищої нервової діяльності і життєвих вражень, закріплених у вигляді систем тимчасових нервових зв'язків, динамічних стереотипів, утворених у результаті взаємодії із середовищем.

Поняття – одна з логічних форм мислення, що полягає у виділенні суттєвого, загального в предметах і явищах дійсності.

Порівняння – мислене встановлення подібності й відмінності між предметами та явищами дійсності.

Поріг розрізнення – найменша зміна в силі подразника, яка може бути відображена цим аналізатором.

Потреба – стан живої істоти, що відображає її залежність від умов існування та спричиняє активність у ставленні до цих умов.

Потяг – психічний стан, що виражає недиференційовану, неусвідомлену або недостатньо усвідомлену потребу суб'єкта. Одне з центральних понять психоаналізу.

Почуття – вища форма емоційного відношення людини до предметів і явищ дійсності, що вирізняється відносною усталеністю, узагальненістю, відповідністю потребам, мотивам і цінностям, які були сформовані в процесі її особистісного розвитку.

Праксиметричні методи (від грец. праксис – діяльність) – методи психологічного аналізу процесу і продуктів діяльності, через які досліджується здібності до навчання людини, особливості її творчої діяльності, інтересів і схильностей. Серед цих методів виділяють метод розв'язання задач і різноманітні проєктивні методики: завершення речень або історій, малюнкові методики та ін.

Практична психологія – функціонує і розвивається як система спеціальних психологічних служб, спрямованих на надання допомоги людям у вирішенні їхніх психологічних проблем.

Праця – свідома діяльність людини, спрямована на створення матеріальних і духовних благ.

Предметність – сприймання об'єкта як відокремленого у просторі і часі фізичного тіла.

Пренатальний розвиток – дородовий, утробний розвиток індивіда, під час якого відбувається розгортання успадкованого ним потенціалу.

Пригадування – довільне відтворення, що вимагає напруження розумових зусиль, подолання труднощів.

Принципи – максимально широкі за обсягом твердження, в яких фіксується предмет науки, її теорія і методи.

Природний експеримент – експеримент, що базується на управлінні поведінкою досліджуваних у звичних для них умовах життя.

Пристрасть – сильне, стійке, всеохоплююче почуття, що домінує над іншими спонуканнями людини та призводить до зосередження на предметі пристрасті усіх її прагнень і сил.

Проактивне гальмування – негативний вплив попередньої діяльності на утворення нових тимчасових нервових зв'язків.

Професійна самооцінка – оцінка себе як суб'єкта професійної діяльності.

Професійна Я-концепція – уявлення особистості про себе як професіонала.

Психіка – властивість високоорганізованої матерії (НС), що полягає у здатності відображати впливи навколишнього середовища. У людини носієм психіки і свідомості є головний мозок.

Психічні властивості – найбільш суттєві та стійкі психічні особливості людини, що виражають стійкість психічного факту, його закріпленість і повторюваність у структурі особистості людини. До них можна віднести особливості розуму, мислення, стійкі особливості емоційної і вольової сфери, що закріплені в темпераменті, характері, здібностях, поведінці людини.

Психічні процеси – окремі форми чи види психічних явищ, що мають початок, розвиток і закінчення; завершення одного психічного процесу тісно пов'язане з початком нового. Психічні процеси поділяють на пізнавальні (відчуття, сприймання, пам'ять, мислення, уява, мовлення) та емоційно-вольові (емоції, почуття, воля).

Психічні стани – характеризують статику, відносну постійність психічного явища і визначаються виявом почуттів (настрій, афект, стрес), уваги (неуважливність, зосередженість), волі (активність, апатія), мислення (допитливість) та ін.

Психологічний вік – вік, який вказує на рівень адаптованості людини до вимог навколишнього світу, характеризує розвиток її інтелекту, здатність до навчання, рухові навички, а також такі суб'єктивні фактори, як ідентичність, життєвий план, переживання, установки, мотиви, сенс життя тощо.

Психологія – наука про факти, механізми та закономірності розвитку психіки як особливої форми життєдіяльності.

Реальна група – обмежена в розмірах спільність людей, що існує в реальному просторі і часі й об'єднана певними відносинами (шкільний клас, військовий підрозділ, родина та ін.).

Ретроактивне гальмування – негативний вплив наступної діяльності на стійкість утворених тимчасових нервових зв'язків у попередній діяльності.

Рефлекс – виконується за допомогою нервової системи реакція організму у відповідь на подразник.

Рефлексія – усвідомлення суб'єктом того, як він сприймається і оцінюється іншими індивідами або спільнотами; аналіз власного психічного стану.

Рецептор – периферичний відділ аналізатора, що реагує на певний вид фізичної енергії і переробляє її в певне нервове збудження (нервовий імпульс).

Ригідність – труднощі (аж до повної нездатності) у зміні наміченої суб'єктом програми діяльності та поведінки в умовах, що об'єктивно вимагають її перебудови.

Рівень домагань – прагнення досягти цілей того ступеня складності, на який людина вважає себе здатною.

Рівень научуваності – вміння виокремити навчальне завдання та перетворити його на самостійну мету пізнавальної діяльності.

Рівень психічного розвитку – зміна психічних процесів, виражена в кількісних, якісних і структурних перетвореннях психіки.

Розподіл уваги – одночасна увага до двох або кількох об'єктів та виконання дій з ними або спостереження за ними.

Розуміння – процес відображення дійсності у свідомості людини через установлення зв'язків і відношень між предметами та явищами.

Рольова гра – діяльність, у якій діти беруть на себе ролі дорослих людей і узагальнено у спеціально створених ігрових умовах відтворюють їхні дії та стосунки між ними.

Рухова пам'ять – запам'ятовування і відтворення рухів та їх систем, що лежать в основі вироблення і закріплення рухових навичок та звичок.

Самоконтроль – усвідомлення й оцінка суб'єктом власних дій, психічних процесів і станів. Механізм самоконтролю виявляється у готовності перевести дію в інше русло, внести в неї додаткові елементи.

Самооцінка – оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей. Від самооцінки залежать взаємовідносини людини з навколишнім середовищем, стосунки з іншими людьми, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач.

Самопізнання – процес, який ґрунтується на самоспостереженні особистості та ставленні до неї інших людей.

Самосвідомість – складний психічний процес, сутність якого полягає в усвідомленні себе самого (власного Я), свого ставлення до природи, до інших людей, своїх дій та вчинків, власних думок, переживань

і різноманітних психічних якостей, що може бути виражено за допомогою мови.

Самоспостереження – спостереження за своїми діями, поведінкою, переживаннями, думками й іншими проявами психічного життя.

Самостійність мислення – це важлива риса творчого продуктивного мислення, що сприяє виникненню оригінальних задумів.

Свідомість – вища інтегративна форма психіки, яка складається під впливом суспільно-історичних умов у трудовій діяльності людини та її спілкуванні за допомогою мови з іншими людьми.

Світогляд – інтеграція досвіду, знань і самосвідомості у ціннісну картину світу, яка зумовлює життєву орієнтацію людини, її ставлення до дійсності і до самої себе.

Сенсибілізація – підвищення чутливості аналізаторів унаслідок їхнього тренування.

Сенситивні періоди – вікові періоди, які характеризуються найсприятливішими умовами для розвитку певних психічних властивостей та рис.

Сенситивність – характерологічна особливість людини, що виявляється у підвищеній чутливості до подій, які відбуваються з нею; супроводжується підвищеною тривожністю, острахом нових ситуацій, людей, усякого роду випробувань тощо.

Символічні дії – створення нових відношень між предметом і його використанням.

Симпатія – стійке, схвальне, емоційно-позитивне ставлення людини до інших людей і явищ, що виявляється у привітності, доброзичливості, захопленні та спонукає до спілкування, прояву уваги, допомоги і т.п. Виникає на основі спільних поглядів, цінностей, інтересів, моральних ідеалів, а також як наслідок вибіркової позитивної реакції на привабливу зовнішність, поведінку, риси характеру іншої людини.

Синестезія – явище, яке полягає в тому що, під впливом подразників, характерних для одного аналізатора, виникають відчуття, властиві іншому (наприклад, кольоровий слух, візуалізація почутого та інше).

Синтез – мисленне поєднання окремих елементів, частин і ознак в єдине ціле.

Словесно-логічна пам'ять – специфічно людський вид пам'яті, який полягає у запам'ятанні та відтворенні думок (понять, суджень, умовиводів).

Словесно-логічне мислення – мислення з опорою на поняття, судження, що відбувається за допомогою логіки.

Сором – емоція, що виникає в результаті усвідомлення людиною реальної чи уявної невідповідності своїх вчинків (або вчинків інших людей) прийнятим у даному суспільстві нормам та вимогам моралі; переживається як незадоволення собою, осуд, звинувачення себе тощо.

Соціалізація (*франц. socialis – суспільний*) – засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду, які відбуваються у спілкуванні та діяльності.

Соціальна орієнтація особистості – усвідомлення своєї належності до соціальної спільноти (національної, професійної, вікової), вибір свого майбутнього соціального становища і шляхів його досягнення.

Соціальна психологія – галузь психології, яка вивчає взаємозв'язок соціального і психічного, їх взаємодію, взаємозалежність, взаємовпливи на рівні окремої людини, спільноти, а також соціально-психологічні явища, які виникають в процесі соціальної взаємодії і характеризують індивіда та групу.

Соціальний вік – вік, який визначають з огляду на відповідність становища людини існуючим у конкретному соціумі нормам.

Соціальні порівняння – порівняння себе з ровесниками, іншими людьми, своїм ідеалом, а також із собою в минулому, актуальному теперішньому, потенційному близькому і віддаленому майбутньому.

Спілкування – складний багатоплановий процес встановлення та розвитку контактів між людьми і групами, породжений потребами спільної діяльності і включає в себе три процеси: комунікацію (обмін інформацією), інтеракцію (обмін діями) та соціальну перцепцію (сприйняття і розуміння партнера).

Спостереження – цілеспрямоване і планомірне сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Спостереження (як метод) – метод збору емпіричної інформації, який застосовується в умовах, природних для об'єкта дослідження, без втручання в процес його активності. Розрізняють об'єктивність спостереження (за іншими людьми) і самоспостереження, кожне з яких може бути безпосереднім та опосередкованим (із використанням певних знарядь спостереження).

Сприймання – цілісне відображення предметів і явищ при безпосередній дії подразників на органи чуття.

Спрямованість особистості – сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості незалежно від ситуації; характеризується інтересами, нахилами, переконаннями, ідеалами, в яких виражається світогляд людини.

Стенічні почуття – вид почуттів, що підносять життєвий тонус, посилюють силу та енергію людини.

Стиль спілкування – індивідуально-стабільна форма комунікативної поведінки людини, яка виявляється в будь-яких умовах взаємодії – у ділових і особистісних стосунках, стилі керівництва і виховання дітей, способах прийняття рішень і розв'язання конфліктів, прийомах психологічного впливу на людей.

Стійкість уваги – тривале утримання уваги на предметі, явищі чи діяльності.

Страх – емоція, що виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню індивіда і спрямована на джерело дійсної чи уявної небезпеки; виявляється у побоюванні, остраху, переляку, жаху та ін.

Стрес – стан психічного напруження, що виникає у людини за складних умов життя та діяльності, у небезпечних ситуаціях, що виявляються несподівано і потребують негайного реагування.

Судження – логічна форма мислення, яка містить у собі ствердження або заперечення якого-небудь положення.

Талант – високий рівень розвитку здібностей, насамперед спеціальних, що виявляється у творчих досягненнях особистості.

Творча уява – створення нових оригінальних образів без опори на наявний образ предметів і явищ або їх зображень.

Темперамент – індивідуально-своєрідні вроджені форми поведінки, які виявляються в динаміці, тону та врівноваженості реакцій на життєві впливи. Виділяють наступні типи темпераменту: холеричний, сангвінічний, меланхолійний, флегматичний.

Тест (психологічний) – стандартизовані, обмежені в часі, спеціально розроблені завдання і проблемні ситуації, що можуть бути показниками розвитку певних психічних явищ. Розрізняють тести інтелектуального розвитку, особистісні тести та тести досягнень.

Типізація – спосіб створення образів уяви шляхом виділення чогось спільного, суттєвого, яке повторюється в однорідних образах.

Тривога – негативний емоційний стан, що виникає в ситуаціях невизначеної небезпеки, а також в очікуванні несприятливого розвитку подій. На відміну від страху як реакції на конкретну загрозу, тривога являє собою генералізований, дифузний або безпредметний страх.

Увага – особлива форма психічної діяльності, яка виявляється в спрямованості та зосередженості свідомості на значущих для особистості предметах, явищах навколишньої дійсності або власних переживаннях.

Узагальнення – об'єднання предметів у групи за подібними ознаками, які виділяються в процесі абстрагування.

Уміння – засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок; формується шляхом вправ і створює можливість виконання дії не тільки у звичних, а й у змінних умовах.

Умовивід – логічна форма мислення, що виводиться з декількох суджень і характеризується здатністю до узагальнюючого висновку на основі правил логіки.

Умовна група – об'єднана за визначеною ознакою (характер діяльності, стать, вік) спільність людей, що не мають прямих або непрямих об'єктивних контактів між собою (підлітки, юнаки, пенсіонери та ін.).

Установка – неусвідомлюваний особистістю стан психологічної готовності до певної діяльності, за допомогою якої може бути задоволена та чи інша потреба.

Учіння – цілеспрямований процес засвоєння знань, оволодіння вміннями і навичками.

Уява – психічний пізнавальний процес створення людиною образів предметів, ситуацій, обставин шляхом установаження нових зв'язків між відомими образами та знаннями на основі попереднього досвіду.

Фантазія – продукт уяви, що змінює вигляд дійсності, відбитої у свідомості. Для неї характерна транспозиція (перестановка) елементів реальності, що дозволяє знайти новий погляд на вже відомі факти; має величезну художню і науково-пізнавальну цінність.

Філогенез – зміни психіки людини, які відбулися у ході її біологічної еволюції під впливом умов життя.

Фрустрація – психічний стан, що виявляється в характерних рисах переживань і поведінки, викликаних об'єктивно непереборними труднощами, які виникають на шляху до досягнення мети; стан краху і пригніченості, викликаний переживанням постійних невдач.

Характер – індивідуальне поєднання істотних, стійких властивостей особистості, що виражають її ставлення до дійсності (до праці, інших людей і до самої себе) і виявляються в її поведінці.

Хотіння – усвідомлене, цілеспрямоване прагнення діяти певним чином і долати труднощі заради досягнення поставленої мети.

Цілісність – внутрішній органічний взаємозв'язок частин і цілого в образі.

Широта мислення – виявляється в залученні до розв'язування задачі необхідних засобів і знань, що не даються безпосередньо в умовах задачі, а взяті з інших сфер знань, науки тощо.

Я-концепція – відносно стійка, більш-менш усвідомлена, неповторна система уявлень індивіда про самого себе, на основі якої він будує взаємодію з іншими людьми і певним чином ставиться до себе. Цілісний, хоча і не позбавлений внутрішніх суперечностей спосіб оцінки власного Я, що виступає як установка стосовно самого себе і включає наступні компоненти: когнітивний, емоційний, оцінно-вольовий.

Я-образ – цілісне ідеально-матеріальне утворення, результат усвідомлення глибинної суті людини, що дає змогу відрізнити себе від інших як автономного суб'єкта спілкування і діяльності, та факторів, які є умовою власного існування та розвитку.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аматьєва О.П. Психологія педагогічної діяльності. Курс лекцій для студентів педагогічних спеціальностей вищих навчальних закладів / О.П. Аматьєва, С.А. Саяпіна. – Слов'янськ : СДПУ, 2010. – 304 с
2. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания / Б.Г. Ананьев. – М., 1996. – 286 с.
3. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев. – Л., 2001. – 288 с.
4. Асмолов А.Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. – М., 1990. – 367 с.
5. Бадмаев Б.Ц. Психология в работе учителя / Б.Ц. Бадмаев. – [в 2 кн.] – М. : ВЛАДОС, 2004. – 233 с.
6. Балл Г. А. Теория учебных задач : психолого-педагогический аспект / Г. А. Балл. – М. : Педагогика, 1990. – 184 с.
7. Баранова Н.П. Тренінги для вчителів із педагогічної майстерності / Н.П. Баранова. – Харків: Вид. група «Основа», 2009. – 159 с.
8. Белявский И.Г. Проблемы исторической психологии / И. Г. Белявский, В. А. Шкуратов. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1982. – 224 с.
9. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Люди, которые играют в игры / Э. Берн. – СПб., 1992. – 400 с.
10. Богданова Т. Г. Диагностика познавательной сферы ребенка / Т. Г. Богданова, Т. В. Корнилова. – К., 1997. – 266 с.
11. Бодалев А. А. Психология личности / А.А. Бодалев. – М.:Педагогика, 1991. – 188 с.
12. Бодров В.А. Информационный стресс / В.А. Бодров. – М. : ПЕРСЭ, 2000. – 352 с.
13. Большая психологическая энциклопедия / [сост. А.Б. Альмуханова и др.]. – М. : Эксмо, 2007. – 544 с.
14. Большой психологический словарь / [под ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко]. – М. : Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.
15. Борисова Е. М. Индивидуальность и профессия / Е.М. Борисова, Г.П. Логинова. – М., 1991. – 80 с.
16. Варій М. Загальна психологія : підручник [для студентів психологічних і педагогічних спеціальностей] / М. Варій [2-е вид., випр. і доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 967 с.
17. Введение в психологию: учебник / [А. В. Брушлинский, В. П. Зинченко, Т. П. Зинченко и др.]; под общ. ред. А. В. Петровского. – М. : Академия, 1996. – 496 с.
18. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / [Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднийчук З.В. та ін.]. – [2-ге вид.] – К. : Каравела, 2007. – 344 с.

19. Вітенко І. С. Основи психології. Основи педагогіки : навч.-метод. посіб. / Вітенко І. С., Борисюк А. С., Вітенко Т. І. – Чернівці : Книги–ХХІ, 2009. – 200 с.
20. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посіб. / О.І. Власова. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
21. Водопьянова Н. Синдром выгорания: диагностика и профилактика / Н. Водопьянова, Е. Старченкова. – [2-е изд.] – СПб. : Питер, 2009. – 336 с.
22. Волков В.С. Психология младшего школьника / В.С. Волков. – М.: Педагогика – Пресс, 2002. – 269 с.
23. Волков Б.С. Психология подростка / В.С. Волков. – М.: Логос, 2001. – 205 с.
24. Волков Б.С. Психология ранней юности / В.С. Волков. – М.: Логос, 2001. – 96 с.
25. Выготский Л. С. Психология / Л. С. Выготский. – М. : ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
26. Выготский Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – М. : Эксмо, 2005. – 136 с.
27. Гамезо М. В. Атлас по психологии / М. В. Гамезо, И. А. Домашенко. – М. : Просвещение, 1998. – 272 с.
28. Гамезо М.В. Возрастная и педагогическая психология / М.В. Гамезо, Е.А. Петрова, Л.М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
29. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию / Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : Омега-Л, 2002. – 336 с.
30. Годфруа Ж. Что такое психология / Ж. Годфруа. – в 2-х т. – Т.1. – М. 1992. – 496 с.
31. Годфруа Ж. Что такое психология / Ж. Годфруа. – в 2-х т. – Т.2. – М. 1992. – 376 с.
32. Горелова Г.Г. Кризисы личности и педагогическая профессия / Г.Г. Горелова – М. : Московский психолого-социальный институт, 2004. – 320 с.
33. Гринберг Дж. Управление стрессом / Дж. Гринберг. – СПб.: Питер, 2002. – 496 с.
34. Гуцало Е. Загальна психологія : навчально-методичне забезпечення самостійної роботи студентів за КМСОНП / Е. Гуцало. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2005. – 426 с.
35. Данилов Н. Н. Физиология высшей нервной деятельности / Н. Н. Данилов, А. Л. Крылова. – Ростов н/Д : Феникс, 2001. – 480 с.
36. Демиденко В.К. Совесть / В.К. Демиденко. – К., 2000. – 86 с.
37. Дети и подростки: психология развития / Д.Шэффер. – 6-е изд. – СПб.: Питер, 2003. – 976 с.
38. Диагностика конфликтов. Практическая психология в тестах или как научиться понимать себя и других. – М. : АСТ-Пресс, 1999. – 393 с.

39. Дружинин В. Н. Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер-Ком, 1999. – 368 с.
40. Дубравська Д. М. Основи психології : навч. посіб. / Д. М. Дубравська. – Львів : Світ, 2001. – 580 с.
41. Еникеев М.И. Психологический энциклопедический словарь / М.И. Еникеев. – М. : Проспект, 2010. – 560 с.
42. Ждан А. И. История психологии : от античности до наших дней / А. И. Ждан. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
43. Загальна психологія : підручник / [за заг. ред. акад. С. Д. Максименка]. – Вінниця : Нова Книга, 2004. – 704 с.
44. Загальна психологія : підручник / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Либідь, 2005. – 464 с.
45. Загальна психологія : практикум : навч. посіб. / [В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук]. – К. : Каравела, 2005. – 280 с.
46. Загальна психологія : хрестоматія / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. – К. : Каравела, 2007. – 640 с.
47. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И.А. Зимняя. – М.: Логос, 2002. – 384 с.
48. Ильин Е.Н. Искусство общения / Е.Н. Ильин. – Минск: Нар. асвета, 1987. – 108 с.
49. История зарубежной психологии : тексты / под ред. П.Я.Гальперина, А.Н. Ждан. – М., 1986. – 344 с.
50. Калюжный А.А. Психология имиджа учителя / А.А. Калюжный. – М. : Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2004. – 222 с.
51. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении / В.А. Кан-Калик. – М., 1987. – 190 с.
52. Карамушка Л.М. Психологічні основи управління в системі середньої освіти / Л.М. Карамушка. – К.: ІЗМН, 1997. – 180 с.
53. Коваль Л.В. Професійна підготовка майбутніх учителів у контексті розвитку початкової освіти: технологічний підхід: монографія / Л.В. Коваль. – Донецьк: ЛАНДОН-ХХІ, 2011. – 330 с.
54. Козлов Н.И. Лучшие психологические игры и упражнения: [переиздание] / Н.И. Козлов. – Екатеринбург : Издательство АРД ЛТД, 1997. – 144 с.
55. Корольчук М. С. Основи психології : опорні конспекти, схеми, методики / [М. С. Корольчук, В. М. Крайнюк, В. М. Марченко]. – К. : Ніка-центр, 2009. – 320 с.
56. Кравченко А. И. Общая психология : учебн. пособ. / А. И. Кравченко. – М. : Проспект, 2009. – 432 с.
57. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб., 2005. – 940 с.
58. Крысько В.Г. Психология и педагогика в схемах и таблицах / В.Г. Крысько. – М.,1999. – 384 с.

59. Кулагина И.Ю. Возрастная психология / И.Ю. Кулагина, В.Н. Коллюцкий. – М.: Логос, 2001. – 176 с.
60. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): навч. посіб. / В.П. Кутішенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 128 с.
61. Кутішенко В.П. Психологія розвитку та вікова психологія: практикум: [навч. посіб.] / В.П. Кутішенко, С.О. Ставицька. – К.: Каравела, 2009. – 448 с.
62. Леонтьев А. Н. Деятельность. Личность. Сознание / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1975. – 304 с.
63. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики / А. Н. Леонтьев. – М. : Изд. МГУ, 1981. – 584 с.
64. Лисянська Т. М. Педагогічна психологія: практикум / Т.М. Лисянська. – К.: Видавничий центр НАУ, 2008. – 212 с.
65. Лисянська Т. М. Педагогічна психологія: практикум: [навч. посіб.] / Т.М. Лисянська. – К. : Каравела, 2009. – 224 с.
66. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликта: учеб. пособ. / Г.В. Ложкин, Н.И. Пов'якель. – К.: МАУП, 2000. – 256 с.
67. Лозниця В. С. Психологія і педагогіка: основні положення : навч. посіб. / В. С. Лозниця. – К. : «ЕксОб», 1999. – 303 с.
68. Лурия А.Р. Язык и сознание / А.Р. Лурия. – М.: Изд-во МГУ, 1979. – 320 с.
69. М'ясоїд П. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вуз.] / П. М'ясоїд. – [2-е вид., доп.]. – К. : Вища школа, 2001. – 487 с.
70. Макарова Л. Загальна психологія : навч. посіб. [для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальністю «Психологія»] / Л. Макарова, В. Синельников. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 198 с.
71. Максименко С. Загальна психологія : навч. посіб. [для студ. вуз.] / С. Максименко, В. Соловієнко. – [2-е вид., стереотип.]. – К., 2001. – 455 с.
72. Максименко С.Д. Общая психология / С.Д. Максименко. – М.: Рефл-бук, 2004. – 528 с.
73. Максименко С. Д. Загальна психологія : навч. посіб. / С. Д. Максименко. – [Вид. 3-є, перероб. та доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 272 с.
74. Марищук В. Л. Поведение и саморегуляция человека в условиях стресса / В.Л. Марищук, В.И. Евдокимов. – СПб. : Сентябрь, 2001. – 260 с.
75. Методичні вказівки до виконання лабораторних робіт з дисципліни «Основи психології та педагогіки» / [уклад. Л. А. Мацко, М. Д. Прищак, Т.В. Первушина]. – Вінниця : ВНТУ, 2006. – 56 с.
76. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя / Л.М. Митина. – М. : Академия, 2004. – 320 с.

77. Мудрик А.В. Учитель: мастерство и вдохновение / А. В. Мудрик. – М., 1986. – 115 с.
78. Мухина В. С. Детская психология / В. С. Мухина. – М. : Просвещение, 1985. – 272 с.
79. Мухина В.С. Возрастная психология / В.С. Мухина. – М., 2006. – 608 с.
80. Немов Р. С. Психология : словарь-справочник : [в 2-х ч.] / Р. С. Немов. – М. : Владос-ПРЕСС, 2003. – 304 с.
81. Немов Р.С. Психология: [учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Р.С. Немов. – В 3 кн. – [3-е изд.] – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 2: Психология образования. – 608 с.
82. Немов Р.С. Психология: [учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений] / Р.С. Немов. – В 3 кн. – [3-е изд.] – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 3: Психодиагностика. Введение в научное психологическое исследование с элементами математической статистики. – 640 с.
83. Общая психология / [Под ред. А.В. Петровского]. – М.: Просвещение, 1986. – 479 с.
84. Основи психології : підручник / [за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця]. – К. : Либідь, 2002. – 632 с.
85. Основы педагогического мастерства / [Под ред. И.А. Зязюна]. – М., 1989. – 302 с.
86. Пашукова Т. І. Практикум із загальної психології : навч. посіб. / Т.І. Пашукова, А.І. Допіра, Г.В. Д'яконов. – К. : Т-во «Знання», 2000. – 204 с.
87. Педагогическая психология: учеб. для студентов вузов, обучающихся по специальности 031000 «Педагогика и психология», 033400 Педагогика / [Н. В. Ключева и др.]; под ред. Н.В. Ключевой. – М. : Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006. – 399 с.
88. Петровская Л. А. Компетентность в общении: социально-психологический тренинг / Л.А. Петровская. – М., 1989. – 216 с.
89. Петровский А. В. Психология о каждом и каждому о психологии / А. В. Петровский. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – М. : Изд-во РОУ, 1996. – 328 с.
90. Поливанова К. Н. Психология возрастных кризисов / К. Н. Поливанова. – М.: Логос, 2000. – 184 с.
91. Практикум із загальної психології : для подвійних спеціальностей / [уклад. Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, В. В. Волошина]. – К., 2003. – 140 с.
92. Практикум по общей психологии / [Под ред. А.И. Щербакова]. – М.: Просвещение, 1990. – 288 с.
93. Практикум по экспериментальной и прикладной психологии / [Под ред. А.А. Крылова]. – Л. : ЛГУ, 1990. – 272 с.

94. Практикум по общей и экспериментальной психологии : учебн. пособ. / [В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. А. Ганзен и др.]; под общей ред. А. А. Крылова. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1987. – 138 с.
95. Практична психологія : методи вивчення особистості / [С. І. Болтівець, Н. А. Бастун, С. В. Васьківська та ін.]. – Суми : Мрія, 1992. – 440 с.
96. Психологические тесты : [в 2-х т.] / [под. ред. А. А. Карелина]. – М. : ВЛАДОС, 2003. – 248 с.
97. Психологический словарь / [Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова]. – М.: Педагогика-Пресс, 2001. – 440 с.
98. Психология / [Под ред. А.А.Крылова]. – М., 2005. – 744 с.
99. Психология подростка / [Под ред. А.А. Реана]. – СПб: Прайм-еврознак, 2003. – 480 с.
100. Психологічний довідник учителя. – В 4 кн. – [Книга 2] / упоряд.: В. Андрієвська; за заг. ред. С. Максименка. – К.: Главник, 2005. – 112 с.
101. Психологічний словник / [За ред. В.І.Войтка]. – К.: Вища школа, 1982. – 216 с.
102. Психологія : підруч. [для студ. вищ. навч. закладів] / [під заг. ред. Г. С. Костюка]. – К. : Рад. школа, 1968. – 572 с.
103. Психологія: підруч. / [Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук та ін.]; за ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2001. – 506 с.
104. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – М., 2001. – 416 с.
105. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании: учеб. пособ. / Е.И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 529 с.
106. Рогов Е.И. Личность учителя: теория и практика / Е.И. Рогов. – Ростов н/Д, 1996. – 509 с.
107. Рогов Е.И. Учитель как объект психологического исследования : пособие для школьных психологов по работе с учителем и педагогическим коллективом / Е.И. Рогов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 496 с.
108. Роменець В. А. Історія психології ХІХ – початку ХХ століття : навч. посіб. / В. А. Роменець. – К. : Вища школа, 1995. – 614 с.
109. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – в 3-х т. – Том 1. – М., 2002. – 720 с.
110. Русинка І. І. Психологія : навч. посіб. / І. І. Русинка. – К. : Знання, 2007. – 367 с.
111. Савчин М.В. Вікова психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин, Л.П. Василенко. – К.: Акдемвидав, 2005. – 360 с.
112. Самоукина Н.В. Игры, в которые играют... Психологический практикум / Н.В. Самоукина. – Дубна: Феникс, 2000. – 128 с.
113. Сборник задач по общей психологии / [Под ред. В.С. Мерлина]. – М., 1974. – 207 с.

114. Семенова А. В. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. / А.В.Семенова, Р.С.Гурін, Т.Ю.Осипова. – К. : Знання, 2006. – 319 с.
115. Семиченко В. А. Психічні стани / В.А. Семиченко. – К.: Магістр-S, 1998. – 208 с.
116. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навч. посіб. / В. А. Семиченко. – К. : Вища шк., 2004. – 335 с.
117. Синдром «професійного вигорання» та професійна кар'єра працівників освітніх організацій: гендерні аспекти: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів післядиплом. освіти] / [за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки, Т. В. Зайчикової]. – [2-е вид.], перероб. та доповн. – К. : Міленіум, 2006. – 368 с
118. Скороходова Н. Ю. Психология ведения урока / Н. Ю. Скороходова. – СПб.: Речь, 2002. – 148 с.
119. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук – К.: Просвіта, 2001. – 415 с.
120. Слободчиков В. И. Психология развития человека. Развитие субъективной реальности в онтогенезе / В. И. Слободчиков, Е. И. Исаев. – М.: Логос, 2000. – 400 с.
121. Словник із психології проблем виховання: навч.-метод. посіб. / Укладач І. О. Шишова. – Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2006. – 30 с.
122. Смирнова Е. О. Детская психология / Е. О. Смирнова. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 368 с.
123. Ставицька С. О. Загальна психологія : практикум / С. О. Ставицька, В. В. Волошина, О. В. Темрук. – К.: Каравела, 2005. – 280 с.
124. Степанов В. Г. Психология трудных школьников: учебное пособие для учителей и родителей / В. Г. Степанов. – М.: Академия, 1997. – 320 с.
125. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки : навч. посіб. / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. – К.: Академвидав, 2005. – 520 с.
126. Столяренко Л. Д. Основы психологии / Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 672 с.
127. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д: Феникс, 2000. – 544 с.
128. Столяренко А. М. Психология и педагогика : учебн. пособ. / А. М. Столяренко. – М.: ЮНИТИ, 2004. – 423 с.
129. Таратунский Ф. С. Задачи и упражнения по общей психологии / Ф. С. Таратунский, Н. Ф. Таратунская. – Минск, 1988. – 176 с.
130. Туріщева Л. В. Вивчення особистості школяра й педагога / Л. В. Туріщева, О. В. Гончаренко. – Харків: Вид. група «Основа», 2007. – 144 с.
131. Урбанович А. А. Психология управления / А. А. Урбанович. – М.: Харвест, 2003. – 640 с.

132. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 490 с.
133. Формування колективу в ДНЗ / [упорядн.: Л.А. Швайка]. – Харків: Вид. група «Основа», 2009. – 143 с.
134. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений / З. Фрейд. – М.: Просвещение, 1989. – 448 с.
135. Хрестоматия по психологии / [Под ред. А. В. Петровского]. – М.: Просвещение, 1977. – 447 с.
136. Хрестоматия по психологии : учебн. пособ. [для студентов пед. ин-тов] / [сост. В. В. Мироненко] ; под ред. А. В. Петровского. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Просвещение, 1987. – 447 с.
137. Цигульська Т. Ф. Загальна та прикладна психологія : навч. посіб. / Т. Ф. Цигульська. – К.: Наук. думка, 2000. – 190 с.
138. Цимбалюк І. М. Психологія : навч. посіб. / І. М. Цимбалюк. – К.: Професіонал, 2004. – 216 с.
139. Цимбалюк І. М. Загальна психологія : модульно-рейтинговий курс для студентів вищих навчальних закладів : навч. посіб. / І. М. Цимбалюк, О. Ю. Яницька. – К.: ВД Професіонал, 2004. – 303 с.
140. Чернобровкин В. Н. Диагностика фрустрационных реакций педагогов / В. Н. Чернобровкин, В. А. Чернобровкина. – К.: НППЦ Перспектива, 2000. – 73 с.
141. Чернобровкін В. М. Психологія прийняття педагогічних рішень / В. М. Чернобровкін. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 416 с.
142. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. – Харків: Прапор, 2004. – 640 с.
143. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности : [учеб. для студ. высш. учеб. заведений] / Н. И. Шевандрин. – [2-е изд.]. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 512 с.
144. Штейнмец А. Э. Общая психология / А. Э. Штейнмец. – М.: Академия, 2006. – 288 с.
145. Эльконин Б. Д. Психология развития / Б. Д. Эльконин. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 144 с.
146. Ярошевский М. Г. История психологии / М. Г. Ярошевский. – М., 1985. – 416 с.

ВІДОМОСТІ ПРО ВЧЕНИХ

Адлер Альфред (1870 – 1937) – австрійський психіатр і психолог, послідовник З. Фрейда, засновник індивідуальної психології, рушійною силою психіки вважав «прагнення до влади», що виникає з «почуття неповноцінності».

Арістотель (384 – 322 до н.е.) – давньогрецький філософ, автор учіння про душу, вивчав закономірності пізнавальних та афективно-вольових процесів (трактат «О душе»).

Бюлер Карл Людвіг (1879 – 1963) – німецький психолог, лінгвіст, автор праць з психології мислення, мовлення, мовознавства, представник гештальтпсихології, розробляв проблему психічного розвитку дитини (концепція основних стадій психічного розвитку).

Вертгеймер Макс (1880 – 1943) – німецький психолог, засновник гештальтпсихології, займався проблемами творчого мислення, музичного сприймання, психологією «примітивних народів», розробкою психологічного «детектору брехні».

Виготський Лев Семенович (1896 – 1934) – український та російський психолог, автор учіння про розвиток вищих психічних функцій (культурно-історична концепція), працював у галузі вікової психології, психології мовного мислення та його генези, теорії навчання, один з основоположників та розробників когнітивної психології.

Вундт Вільгельм (1832 – 1920) – німецький психолог, фізіолог, філософ, автор ідеї існування психології як самостійної науки, засновник першої в світі лабораторії експериментальної психології, вважав психологію наукою про безпосередній досвід (праця «Психология народов»).

Гален Клавдій (129 – 199 н.е.) – давньоримський лікар та натураліст, вивчав роботу ЦНС, встановив її зв'язок з відчуттями, вважав мозок органом мислення людини.

Гальперін Петро Якович (1902 – 1988) – український та російський психолог, працював над проблемами генетичної психології, автор концепції поетапного формування розумових дій.

Гіппократ (460 – 377 до н.е.) – давньогрецький вчений, лікар, уперше розробив систему поглядів на організм людини, її психічні і фізичні функції, досліджував залежність організму людини від різноманітних факторів, автор вчення про типи темпераменту.

Дарвін Чарльз-Роберт (1809 – 1882) – англійський вчений, автор теорії природного відбору, засновник сучасної біології, дав поштовх для розвитку психології як самостійної науки (об'єктивний метод, принцип розвитку, онтогенез дитячої поведінки і свідомості, механізми емоційних реакцій (праці «Происхождение видов путем естественного отбора», «Происхождение эмоций у человека и животных»)).

Декарт Рене (1596 – 1650) – французький філософ, натураліст, вважав психологію наукою про свідомість, уперше в психології визначив критерії відмінностей психічних процесів від непсихічних, розробив поняття «рефлекс», вивчав людські почуття (праця «Страсти души»).

Демокрит (460 – 360 до н.е.) – давньогрецький філософ, автор закінченої системи атомістичного матеріалізму (вчення про душу як матеріальне утворення).

Джеймс (Джемс) Уільям (1842 – 1910) – американський психолог і філософ, вважав основою психології біологію, автор однієї з перших в психології теорій особистості та так званої периферичної теорії емоцій.

Ельконін Данііл Борисович (1904 – 1984) – український і російський психолог, послідовник Л.Виготського, автор концепції вікової періодизації психічного розвитку дітей на основі поняття про провідну діяльність, методу навчання дітей читанню шляхом звукового аналізу слова; провів психологічний аналіз гри, розробив основні принципи побудови воєнної психології, його праці стали основою теорії діяльності.

Еріксон Ерік (1902 – 1994) – американсько-німецький психолог, працював у сфері психології розвитку та психоаналізу; відомий теорією стадій психосоціального розвитку, автор терміну «криза ідентичності» та оригінальної періодизації психічного розвитку.

Кан-Калік Віктор Абрамович (1946 – 1991) – професор, доктор педагогічних наук, працював у галузі професійного спілкування, засновник наукового напрямку «педагогічне спілкування» у російській дидактиці, розробив спеціальні вправи для формування навичок педагогічного спілкування (праці «Педагогическая деятельность как творческий процесс», «Учителю о педагогическом общении», «Педагогическое творчество»).

Кант Імануїл (1724 – 1804) – німецький філософ, вчений, засновник класичної німецької філософії, займався проблемами етики та естетики, автор вчення «про явища і речі».

Кеннон Уолтер Бредфорд (1871 – 1945) – американський психофізіолог, засновник теорії емоцій та гомеостазу.

Костюк Григорій Силович (1899 – 1982) – український психолог, розробляв проблеми психології розвитку дітей, мислення і мовлення у молодшому шкільному віці, працював у галузі психології навчання (взаємозв'язок навчання і психічного розвитку), автор підручників з психології.

Кречмер Ернест (1888 – 1964) – німецький психолог, психіатр, автор теорії темпераменту на основі конституції тіла, вивчав відхилення у розвитку психіки, працював у галузі дитячої та юнацької психопатології.

Кьолер Вольфганг (1887 – 1967) – німецький психолог, один із засновників гештальтпсихології, стояв у витоків системного підходу в психології, вивчав прояви інтелектуальної поведінки у людиноподібних мавп.

Ланге Микола Миколайович (1858 – 1921) – український та російський психолог, створив одну із перших в Росії експериментальних психологічних лабораторій, здійснив ряд досліджень з проблем розвитку психіки дитини, працював у галузі етики, розробив моторну теорію уваги.

Лейбниц Готфрід Вільгельм (1646 – 1716) – німецький філософ, математик, історик, мовознавець, юрист, винахідник; автор нового розуміння природи психічного та свідомості, розробник концепції «малих сприймань», автор поняття «апперцепція», стояв у витоків дослідження несвідомого.

Леонт'єв Олексій Миколайович (1903 – 1979) – український та російський психолог, автор загальнопсихологічної концепції діяльності, засновник Харківської психологічної школи та психологічного факультету МДУ імені М. Ломоносова.

Локк Джон (1632 – 1704) – англійський філософ, психолог, педагог, політичний діяч; заклав фундамент емпіричної психології свідомості, виділив дві форми досвіду – зовнішній досвід (відчуття) та внутрішній досвід (рефлексія).

Маслоу Абрахам (1908 – 1970) – американський психолог, засновник гуманістичної психології, вивчав ієрархію потреб людини («Піраміда Маслоу»), вважав, що потреби людини не є постійними, а лежать від індивідуальних особливостей людини.

М'ясищев Володимир Миколайович (1893-1973) – радянський психіатр, психолог, працював у галузі медичної психології, досліджував проблеми людських здібностей та відносин, засновник Ленінградської школи психотерапії.

Максименко Сергій Дмитрович (1941 р.н.) – український психолог, автор сучасної концепції генетичної психології; автор праць з проблем навчання в сучасній школі, вікової періодизації, теорії і практики психолого-педагогічних досліджень; автор підручників.

Павлов Іван Петрович (1849 – 1936) – російський фізіолог, автор учіння про ВНД, сигнальні системи, стояв у витоків об'єктивної психології (праці «Условный рефлекс», «Лекции о работе больших полушарий головного мозга», «20-летний опыт объективного изучения высшей нервной деятельности (поведение) животных» та ін.).

Петровський Артур Володимирович (1924 – 2006) – російський психолог, працював у галузі загальної, вікової, соціальної, політичної психології, історії психології; автор ідеї діяльнісного опосередкування міжособистісних відносин, вікової періодизації, стратометричної концепції особистості, підручників з психології.

Платон (427 – 347 до н.е.) – давньогрецький філософ, засновник об'єктивного іdealізму, автор етичних принципів «ідеї добра», ідеальної держави, діалектичного методу в науці (трактат «Государство»).

Роджерс Карл (1902 – 1987) – американський психолог, один із засновників гуманістичної психології, працював у галузі психології особистості, розробляв структуру «Я-концепції».

Рубінштейн Сергій Леонідович (1889 – 1960) – український та російський психолог, філософ, розробив діяльнісний підхід у філософії, психології та педагогіці (проблема єдності свідомості і діяльності); основним законом розвитку психіки вважав виховання і навчання.

Сеченов Іван Михайлович (1829 – 1905) – російський фізіолог, автор ідеї побудови психології як самостійної науки, відкрив центральне гальмування, основним методом психології вважав об'єктивне спостереження, стояв у витоків концепції інтеріоризації (праця «Рефлексы головного мозга»).

Скіннер Беррес Фредерік (1904 – 1990) – американський психолог, винахідник, письменник, представник біхевіоризму, відомий своєю теорією оперантного навчання, автор технік модифікації поведінки (програмоване навчання, соціальна інженерія).

Спіноза Барух (Бенедикт) (1632 – 1677) – нідерландський філософ-матеріаліст, стояв у витоків діяльнісного підходу в психології, автор ідей про афекти як психічні процеси.

Теплов Борис Михайлович (1896 – 1965) – російський психолог, засновник школи диференціальної психології, автор ідеї вивчення фізіологічних основ індивідуальних особливостей психіки людини, вивчав формування здібностей у конкретних видах діяльності, займався проблемами методології та історії психології (праця «Психология музыкальных способностей»).

Терстоун Луїс Леон (1887 – 1955) – американський психолог, працював у галузі психології навчання, розробив теорію і методи шкалювання психологічного континуума, відкрив метод багатofакторного аналізу.

Тітченер Едвард Бредфорд (1867 – 1927) – американський психолог, вважав предметом психології свідомість, експериментально досліджував відчуття та сприймання (праця «Очерки психологи»).

Уотсон Джон Бродес (1878 – 1958) – американський психолог, засновник біхевіоризму, Уотсон заперечував свідомість як предмет наукового дослідження, розумів психічні явища як різні форми поведінки, як сукупність реакцій організму на стимули зовнішнього середовища.

Франкл Віктор Еміль (1905 – 1997) – психолог, психіатр, психотерапевт, філософ, автор нового методу екзистенціальної психотерапії – логотерапії, його екстремальний досвід виживання в концентраційних нацистських таборах дозволив створити власну теорію сенсу життя (основна праця «Людина у пошуках сенсу»).

Фрейд Зігмунд (1856 – 1939) – австрійський психолог, фізіолог, лікар, автор психоаналізу, вивчав несвідомі психічні явища, вплив явищ

дитинства на доросле життя (праці «Исследование истерии», «Толкование сновидений», «Психология обыденной жизни»),

Фромм Ерік (1900 – 1980) – соціальний психолог, філософ, психоаналітик, представник «Франкфуртської школи», один із засновників неофрейдизму та фрейд-марксизму; намагався перенести акцент з біологічних мотивів людської поведінки у психоаналізі на соціальні фактори, вивчав неусвідомлені мотиви поведінки людей.

Шелдон Уільям Герберт (1898 – 1957) – американський психолог, лікар, автор теорії типів темпераменту на основі конституції тіла.

Юнг Карл-Густав (1875 – 1961) – швейцарський психіатр, психолог, засновник аналітичної психології, автор типології характерів (екстраверти, інтроверти), методики асоціативного експерименту.

